AKALİ

Academic Literature & **Akademik Literatür**

The Journal of Social Sciences Research

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Volume 2 Issue 2 August

Cilt 2 Sayı 2 Ağustos

e-ISSN: 3062-1232

Sayı Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Filiz AKÇAY

2024

Academic Literature & Akademik Literatür

The Journal of Social Sciences Research

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Volume 2 Cilt
Issue 2 Sayı
August Ağustos

Sayı Editörü
Dr. Öğr. Üyesi Filiz AKÇAY

2024

İMTİYAZ SAHİBİ

Prof. Dr. Tuğrul ÖZCAN
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ordu/Türkiye

YAZI İŞLERİ VE MİZANPAJ SORUMLUSU

Alper Fatih EKİNCİ
Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ordu/Türkiye

EDİTÖRLER

İMTİYAZ SAHİBİ

Prof. Dr. Tuğrul ÖZCAN
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ordu/Türkiye

YAZI İŞLERİ VE MİZANPAJ SORUMLUSU

Alper Fatih EKİNCİ
Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ordu/Türkiye

EDİTÖRLER

Prof . Dr. Tuğrul ÖZCAN (Baş Editör)
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
tugrulozcan55@odu.edu.tr

Doç Dr. İbrahim TAVUKÇU (Editör Yardımcısı)
Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye
ibrahimtavukcuu@gmail.com

Beyza ŞEYHOĞLU (Editör Yardımcısı)
Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Ordu/Türkiye

bseyhoglu@gmail.com

ALAN EDİTÖRLERİ

Tarih

Prof. Dr. Emilio SOLA
Alcala Üniversitesi, Tarih ve Felsefe Fakültesi,
Tarih Bölümü, Madrid/İspanya
emilio.sola@uah.es

Prof. Dr. Miguel Angel de BUNES IBERRA
Alcala Üniveristesi, Tarih Enstitüsü, Modern ve Çağdaş Tarih
Anabilim Dalı, Madrid/İspanya
miguel.bunes@cchs.csic.es.

Prof. Dr. Kemal SAYLAN
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
kemalsaylan52@gmail.com

Prof. Dr. Ayşe PUL
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
a.pul69@hotmail.com

Doç. Dr. Maxime GAUINE
Azerbaycan Diplomasi Akademisi, Gelişim ve
Diplomasi Enstitüsü, Bakü/Azerbaycan
gauin.maxime@wanadoo.fr

Doç. Dr. Liliana BOSCAN
Bükreş Üniversitesi, Tarih Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bükreş/Romanya
liliana.boscan@gmail.com

Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize/Türkiye
gulsah.guveloglu@erdogan.edu.tr

Doç. Dr. Eyüp KUL
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize/Türkiye
eyup.kul@erdogan.edu.tr

Doç. Dr. İlkay ERKEN
Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye

ilkay.erken@omu.edu.tr

Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
savkili67@ksu.edu.tr

Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU
Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye
ibrahimtavukcuu@gmail.com

Doç. Dr. Ahmet GÜLENÇ
Trabzon Üniversitesi, İktisadi İdari ve
Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Tabzon/Türkiye
ahmetgulenc@trabzon.edu.tr

Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
fuathacisalihoglu@odu.edu.tr

Doç. Dr. Tülay AYDIN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
tlyaydn05@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Melike KARABACAK YILMAZ
Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin/Türkiye
mel.sam.karabacak@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum/Türkiye
zafer.sever@erzurum.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR
Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye
turkeruygur@harran.edu.tr

Sanat Tarihi

Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN
Ordu Üniveristesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Ordu/Türkiye
ahmetalibayhan@odu.edu.tr

Dr. Raziye Çiğdem ÖNAL
Karadeniz Teknik Üniveristesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Trabzon/Türkiye
cigdemornek@ktu.edu.tr

Dr. Ahmet YUKA
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Ordu/Türkiye
ahmetyuka25@hotmail.com

Arkeoloji

Doç. Dr. Harun OY
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
harunoy@odu.edu.tr

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
neshali@ksu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet KURUCU
Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Restorasyon Bölümü, Elazığ/Türkiye
mkurucu@firat.edu.tr

Kültür ve Edebiyat Tarihi

Prof. Dr. Mesut TEKŞAN
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye
mesutteksan@odu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EREN
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye
kutaymustafa@hotmail.com

İktisat Tarihi

Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE
Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü, Ordu/Türkiye
gozcure@odu.edu.tr

DİL EDİTÖRLERİ

Türkçe Dil Editörleri

Doç. Dr. Üzeyir SÜĞÜMLÜ
Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi, Ordu/Türkiye
uzeyirsugumlu@odu.edu.tr

Doç. Dr. Hasan Hüseyin MUTLU
Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi, Ordu/Türkiye
hasanhuseyinmutlu@odu.edu.tr

İngilizce Dil Editörleri

Doç. Dr. Hakan GÜNGÖR
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
hakangungor@odu.edu.tr Ordu/Türkiye

Doç. Dr. Ömür YANAR
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
oyanar@ksu.edu.tr

DANIŞMA ve YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nedim İPEK
Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
nipek@omu.edu.tr

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı,
Ankara/Türkiye capa@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ
Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
rkaragoz5255@gmail.com

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Milli Savunma Üniversitesi, Fatih Harp Tarihi Araştırmaları
Enstitüsü, Yakınçağ Harp Tarihi, İstanbul/Türkiye
bunyaminkocaoglu55@gmail.com

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
ekincilhan@hotmail.com

Prof. Dr. Sezai BALCI
Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Giresun/Türkiye
sezai.balci@giresun.edu.tr

Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
Ondokuzmayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
ibrahimserbest53@gmail.com

Prof. Dr. Bayram NAZIR
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Gümüşhane/Türkiye
bayramnazir@gumushane.edu.tr

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye
alaaddin@ktu.edu.tr

Prof. Dr. Necmettin ALKAN
Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Sakarya/Türkiye
nalkan@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
odogan@ksu.edu.tr

Prof. Dr. Abidin TEMİZER
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/Türkiye
abiten@gmail.com

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/Türkiye
alpaslan.demir@gop.edu.tr

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Afyon Kaocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye
gsahin@aku.edu.tr

Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat

Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/Türkiye
zgolen@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Denizli/Türkiye ykilic@pau.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Samsun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
mehmet.besirli@samsun.edu.tr

Prof. Dr. Süleyman UYGUN
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
suleymanuygun@odu.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa Emre KILIÇASLAN
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/ Türkiye
memrekilicaslan@odu.edu.tr

Doç. Dr. Esat AKTAŞ
Bayburt Üniveristesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt/Türkiye
esataktas@bayburt.edu.tr

Doç. Dr. Murat TURAL
Ondokuzmayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
murat_turals@hotmail.com

Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Nevşehir/Türkiye hkalemli@nevsehir.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
hakan.tan@omu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba KARA
Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
tugba.kara@omu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU
Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye iasoglu@harran.edu.tr

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ / Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN / Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep ÖZDEM KÖSE / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman UYGUN / Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Murat TURAL / Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan GÜNGÖR / Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Raziye Çiğdem ÖNAL / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Tural / Ondokuzmayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU / Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan ISİ / Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz AKÇAY / Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak Muhammet GÖKLER / Atatürk Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Ahmet YUKA / Ordu Üniversitesi,
Dr. Ergun ÜSTÜN / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İLETİŞİM & SEKRETERYA

Yusuf Seha YERLİ
Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Ordu/Türkiye
bseyhoglu@gmail.com

E-erişim

akaliddergi@gmail.com & https://www.akalid.com

Telefon

0 452 226 52 00
(1840)

BAŞ EDİTÖR METNİ

Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD), Türkçe ve İngilizce yayın yapan hakemli uluslararası bilimsel bir dergidir. Dergimiz, 2023 yılından itibaren Aralık, Nisan ve Ağustos olmak üzere dörder aylık periyotlarla yılda üç kez yayınlanmaya başlanmıştır. Yayın Kurulu'muzun kararıyla dergimizde yılda bir kez olmak üzere *Özel Sayı*ya yer verilebileceği karara bağlanmıştır. Dergimizin çıkan sayılarında, ihtiyaca ve şartlara göre birtakım güncellemeler ve format değişiklikleri yapılabilmektedir. Bundan maksat dergimizin güncelliğini ve geliştirilebilir özelliğini daima canlı tutmaktır.

Dergimize makale gönderecek yazarlarımızın makalelerini, dergimizin yazım kurallarına ve şablonuna uygun olarak hazırlamalarını özellikle rica ederiz. Bahsedilen hususlara göre en son şekli verilmemiş makaleler, hakemlerden geçmiş olsalar bile kesinlikle yayımlanmamaktadır. Ayrıca makalelerini düzenledikten sonra yeniden sisteme yükleyen yazarlarımızın önceki nushalarını silmemelerini özellikle istirham ederiz. Silmeleri durumunda makaleleri ile ilgili tüm süreç (*ön inceleme, hakem atama*) yeniden başlatılacaktır.

Dergimizin Ağustos 2024 sayısında hakemlerimizin kararıyla 5 araştırma makalesi ve 1 de kitap kritiği olmak toplamda 6 çalışma yayımlanmaya uygun görülmüştür. Değerlendirme kapsamında 1 makale hakemlerimizden ret alırken 1 makale de bir sonraki sayıda yayımlanmak üzere sıraya alınmıştır. 1 makale de ön incelemeden geçememiştir. Bu kapsamda makalelere, ön incelemeden geçtikten sonra birbirinden kıymetli toplamda on iki hocamız hakemlik yapmışlardır. Hakemlik yaparak dergimize katkı veren her bir hocamıza yürekten teşekkür ederiz.

Dergimizin Ağustos 2024 sayısının editörlüğü Ordu Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Filiz AKÇAY hocamız tarafından gerçekleştirilmiştir. Kıymetli vakitlerini ayırarak dergimize vermiş oldukları destek ve özveriden dolayı kendilerine sonsuz teşekkür ederiz. Bir sonraki sayımız, sayı editörlü olarak Aralık 2024'te çıkacaktır. Dergimizin çıkacak yeni sayısının editörü neden siz olmayasınız? Dergimizin Aralık 2024 sayısında editörlük yapmak isteyen hocalarımızın dergi sekreteryamız ile iletişime geçmelerini rica eder; sizlere sağlıklı, huzurlu ve umut dolu yarınlar dileriz.

Dergimizin okuru bol olması dileğiyle bir sonraki sayımızda görüşmek üzere şimdilik hoşçakalın…

30/08/2024
Prof. Dr. Tuğrul ÖZCAN

İÇİNDEKİLER

1 Ahmet Ali BAYHAN (1-25)	"İSLAM SANATININ BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE MAHREMİYET ALGISININ ROLÜ" "The Role of Perception of Privacy in Islamic Art From the Beginning to Today" (*Araştırma Makalesi / Research Article*)
2 Gülferi AKIN ERTEK (26-59)	"ORDU-ALTINORDU KÂMİL FURTUN KONAĞI RESTİTÜSYON ÖNERİSİ" "Restitute Proposal of Kâmil Furtun Mansion in Ordu/Altınordu" (*Araştırma Makalesi / Research Article*)
3 Seda MURATOĞLU (60-79)	"DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'E GÖRE XI. YÜZYILDA TÜRK COĞRAFYASINDA KULLANILAN MUTFAK ARAÇ-GEREÇLERİ" "Kitchen Tools and Eqipment Used in Turkish Geography According to Diwan Lughat al-Turk in the 11th Century" (*Araştırma Makalesi / Research Article*)
4 Erdal HÜROL (80-101)	"ONDOKUZUNCU YÜZYILDA FATSA KAZASINDA CÜRUFCUYAN TAİFESİ" "Curufcuyan Group in The Fatsa Town in The Nineteenth Century" (*Araştırma Makalesi / Research Article*)
5 Filiz AKÇAY (102-132)	"TÜRKİYE SELÇUKLULARININ KUŞATMA SAVAŞLARINDA UYGULADIKLARI TAKTİKLER" The Tactics Used by Seljuks of Turkey in the Siege Wars (*Araştırma Makalesi / Research Article*)

6
Selçuk
SARI
(133-139)

"HETERODOKS DERVİŞLER VE ALEVÎLER"
"Heterodox Dervıshes and Alevis"
(*Kitap Kritiği / Book Cririsism*)

Academic Akademik
Literature Literatür

İSLAM SANATININ BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE MAHREMİYET ALGISININ ROLÜ

Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN

Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü

DOİ	:	10.29329/akalid.2024.1058.1
Makale Geliş Tarihi	:	2 Haziran 2024
Makale Kabul Tarihi	:	2 Haziran 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi	:	8 Ağustos 2024
Makale Yayım Tarihi	:	30 Ağustos 2023
Sayfa Aralığı	:	1-25

Ahmet Ali Bayhan, "İslam Sanatının Başlangıcından Günümüze Mahremiyet Algısının Rolü", *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.2, S.2, Ağustos 2024, s. 1-25.

Öz

Hz. Peygamber'in Arap yarımadasında, İslam dinini insanlara tebliğini takiben çok uzun olmayan bir süreçte oldukça geniş bir coğrafyada bu yeni dinin kültürünün, medeniyetinin ve sanatının hızla oluşmaya ve gelişmeye başladığına şahitlik edilir. Bu kültür/medeniyet/sanatın tekâmül süreci gözden geçirildiğinde, İslam sanatlarının belli başlı bazı faktörlerin tesiriyle ortaya çıktığı ve biçimlendiği görülür. İklim ve coğrafi şartlar, komşu ve eski kültürlerle temas, milli/mahalli ve şahsi estetik anlayışlar ile teknolojik gelişmeler ve tecrübe yanı sıra Kelami, Fıkhi ve Tasavvufi olmak üzere İslam dininin kendi bünyesinden doğan faktörler sanatın şekillenmesinde belirleyici unsur olmuştur. Diğer taraftan aile içerisinde ya da dışarıda, toplum içerisinde kadın-erkek ilişkileri İslam dininin belirlediği mahremiyet kuralları çerçevesinde düzenlenmiştir. Fıkhi faktörler çerçevesinde değerlendirilebilecek *mahremiyet algısı*nın da sanatı/mimariyi/kültürü etkileyen hususlardan birisi olarak önem taşıdığını söyleyebiliriz. İslam şehri ile bunların muhteviyatında yer alan camiler, medreseler, tekke/zaviye/dergâhlar, han/vekâle/kervansaraylar, ribatlar, kaleler, evler ve saraylar, bu anlayışla gelişmiş mimarlık örneklerindendir.

Anahtar kelimeler: Mahremiyet Algısı, İslam Şehri, İslam Mimarisi, İslam Sanatı, İslam Kültürü

The Role of Perception of Privacy in Islamic Art From the Beginning to Today

Abstract

Not long after the announcement of Islam in Arabian Peninsula by Prophet Muhammad, it is witnessed that the culture, civilization and art of this new religion started to originate and develop rapidly in a considerably wide area. When development period of this culture/civilization/ art is looked over, it is observed that Islamic arts has originated and formed via the influence of some principal factors. The factors arising from Islam such as Kalam (Science of Discourse), Figh (Islamic Jurisprudence) and Sufism (Islamic Mysticism) has been determining factors in development of art besides climate and geographical conditions, communication with neighbours and old civilizations, national/regional and individual sense of aesthetics and technological developments. On the other hand, man-woman relationships inside family or outside, within society has been arranged within the scope of privacy rules determined by Islam religion. Moreover, it can be said that the concept of privacy which would be evaluated within the frame of Figh (Islamic Jurisprudence) is one of the significant factors that has affected art, architecture and culture. The Islamic City and its contents such as mosques, madrasas, khanqas/zawiyas/dargahs (Islamic Monasteries), lodgings /dervish lodges/ caravanserais, ribats (border posts), castles, houses and palaces are the architectural examples of this concept.

Keywords: Concept of Privacy, Islamic City, Islamic Architecture, Islamic Art, Islamic Culture

Giriş

Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine'de İslam dinini insanlara vazetmesinin ardından çok uzun olmayan bir süreçte oldukça geniş bir coğrafyada bu yeni dinin kültürünün, medeniyetinin ve sanatının hızla gelişmeye başladığını görürüz. Bu kültür/medeniyet/sanatın oluşum ve gelişim süreci gözden geçirildiğinde, İslam sanatlarının belli başlı bazı faktörlerin tesiriyle ortaya çıktığı ve tekâmül ettiği görülür. İklim ve malzeme gibi coğrafi faktörler, Müslümanların egemen oldukları yerlerde kendilerinden önce ve aynı zaman diliminde etkili olan *çağdaş komşu ve/veya eski kültürlerle temas* ve *milli, mahalli ve şahsi estetik anlayışlar*ın yanı sıra tecrübe ve teknolojik gelişmelerle birlikte İslam dininin kendi bünyesinden doğan faktörler, bu sanatın gelişiminde müessir olan unsurlar olarak dikkat çeker. İslam dininin

kendi bünyesinden doğan faktörler içerisinde de sanatı şekillendiren unsurlar bakımından, Kelâmî, Fıkhî ve Tasavvufî faktörlerden söz edebiliriz.[1]

Ele aldığımız 'İslam Sanatının Başlangıcından Günümüze Mimaride ve Kültürde Mahremiyet Algısının Rolü'[2] konusu, yukarıdaki girişte değindiğimiz faktörlerden İslam dininin kendi bünyesinden doğan Fıkhî faktörler çerçevesinde değerlendirilebilir. Allah, Kur'an-ı Kerim'de insanlığı kadın ve erkeğe dayalı olarak tesis ettiğini beyan eder.[3] İslam'da kadın erkek ilişkilerinin biricik meşru şekli evliliktir.[4] Bunun dışında ister aile içerisinde, isterse dışarıda, toplum içerisinde kadın-erkek ilişkileri İslam dininin belirlediği mahremiyet kuralları çerçevesinde düzenlenmiştir.

Kadının ferdi olarak ya da toplu biçimde meskende (ev, konak ve saray v.s.), çarşıda (şehir, mahalle, sokak ve pazar v.s.) ve mabette (cami ve mescit v.s.) ikamet etmesi/bulunması/ibadet etmesi, İslam mimarisinin ve sanatının biçimlenmesinde rol oynayan unsurlardan birinin de mahremiyet algısının olduğunu ortaya koyuyor. Cami ve pazarlardaki genel mahremiyet, evin sınırları içerisindeki özel güvenlik, tam manasıyla bir sükûnet ve denge ve sınırlara gösterilen ihtimam, İslam mimarisinin tarihinde insanın yeri konusundaki yüksek duyarlılığı ifade eder.[5] Yani İslam mimarisi/sanatı/kültürü/medeniyetinin şekillenişinde, Yüce Yaratıcının yeryüzündeki halifesi olarak kadını ve erkeğiyle insan merkezli ve insan ölçekli bir anlayışın etkili olduğunu söyleyebiliriz.

1. İslam Şehri'nin Teşekkülünde Mahremiyet Algısının Rolü: Kamusal Alan

XX. Yüzyılın ilk yarısında Batı'daki Şarkiyat çalışmalarının bir parçası olarak ortaya atılan ve antik şehre veya Ortaçağ'da Batı'daki şehirlere kıyasla ve olumsuz bir bakış açısıyla ve ön yargıyla tanımlandığından düzenli bir yapı göstermediği, kendi haline terk edilmiş, düzensiz, hatta anarşik bir yapı şeklinde tasvir edilen İslam şehri, daha sonra yapılan tarihi (arşiv) ve

---

[1] Nusret Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 82-99.

[2] Bu konu Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu (27-29 Mart 2015) çerçevesinde sunulmuş ve 2016 yılında yayınlanan bildiri kitabının (Edi.: Y. Ünal-Y. B. Gündoğdu-Ş.Pekdemir-H. Atsız) I. Cildinde, sayfa 321-332 arasında yer almış olan bildirinin görsel malzemelerle desteklenmesiyle yeniden ele alınarak güncellenmesi sonucunda oluşturulmuş bir çalışmadır.

[3] Kur'an-ı Kerim 30:21.

[4] İsmail Raci el-Faruki, Luis Lamia el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, Yeni Şafak, İstanbul 1999, s. 169.

[5] Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, s. 37.

Arkeolojik sonuçlara göre, iktisadi faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlarla yerleşim ve yaşam alanlarının ayrı planlandığı bir yapıya sahiptir. Bazı İslam kentlerinde 'Medine' adıyla ayrı olarak anıla gelen ve Büyük cami-medreseler ve dini yapıların etrafında toplanan çarşı/han/vekale/kervansarayların şehrin merkezini teşkil etmesi, kadını ve erkeğiyle Müslüman toplumunun mahremiyet ölçüleri çerçevesinde bir arada bulunduğu bir kamusal alanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Erken İslam devrinde şekillenen Basra, Kufe ve Fustad, Emeviler döneminden Vasıt ve Abbasiler döneminden Bağdat ile İslam dünyasının önde gelen kentlerinden Halep, Kahire, Tunus, Kayrevan ve Fas gibi şehirler bu karaktere haiz yapılarıyla dikkat çekerler. Şehir merkezinin çevresinde meskûn mahaller vardı (Çizim 1). Etrafında kapılar bulunan bu semtlerde (*havme, hâre, mahalle*) yer alan çıkmaz sokakların bir ucu ticaret yapılan şehir merkezine açılırdı.[6] Anadolu'da mahalle içlerinde hala varlığı tespit edilebilen çıkmaz sokaklar, o yerleşim alanının mahremiyet alanı gibi faaliyet göstermiştir (Resim 1). Şehrin önemli unsurlarından biri olan mahalle, Osmanlı kentlerinde bazen farklı din ve milliyetten, ama çoğunlukla aynı din ve etnik kökenden olmak üzere birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan ailelerden meydana gelen bir topluluk ve hukuki birlik özelliği taşır.[7] Bu niteliğinden dolayı mahalle de şehrin diğer bölümlerine göre bir mahremiyet alanı olarak tasvir edilebilir (Resim 2).

2. Alan, Çevre ve Form Etkisi: Müstakil Bir Bina Elde Etme

İslam mimarisinin teşekkülünde *alan, çevre ve form* önem taşır. Mimari dizaynın amacı, şekle anlam verme ve alan değerlendirme işlemidir. Özel bir süreci desteklemek veya özel bir anlamı aktarmak için yapılan alan düzenlemeleri tüm mimarların dolaylı ve ince metotlarına temel teşkil eder: Ge-

---

[6] Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 168-175; Yılmaz Can, Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2006, s. 314-320; Andre Raymond, "Şehir-İslam Şehri Kavramı" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 449-450; Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, Muhtelif Sayfalar.

[7] İ. R. el-Faruki, L. L. el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, s. 175-176; İlhan Şahin, "Şehir" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 449.

nel kapsam, kısmi içerik, nüfuz etme, kademelendirme, şeffafla şeffaf olmayanın etkileşimi. İslam mimarisinde form alanı izler ve alan fonksiyonlara adapte edilir. Alan şeffaf olmayan farklı yoğunlukların katmanları tarafından çevrelenir. Ancak o kendisi içerisinde onu çevreleyenlerden anlamlı bir bağımsızlığa sahiptir.[8] Coğrafi bölgelere göre farklılık arz eden bir avlu etrafında, ihtiyaca ve işleve binaen şekillenen muhtelif yapılardan meydana gelen camiler, medreseler, tekke/zaviye/dergâhlar, han/vekâle/kervansaraylar, ribatlar, kaleler, evler ve saraylar, bu anlayışla gelişmiş mimarlık örneklerindendir.

3. İslam Ev-Konut Mimarisinde Mahremiyet Algısının Etkisi: Aileye Mahsus Bir Ev (Hücre/Beyt/Daire) ve Haremlik-Selamlık Düzeni

İslam'da özellikle sivil mimari üsluplarının şekillenmesinde şeriat hükümlerinin ortaya koyduğu hayat tarzının etkisi inkâr edilemez. Namahrem erkek ve kadınların birlikte oturmamaları, buluğ çağına gelen çocukların yatak odalarının ayrılması, komşuların havasını kesecek şekilde yüksek bina yapılmaması, israftan kaçınma, temizlik v.b. ilkeler, Müslümanlığı kabul eden toplumların zevk ve anlayışları, sahip oldukları kültür mirası, coğrafi şartlar ve maddi imkânlarla birleşerek değişik yörelerde farklı mimari üslupların doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır.[9]

İslam dinindeki mahremiyet algısı, evlerin mimari bakımdan da şekillenmesinde belirleyici ana etken olmuştur. Hz. Peygamber'in Medine'deki evi, Mescid-i Nebevi'nin doğu duvarı boyunca sıralanmış 10 x 7 zirâ (yaklaşık 5 x 3,5 m.) ölçülerinde başlangıçta iki, sonraları ilave edilenlerle birlikte dokuz hücreden ibaretti (Çizim 2). Temeli taş, duvarları kerpiçten olan ve tavanları elle dokunulabilecek yükseklikte bulunan bu odalar, servi ağacından dikmelere tutturulmuş bir perdeyle ikiye ayrılmıştı.[10] Bu verilerden hareketle her hücrenin müstakil bir hane olarak düzenlendiği ve her birinin Hz. Peygamber'in bir hanımına tahsis edildiği anlaşılabilir. Aynı anlayışın

---

[8] G. Haydar, *Şehirlerin Ruhu*, s. 39-40.

[9] Nebi Bozkurt, "Ev" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 505.

[10] K. A. Cameron Creswell, James W. Allan, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Scolar Press, Cairo 1989, s. 4-5; Johannes Pedersen, "Mescid" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 3; N. Bozkurt, "Ev", s. 504; N. Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, s. 167-168; Y. Can, R. Gün, *Ana Hatlarıyla* …, s. 85.

tarih boyunca farklı coğrafyalarda örneklerine rastlanılan avlulu, eyvanlı ve kubbeli ev tiplerinde de sürdürüldüğüne şahit olunur. Samerra ve Fustad evlerinde karşımıza çıkan dışa kapalı, doğrudan sokağa açılmayan bazen revaklı bir iç avlu etrafında dizilmiş odalardan oluşan ev mimarisi, İslam yaşam biçiminin etkisiyle gelişmiştir.[11] Aynı uygulamalara Kuzey Afrika'daki Tunus evlerinde de rastlamaktayız. Bağdat evlerinde, üst katlardaki yaşama mekânlarında selamlık ve haremlik ayrımı söz konusudur. Geniş ve büyük evlerde bu ayrımın yatayda gerçekleştirildiği ve böylece dışa açık özel iki ev grubunun bir arada düşünüldüğü görülür. Her birinin kendi bölümünün merkezi olan bir avlusu vardır. Daha küçük evlerde düşeyde gerçekleştirilen bu ayrımla misafirler üst katlarda kabul edilmekte ve böylece hanımların beyin misafirlerine görünmeden diğer kesimlerde bulunmaları sağlanmaktadır. Mısır ve Suriye konutlarına has *Kaa* tipi, sayıları birle üç arasında değişen eyvanların açıldığı üzeri örtülü merkezi bölümden meydana gelir ve bu kaaların sayısı ev sahibinin mali durumuna bağlı olarak değişmekle birlikte bunlardan en az birisi haremlik olarak düzenlenmiştir. Türk evi olarak tanımlanan Anadolu ve Rumeli'deki konutlarda da Osmanlı aile yapısına uygun biçimde haremlik ve selamlık bölümlerine yer verildiği görülmektedir. Günlük hayatın çok canlı biçimde sürdürüldüğü ve ataerkil aile yapısının egemen olduğu bu konak tipi evlerde, yaşama mekânlarını ihtiva eden üst katlar, sokağı ve manzarayı olabildiğince geniş görebilecek biçimde planlanırken, buna karşılık dışarıdan bu kata bakış kafes, kepenk vs. öğelerle sınırlandırılmıştır.[12] Bu da mahremiyet algısının mimarideki tezahürlerinden sayılır.

4. Devletin Evi Olan Saray'ın Şekillenmesinde Mahremiyet Algısının Rolü: Harem

Mahremiyet algısının şekillendirdiği İslamî mimarinin örneklerinden biri de saraylardır. İslam mimarisinde ilk saray örneği, Hz. Osman devrinde Suriye Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Dımaşk'ta 'Kubbetü'l-Hadrâ' adıyla anılan binayı yaptırmasıyla ortaya çıkmış ve onu takiben Emeviler devrinde valiler tarafından muhtelif şehirlerde yaptırılan 'Dâru'l-'İmâre'

[11] Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965, s. 63.

[12] Nur Akın, "Ev-Tarihî Gelişim" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 507-512.

veya 'Kasru'l-'İmâre' denilen saraylar ile Suriye ve Ürdün çöllerinde, şehir merkezlerinin uzağında bulunan müstahkem av ve sayfiye kasırları gelişmiştir.[13] Bu yapıların içerisinde devlet işlerinin görüldüğü bir yönetim bölümünün yanı sıra İslamiyet'in mahremiyet kuralları çerçevesinde yaşama ünitelerinin oluşturulduğunu görüyoruz. Örneğin Kasru'l-Müşettâ, Kasru't-Tûbâ, Kasru'l-Hayru'l-Garbî, Kasru'l-Hayru'ş-Şarkî, Kuseyru'l-Hallâbâd, Hırbetü'l-Minye ve Hırbetü'l-Mefcer gibi saraylarda genellikle avluya açılan bir kapıdan ulaşılan, çoğunlukla da merkezi bir salonun iki yanında beş, altı, yedi vs. odadan müteşekkil müstakil *beyt*'ler, bu türden oluşumlardır (Çizim 3-4). Halife Mansûr'un Bağdat'taki 'Kubbetü'l-Hadrâ'sı, Kerbala'nın 48 km. batısındaki Kasru'l-Ühaydır, Kasru'l-'Atşân, Samerra'da Halife Mu'tasım Billah'ın yaptırdığı Cevzâku'l-Hâkânî (836), Belkuvârâ Sarayı ile el-Cezire yaylasında inşa ettirilen Kasru'l-Aşk gibi Abbasi saraylarında, ana girişten itibaren sırasıyla muhafız odaları, tören avlusu, tören eyvanı ve taht odasının yer aldığı orta eksenin iki yanında, devlet işlerinin görüldüğü diğer birimlerle birlikte *harîmü dâri'l-hilâfe* denilen *harem* kurumsallaşmıştır[14] (Çizim 5-6). Fatımî, Mervânî, Selçuklu, Memluklu ve

---

[13]Hilmi Ziya Ülken, *İslam Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1948, 61-84; S. K. Yetkin, *İslam Mimarisi*, s. 20-31; Suut Kemal Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 105-111; K. A. C. Creswell, J. W. Allan, *A Short Account …,* s. 10-14, 91-126, 131-216, 222; N. Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, s. 187-192; O. Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*, s. 137-168; Engin Beksaç, "Kasrü'l-Müşettâ" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 577-79; Engin Beksaç, "Kasrü'l-Hayr" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 576-77; Engin Beksaç, "Kuseyru Amre" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 461-62; Y. Can, R. Gün, *Ana Hatlarıyla*, s. 98-99; Volkmar Enderlein, "Suriye ve Filistin: Emevi Halifeliği-Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi,* (Ed. M. Hattstein-P. Delius), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 72-79; Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 117.

[14] Abdülkerim Özaydın, Nebi Bozkurt, "Harem" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, s. 133. Abbasi sarayları için ayrıca bkz. H. Z. Ülken, *İslam Sanatı*, s. 84-99; S. K. Yetkin, *İslam Mimarisi*, s. 60-63; S. K. Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, s. 113-114; Şerare Yetkin, "Abbasiler-Sanat" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 49-56; K. A. C. Creswell, J. W. Allan, *A Short Account*…, s. 248-259, 271-278, 333-344, 407-408; Engin Beksaç, "Kasrü'l-Ühaydır" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 579; Y. Can, R. Gün, *Ana Hatlarıyla* …, s. 111; Sheila Blair, Jonathan Bloom,

Bâbürlü saraylarında da benzer örneklerine rastlanılan bu yapı, Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmet zamanındaki teşkilatlanmayla birlikte, erkeklerin yetiştirildiği Enderûn'a paralel olarak sarayda kadınların, en alt kademe olan cariyelikten son mertebe olan ustalığa kadar yükselmelerine imkân sağlayan bir eğitim kurumu halini almıştır.[15] Osmanlı saraylarının en önemli örneklerinden birisi olan ve avlular etrafında müstakil binalardan oluşan Topkapı Sarayı'nda harem ikinci ve üçüncü avluların sağ tarafına yaslanan ayrı bir mekândı (Çizim 7-8). Burada başta kurumun en itibarlısı olan valide sultanla padişahın eşleri, kız kardeşleri ve kızları yaşardı. Padişahın yakını olan bu kadınların maiyeti sonraları gittikçe kalabalıklaşmıştır. Şehir hayatına katılmayan bu hanımların sarayda eğitim, eğlence, giyim kuşam, yeme içme gibi hususlarda başka insanlara da ihtiyaçları vardı. Ayrıca Enderun'a gelen devşirmeler gibi Harem'e de savaş esirleri veya cariye olarak satın alınan kızlar getiriliyordu. Bunlar Enderun'da olduğu gibi hem çeşitli hizmetlerde bulunuyor, hem de eğitim alıyorlardı.[16]Aynı kurumsal yapı, Batılılaşma devriyle birlikte ortaya çıkan ve Avrupa sarayları özelliğinde ancak bir bütün halinde tek bir ev gibi düzenlenmiş olan Dolmabahçe Sarayı ile daha esnek ve şehir dokusuna uyum sağlamış bir yapı sergileyen Yıldız Sarayı gibi binalarda da devam ettirilmiştir.

5. Kadın-Erkek İlişkisinin Cami Mimarisine Katkısı: Kadınlar Kapısı ve Kadınlar Mahfili

Günde beş vakit namazı cemaatle kılmayı önceleyen İslamiyet'te, bu işin icra edildiği mekânlar olan cami ve mescitlerin mimarisinde zamanla mahremiyet prensiplerine uygun biçimde ibadet edilebilecek düzenlemelerin geliştiğini görüyoruz.

"Irak, İran ve Mısır: Abbasiler-Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi* (Ed. M. Hattstein-P. Delius), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 96-102.

[15] Mehmet İpşirli, "Harem-Osmanlı Devleti'nde Harem" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, s. 135; Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimarî, Tören ve İktidar,* (Çev. R. Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 208-236.

[16] Z. Tarım Ertuğ, "Saray", s. 120; Zeynep Tarım Ertuğ, "Topkapı Sarayı" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 259-260.

Başlangıçta Batı tarafında Bâburrahme, doğu tarafında Bâbucibrîl ve güney tarafında Bâbulcenûbî olmak üzere üç kapının yer aldığı Medine'deki Mescid-i Nebevi'de, Hz. Ömer devrindeki tadilat ve genişletme çalışmaları esnasında bu kapıların sayısı altıya çıkarılmıştır ve bunlardan birisi de hem Hz. Peygamber'in hanımlarının hücrelerine ulaşım, hem de cemaate iştirak etmek için gelen kadınların kullanımına imkân sağlayan *Bâbu'n-Nisâ*'dır[17] (Çizim 9). Bu durum, İslam dünyasında sonraları kadınların ibadet mekânına giriş çıkışı için camilerin kapılarından birisinin belirlenmesine zemin oluşturmuştur. Diğer taraftan kadınların cemaatle namaz kılarken erkeklerin arkasında durmalarının fıkha ait bir hüküm olması, zamanla camilerin içerisinde 'kadınlar mahfili' adıyla anılan bir arkadın yapılması sonucunu doğurmuştur.[18] Aslında pek çok ahlakçının istememesine karşın, 'camiye gelmelerinde hiç bir fitne bulunmadığı takdirde, kadınları camiye girmekten alıkoymamak lazımdır; fakat koku sürmemeleri icap eder' mealindeki hadislerden hareketle kadın ve erkeklerin aynı bina içerisinde ibadet etmelerine imkân sağlamıştır. Mescid-i Nebevi'de kadınların ibadet etmeleri için ayrı bir bölüm mevcut değildi. Muhtelif rivayetlerden anladığımız kadarıyla kadınlar erkeklerin arkasındaki bir yerde saf tutuyorlar; namaz biter bitmez de erkeklerden önce mescidi terk ediyorlardı.[19] Kaynaklarda rastlanılan "*H. 256 / M. 870 senesinde Mekke Valisi, Mescid-i Haram'da sütunlara ip gerdirerek kadınlara ait yeri erkeklerin ibadet ettiği diğer kısımlardan tecrit etmesi ve Kudüs'teki Mescid-i Aksa'da H. 300 / M. 913 yılında kadınlara tahsis edilmiş üç 'maksûre'nin bulunduğu*" bilgisi[20], cami ve mescitlerde mahfil uygulamasının zamanla yaygınlık kazandığını göstermektedir. İkinci halife Hz. Ömer'in camide şehit edilmesi üzerine emirü'l-mü'minînin hayatını güvenli hale getirmek amacıyla ilk defa Hz. Osman'ın Medine'deki Mescid-i Nebevi'de *maksûre* olarak adlandırılan, zemini yükseltilmiş ve çevresi kuşatılmış bir mahalde namaz kılmayı adet edinmesiyle İslam mimarisine girmiş

---

[17]Mescidin doğu duvarında başlangıçta Babucibril adıyla anılan kapı, Hz. Peygamber'in ve hanımlarının kullanımına ait olduğu için sırasıyla Babunnebi, Babu Aişe ve nihayet Babunnisa adlarıyla anıla gelmiştir. Nabi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevi" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, s. 286; Y. Can, R. Gün, *Ana Hatlarıyla …,* s. 83.

[18] N. Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, s. 85.

[19] J. Pedersen, "Mescid", s. 16; N. Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, s. 171.

[20] J. Pedersen, "Mescid", s. 16, 28-29.

olan *mahfil*in cami mimarisindeki bir örneği de kadınlar için düzenlenenidir. Özellikle Osmanlı cami mimarisinde giriş duvarının iç kısmında bir arkad üzerine konumlandırılmış olarak yaygın biçimde örneklerine rastladığımız *kadınlar mahfili*nin Anadolu Türk mimarisindeki ilk tatbikatının, Beylikler devrinin en eski örneği, Eşrefoğullarının merkezi olan Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii'nin (1299) kuzey tarafında kapalı son cemaat yerinin üstünün kadınlar için fevkani mahfil olarak değerlendirilmesi ile karşımıza çıktığını[21] söyleyebiliriz (Resim 3-4). Caminin taç kapısından kuzey tarafındaki son cemaat ön bölümüne ulaşılır. Çinilerle kaplı girişin üzerinde yer alan kadınlar mahfili, yarıya kadar kâgir, yarıdan sonra ahşap kafesli olarak yapılmıştır ve ahşap işçiliği açısından dikkat çekicidir[22] (Resim 5-6). Cami ve mescitlerde kadın ve erkeklerin imama tabi olarak aynı anda ibadet etmelerine imkân sunmak gayesiyle oluşturulan mimari uygulamaların en ilginç örneklerinden birine Topkapı Sarayı'nda rastlamaktayız. Padişahın ve maiyetindekilerin ibadet ettikleri mescidin arka tarafına yerleştirilen mekânda Valide Sultan ve beraberindekiler ibadet ediyorlardı. Ara duvarın orta kısmına yerleştirilen kafesli bölüm, hem burada ibadet edenlerin görünmesini engelliyor, hem de imamın sesinin arka kısma ulaşmasına imkân sağlıyordu. Böylece mahremiyet prensipleri dairesinde sarayda yaşayanların beraberce ibadet etmeleri mümkün oluyordu.

6. Mahremiyet Algısının El Sanatlarına Yansıyan Güzel Bir Örneği: Kapı Tokmakları

İşlev bakımından bazı el sanatı ürünlerde de mahremiyet algısının ve kadın kimliğinin belirleyici olduğunu müşahede ediyoruz. Hz. Peygamber'in ashabına eve girerken izin istenmesine yönelik emirleri, özellikle Anadolu'da, evlerin kapılarında kadınların ve erkeklerin gelişlerini hane sahibine bildirmek için çaldıkları tokmakların zuhuruna sebep teşkil etmiştir[23] (Resim 7).

---

[21] M. Baha Tanman, "Mahfil" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 333.

[22] Doğan Yavaş, "Eşrefoğlu Camii" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 480; Haşim Karpuz, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: 42*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 1368.

[23] Celal Esad Arseven, "Kapı Halkası", "Kapı Tokmağı*", Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1947, s. 949-951; Enver Behnan Şapolyo, "Kapı Tokmakları", *Önasya*, S. 56, 1970, s. 13-14; Halit Çal, "Şanlıurfa Kapı Tokmakları", *Şanlıurfa*, Ankara, 1997, s.

Kapı kanadı üzerinde rastlanan çift tokmaklardan büyük olanını eve gelen beyler, küçük olanını hanımlar kullanırdı. Büyük olan daha kalın ve tok, küçük olan ise daha ince ve zayıf ses çıkartırdı. Bunun anlamı, evin içerisinde ya da avluda, hanımlar serbest ve rahat bir şekilde (kadınların kendi kendilerine olduklarında davrandıkları biçimde) bulunuyorlarsa, çalınan büyük tokmak sesi dışarıdan gelenin bir erkek olduğunu içerdekilere ifade ederdi. İçerde oturan beylere bir uyarı da küçük tokmak sesiyle olurdu. Bir hanımın eve geldiğini fısıldardı. Kapı açılana dek beylerin toparlanmaları sağlanırdı (Resim 8).

7. Mahrem Duyguların İfade Aracı: Halı-Kilim vb. El Sanatları Motifleri

El sanatları ortaya çıktığı andan zamanımıza kadar geçen süre zarfında çeşitli işlevler üstlenmiştir. Başlangıçta insanların sadece var olmak adına, doğaya karşı korunmak içgüdüsüyle, bir ihtiyaç olarak zuhur etmiştir. Muhtelif lif, bitki ve kemikten üretilen el sanatı örnekleri bunlardandır. Yerleşik kültürün yaygınlaşması ve buna paralel yaşam standartlarının yükselmesiyle birlikte el sanatları artık süsleme ve süslenme ihtiyacına yönelik bir işlev kazanmıştır. Zamanla el sanatlarında kullanılan motifler bir iletişim aracı olarak algılanmaya başlanmıştır. El sanatlarındaki motifler, nakışlar ve renkler duyguları ifade eden semboller halini almıştır. Anadolu'da halılar, kilimler, oyalar, el dokusu çoraplar, keçe ürünler gibi birçok el sanatı üründe, insanların sevinçlerini, özlemlerini, kayıplarını, dileklerini ve hayal dünyalarını ifade etmişlerdir. Anadolu kadını, yazarak veya dillendirerek ifade edemeyecekleri, yani mahrem duygularını, birbirinden farklı renkteki ürünlere bilinçli olmasa da anlamlar yükleyerek muhataplarına aktarmak için bir araç olarak kullanmıştır. Çocuk sahibi olmak isteyen ve evine bereket getirmeyi arzulayan kadının doğurganlığın sembolü 'eli belinde' mo-

---

101-106; Halit Çal, "Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları", *Osmanlı*, C. 11, Ankara 1999, s. 275-284; Halit Çal., "Afyon Şehrinin Kapı Tokmakları", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, C. 2, S. 6,1999, s. 50-53; Koray Olşen, "Trabzon'da Kapı Tokmakları", *Trabzon*, S. 2, 1988, s. 102-103; Mehmet Kartal, "Eski Kayseri'de Kapı Tokmakları", *İlgi*, S. 53, 1988, s. 25-27; Özlem Ataoğuz Çal, "Kastamonu Şehri Kapı Halkaları ve Tokmakları", *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 12, S. 2, 2004, s. 485-504; Mustafa Denktaş, "Divriği'nin Kapı Tokmakları ve Kapı Halkaları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2005, s. 113-139.

tifini, evlenmek isteyen genç kızın 'saç bağı', 'küpe', ya da 'sandıklı' motiflerini kullandığı gibi, askerdeki eşi/oğlu/nişanlısına duyduğu özlemi asker oyası, bebek bekleyen yeni gelinlerin durumu ifade için elma çiçeği oyasını, hayatından memnun olan ama bu durumu ifade edemeyen kadınların 'kızılcık oya' işleyerek ya da takarak duygularını veya hallerini karşı tarafa aktardıkları görülmektedir.[24]

8. Kadın Kimliğinin Somut Bir İfadesi: Osmanlı Kadın Mezar Taşları

Son olarak kadın mezarlarında karşımıza çıkan, baş ve ayak şahideleri olarak tanımlanan mezar taşlarının mahiyeti hakkında da birkaç cümle söylemek isterim: Türk toplumunda Orta Asya'dan Anadolu'ya, hatta egemen oldukları diğer pek çok coğrafyaya kadar kadınlara ait mezarların başlıkları hemen her dönemde farklılık göstermiş; döneme, modaya ya da statüsüne göre değişik başlık çeşitleri kullanılagelmiştir. Erkek mezar başlıklarında rastlanılan serpuşun yerine çoğunlukla kadını simgeleyen süs unsurlarına (gerdanlık, broş, çiçek v.b.) yer verilmiştir. Yani kadın mezar taşları, hanımların incelik ve zarafetini en güzel biçimde ortaya koyan motifler (çiçekler, buketler ve bahar dalları v.s.) ile tezyin edilmiştir. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle batılı süsleme anlayışının tesiri ile bu gelenek terk edilmiş ve kendi öz benliğinden uzak, aşırı derecede ve abartılı biçimde süslemeli kadın mezar taşları yapılmaya başlanmıştır. Başlık türü olarak da Osmanlı hanımlarının günlük hayatta başlarına taktıkları ve 'hotoz' adı verilen başlıkları mezar taşlarında görmek mümkün hale gelmiştir. Hatta bu hotozun altında hanımların alınlarına veya boyunlarına taktıkları altın sarısı kolye ve alınlıklar, aynen mezar taşlarına da işlenmiştir. Evlenmemiş genç kızların mezar taşları duvak şeklinde karşımıza çıkmakta, hatta bu mezarların ayak taşında kırılmış bir gül goncası işlendiği görülmektedir. Bazı hanım mezar taşlarında da yıldız şeklinde armalara rastlanabilmektedir[25] (Resim 9).

---

[24] Birnaz Er, Zehra Sarıkaya Hünerel, "Bir İletişim Aracı Olarak El Sanatları", *Batman University Journal of Life Sciences* [Batman University International Participated Science and Culture Symposium (18-20 April 2012, Batman)], C. 1, S. 1, Batman 2012, s. 169-177.

[25] Metin Haseki, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1976, s. 27; Nidayi Sevim, *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları*, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2007, s. 82; H. Kâmil Biçici, "Osmanlı Dönemi

Kaynakça

Akın, Nur, "Ev-Tarihî Gelişim" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 507-512.

Arseven, Celal Esad, "Kapı Halkası", "Kapı Tokmağı*", Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1947, ss. 949-951.

Ataoğuz Çal, Özlem, "Kastamonu Şehri Kapı Halkaları ve Tokmakları", *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 12, S. 2, 2004, ss. 485-504.

Beksaç, Engin, "Kasrü'l-Hayr" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 576-77.

Beksaç, Engin, "Kasrü'l-Müşettâ" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 577-79.

Beksaç, Engin, "Kasrü'l-Ühaydır" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 579.

Beksaç, Engin, "Kuseyru Amre" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 461-62.

Biçici, H. Kamil, "Osmanlı Dönemi Ortakent Başlıklı Mezar Taşları", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 7, S. 4, 2012, ss. 1063-1105.

Blair, Sheila, Bloom, Jonathan, "Irak, İran ve Mısır: Abbasiler-Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi* (Ed. M. Hattstein-P. Delius), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2007, ss. 96-102.

Bozkurt, Nabi, Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mescid-i Nebevi" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 286.

Bozkurt, Nebi, "Ev" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 504-505.

Can, Yılmaz, Gün, Recep, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2006.

Ortakent Başlıklı Mezar Taşları", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 7, S. 4, 2012, s. 1084.

Creswell, K. A. Cameron, Allan, James W., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Scolar Press, Cairo 1989.

Çal, Halit, "Afyon Şehrinin Kapı Tokmakları", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, C. 2, S. 6,1999, ss. 50-53.

Çal, Halit, "Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları", *Osmanlı*, C. 11, Ankara 1999, s. 275-284.

Çal, Halit, "Şanlıurfa Kapı Tokmakları", *Şanlıurfa*, Ankara, 1997,s.101-106.

Çam, Nusret, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Denktaş, Mustafa, "Divriği'nin Kapı Tokmakları ve Kapı Halkaları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2005, ss. 113-139.

el-Faruki, İsmail Raci, el-Faruki, Luis Lamia, *İslam Kültür Atlası*, Yeni Şafak, İstanbul 1999.

Enderlein, Volkmar, "Suriye ve Filistin: Emevi Halifeliği-Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi,* (Ed. M. Hattstein-P. Delius), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2007, ss. 72-79.

Er, Birnaz, Sarıkaya Hünerel, Zehra, "Bir İletişim Aracı Olarak El Sanatları", *Batman University Journal of Life Sciences* [Batman University International Participated Science and Culture Symposium (18-20 April 2012, Batman)], C. 1, S. 1, Batman 2012, ss. 169-177.

Grabar, Oleg, *İslam Sanatının Oluşumu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.

Haseki, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1976.

Haydar, Gülzar, *Şehirlerin Ruhu*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

İpşirli, Mehmet, "Harem-Osmanlı Devleti'nde Harem" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, s. 133-136.

Karpuz, Haşim, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: 42*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Kartal, Mehmet, "Eski Kayseri'de Kapı Tokmakları", *İlgi*, S. 53, 1988, ss. 25-27.

Kur'an-ı Kerim.

Necipoğlu, Gülru, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimarî, Tören ve İktidar,* (Çev. R. Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Olşen, Koray, "Trabzon'da Kapı Tokmakları", *Trabzon*, S. 2, 1988, ss. 102-103.

Özaydın, Abdülkerim, Bozkurt, Nebi, "Harem" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 132-134.

Pedersen, Johannes, "Mescid" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1993, ss. 3-29.

Raymond, Andre, "Şehir-İslam Şehri Kavramı" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 449-450.

Raymond, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Sevim, Nidayi, *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları*, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2007.

Şahin, İlhan, "Şehir" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 449.

Şapolyo, Enver Behnan, "Kapı Tokmakları", *Önasya*, S. 56, 1970, ss.13-14.

Tanman, M. Baha, "Mahfil" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, ss. 332-334.

Tarım Ertuğ, Zeynep, "Saray" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 116-120.

Tarım Ertuğ, Zeynep, "Topkapı Sarayı" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 259-260.

Yavaş, Doğan, "Eşrefoğlu Camii" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 479-480.

Yetkin, Suut Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.

Yetkin, Suut Kemal, *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

Yetkin, Şerare, "Abbasiler-Sanat" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 49-56.

Ekler

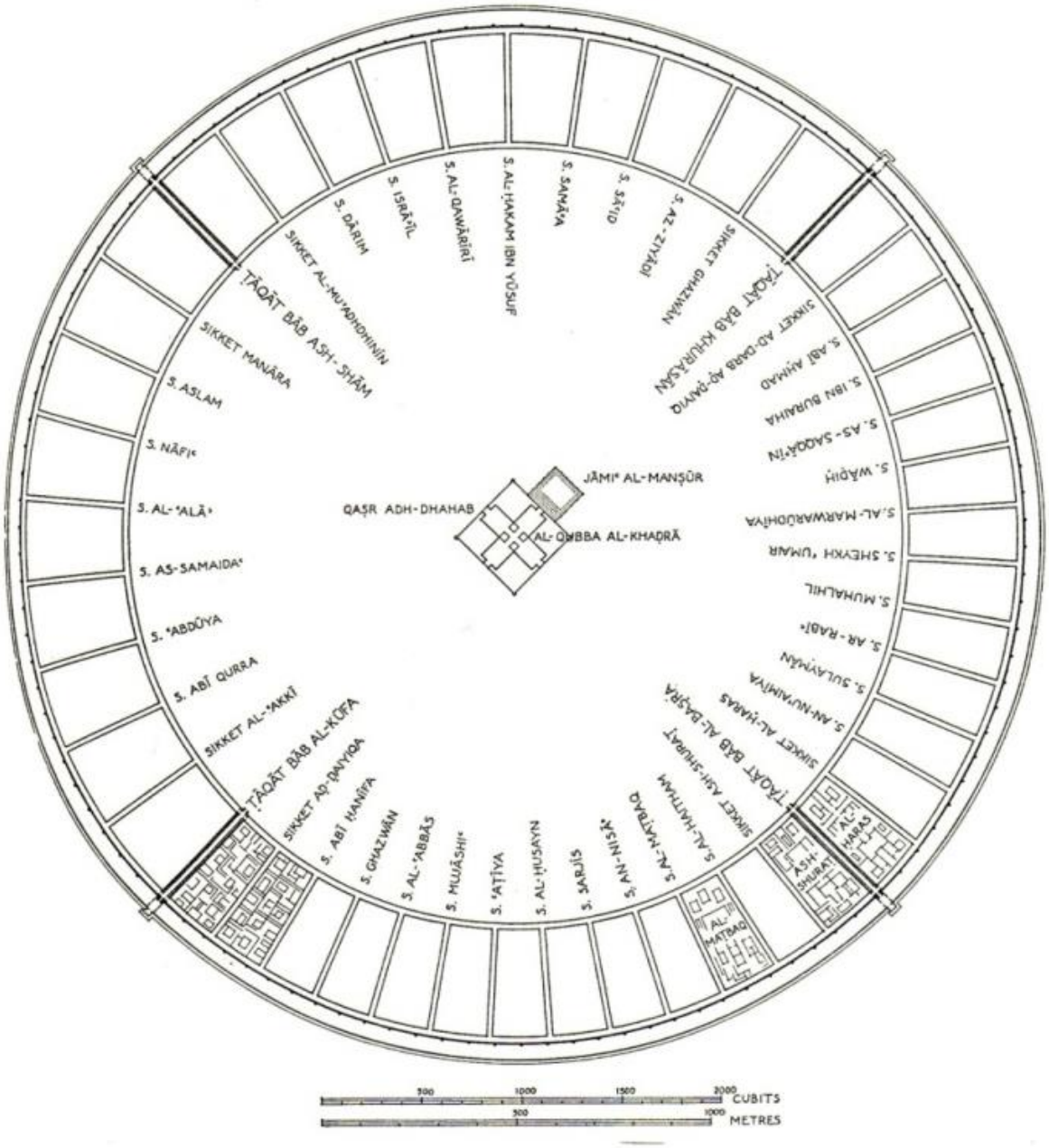

Çizim 1- Bağdat Kenti'nin Planı (Creswell'den)

Resim 1- Çıkmaz Sokak

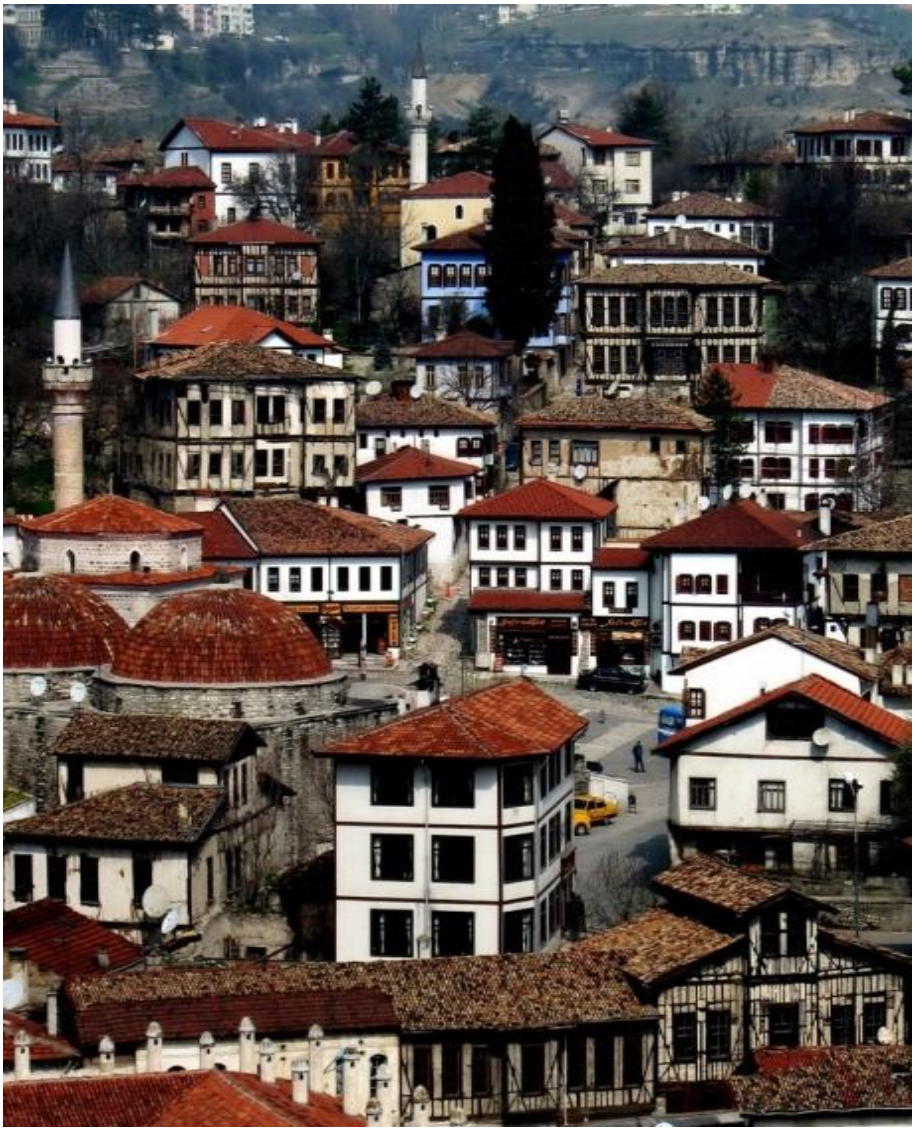

Resim 2- Safranbolu'dan Bir Mahalle

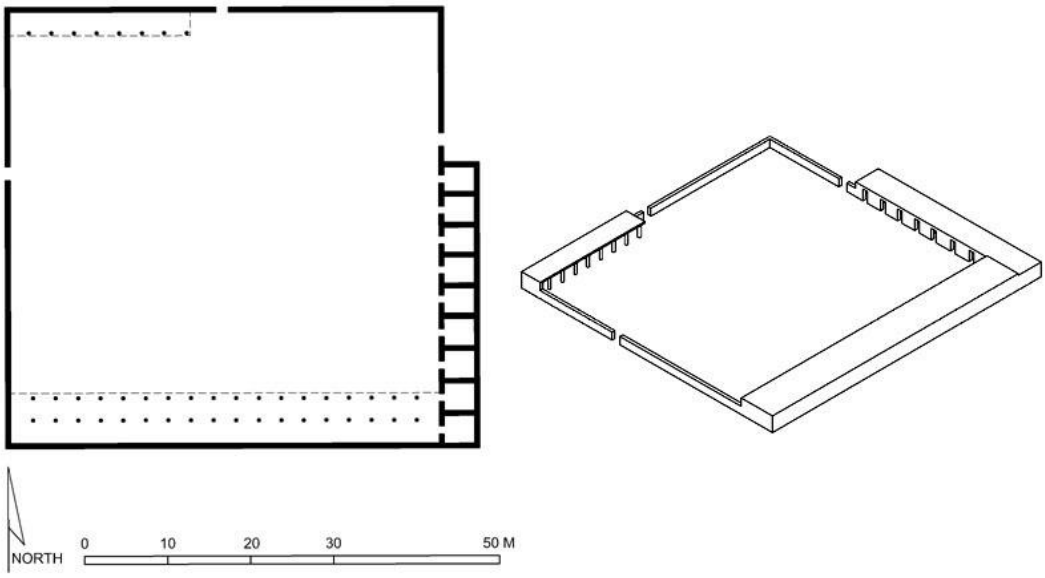

Çizim 2- Mescid-i Nebevi'de Hücreler

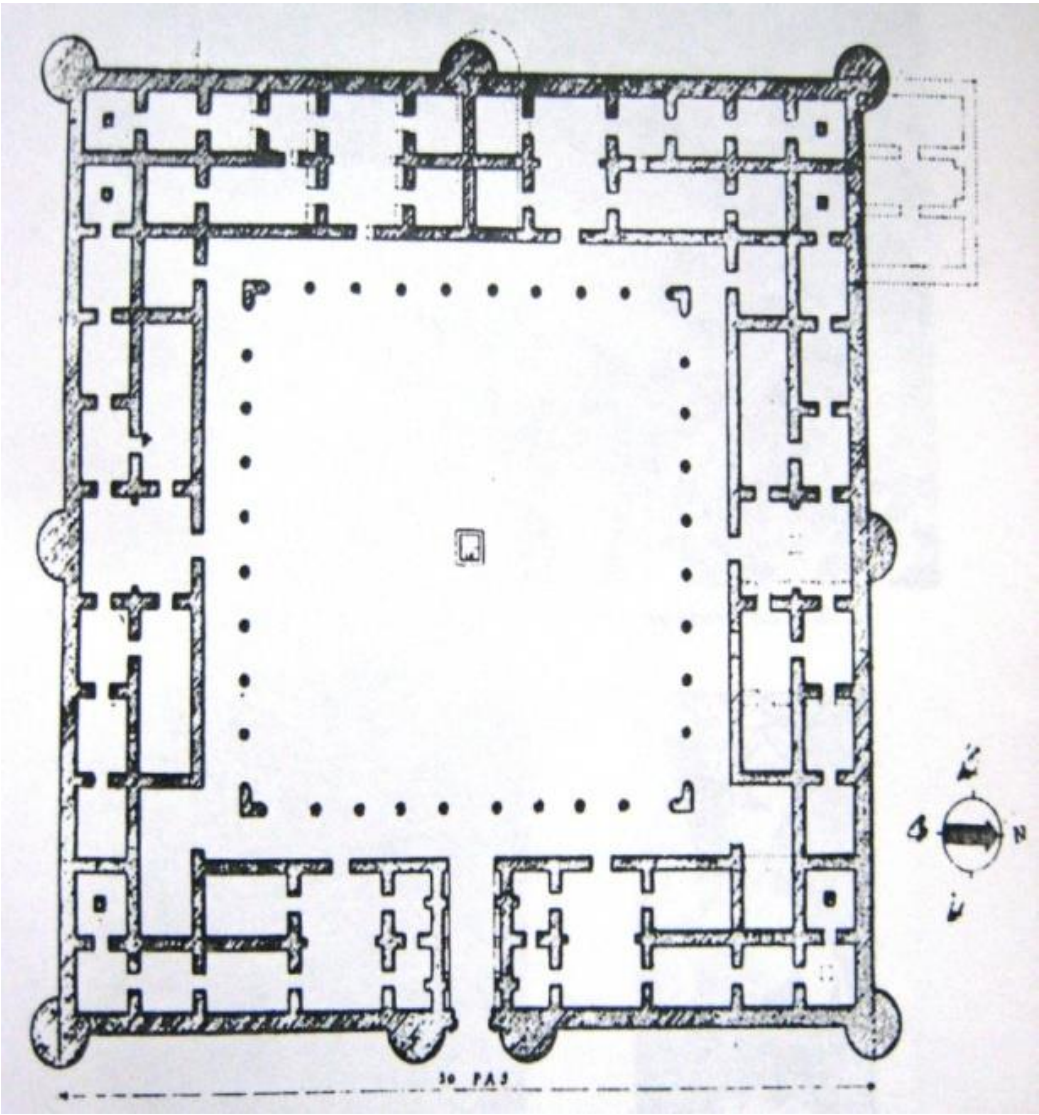

Çizim 3- Kasru'l-Hayru'l-Garbi'nin Planı (Yetkin'den)

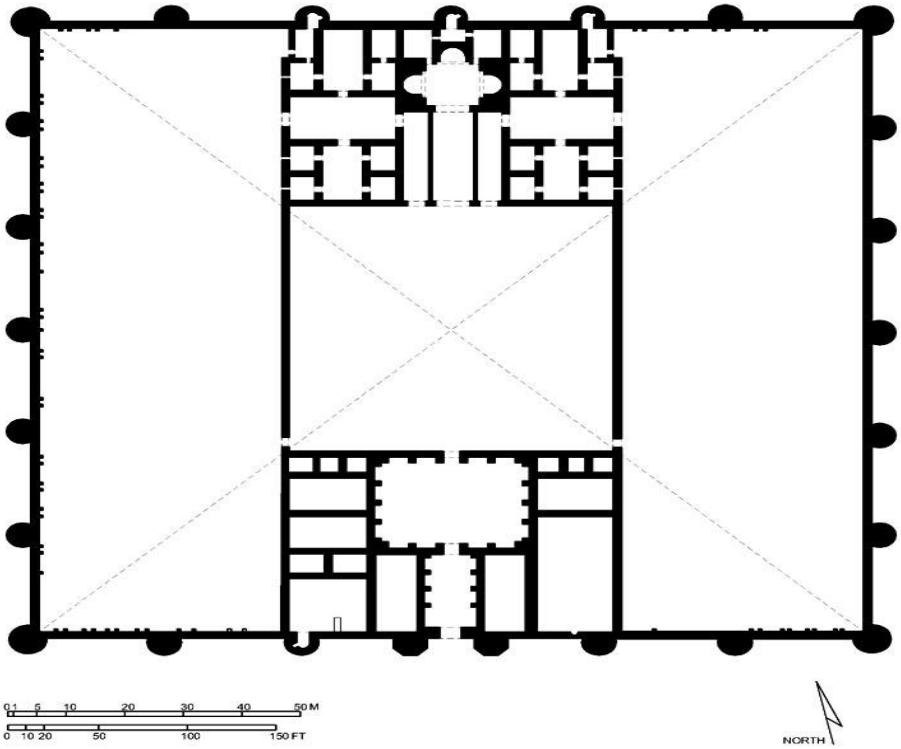

Çizim 4- Kasru'l-Müşettâ'nın Planı (Creswell'den)

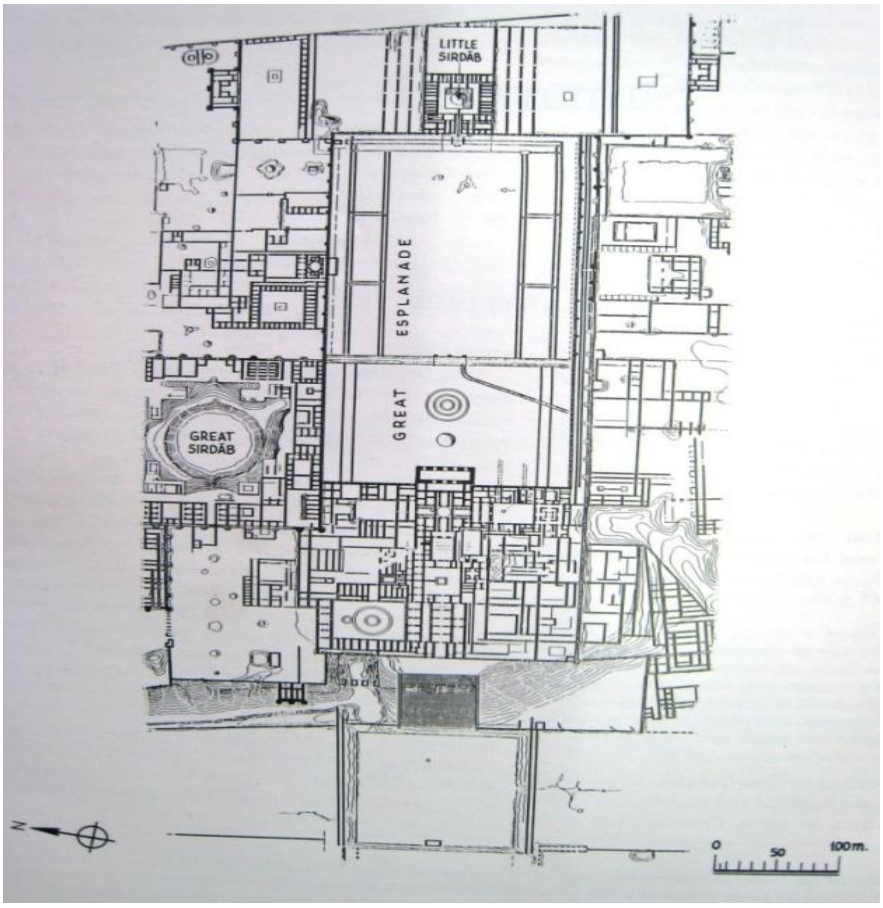

Çizim 5- Cevzâku'l-Hâkânî'nin Planı (Creswell'den)

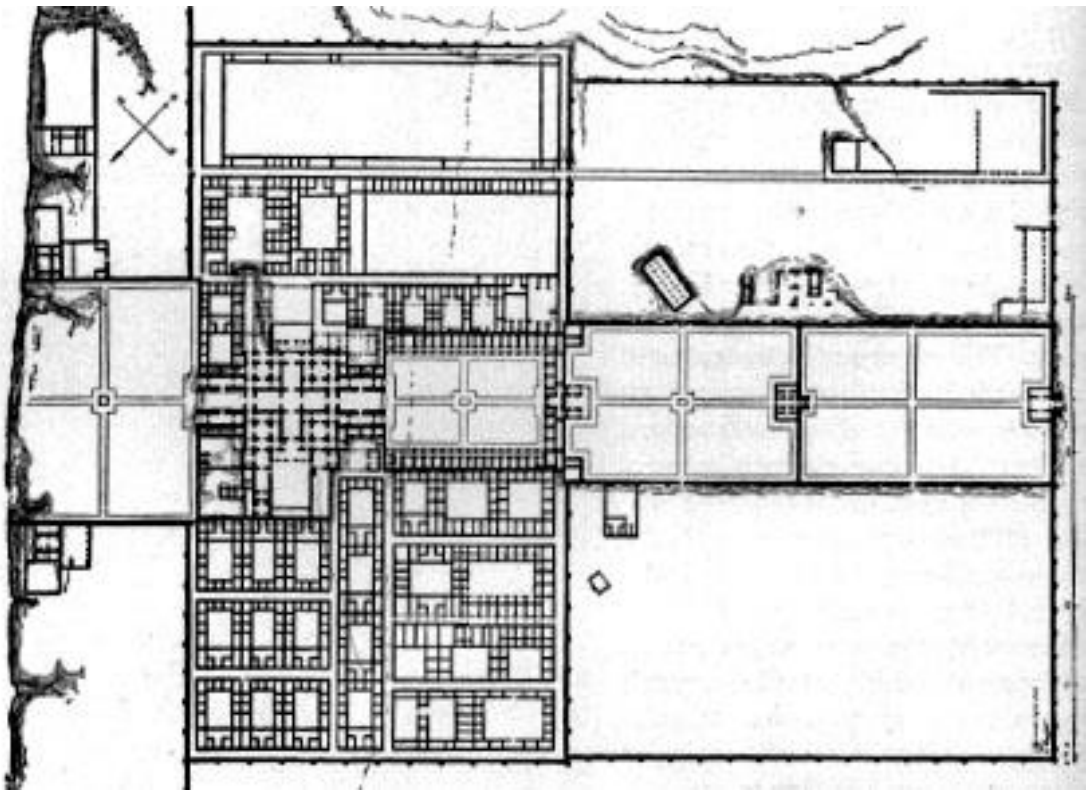

Çizim 6- Belkuvârâ Sarayı'nın Planı (Yetkin'den)

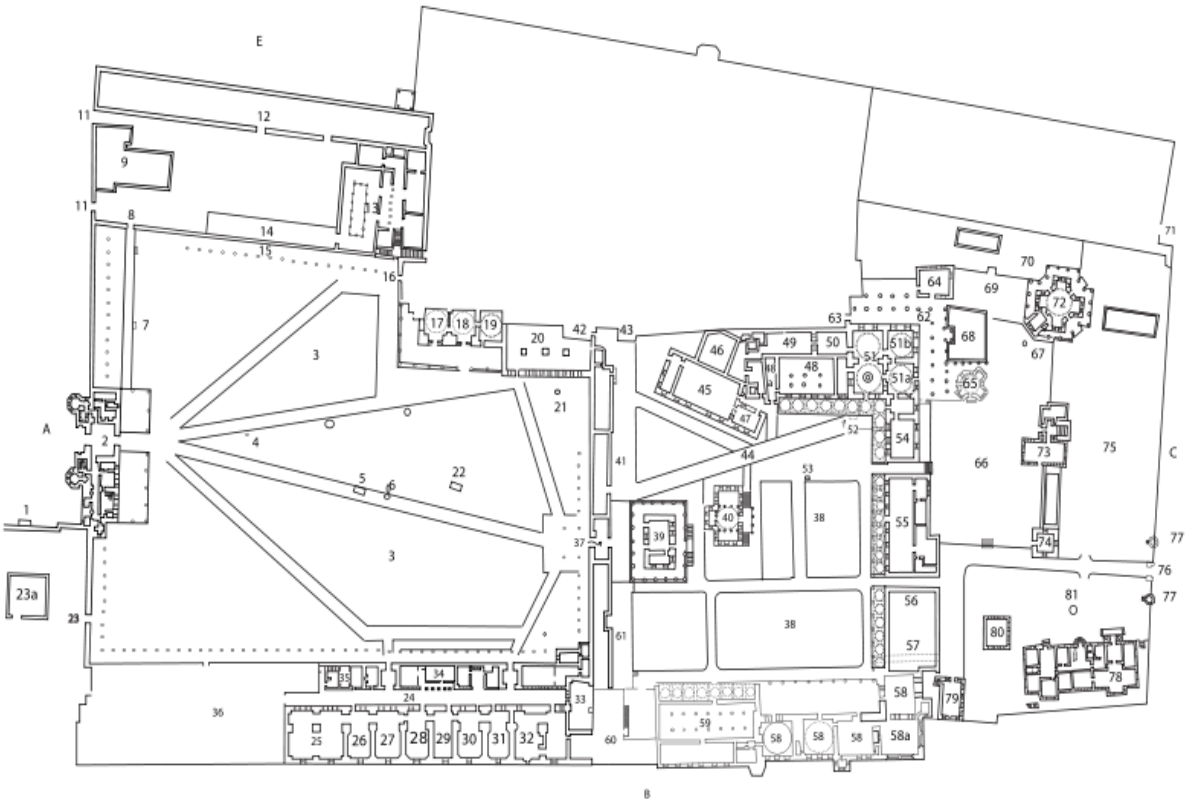

Çizim 7- Topkapı Sarayı'nın Planı (http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Topkapi_Palace_plan.svg)

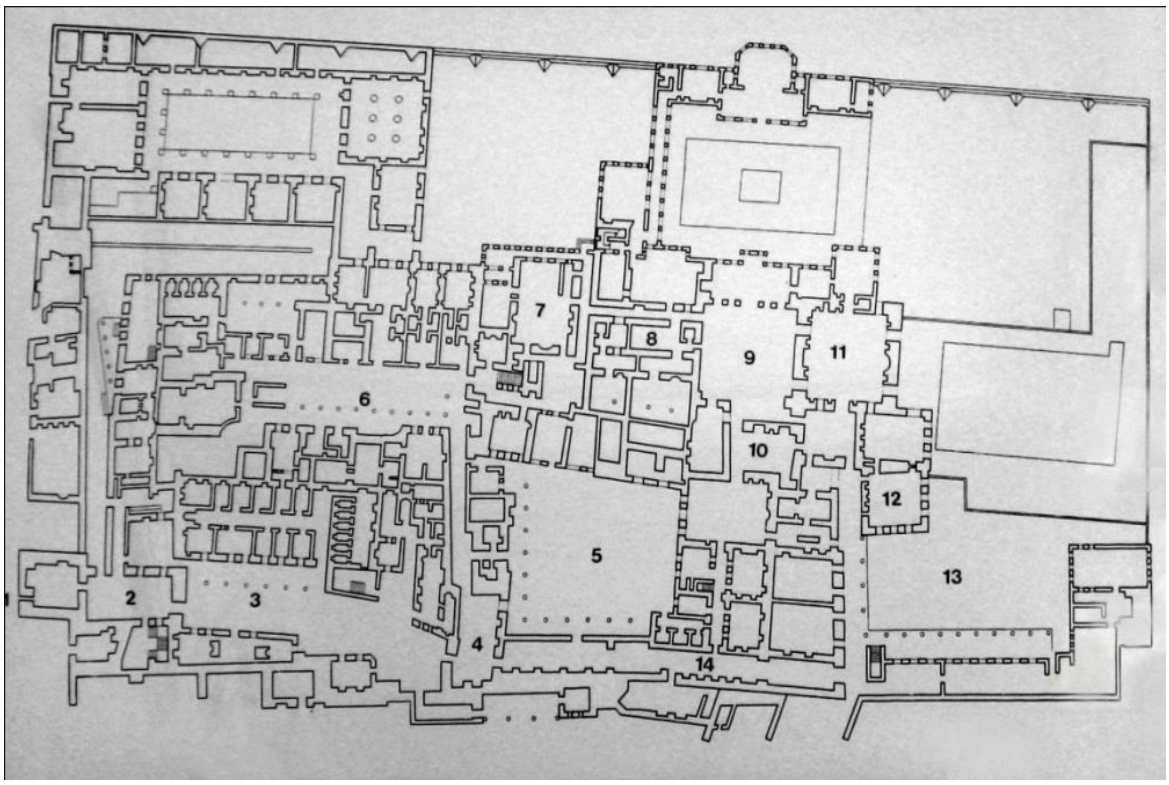

Çizim 8- Topkapı Sarayı'nda Harem (http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plan_Harem_Topkapi_Palace_Istanbul.JPG)

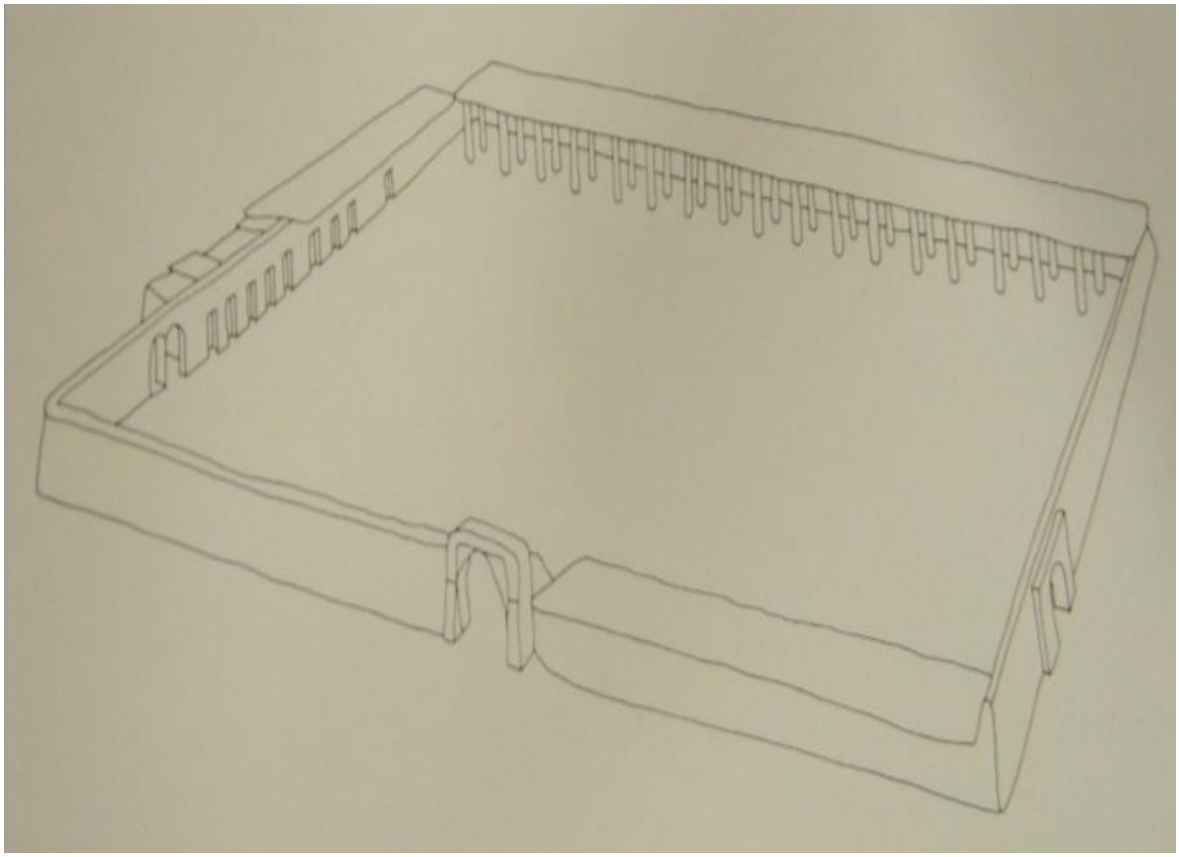

Çizim 9- Mescid-i Nebevi'nin İlk Yapısında Kapılar

Resim 3- Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nin Genel Görünüşü

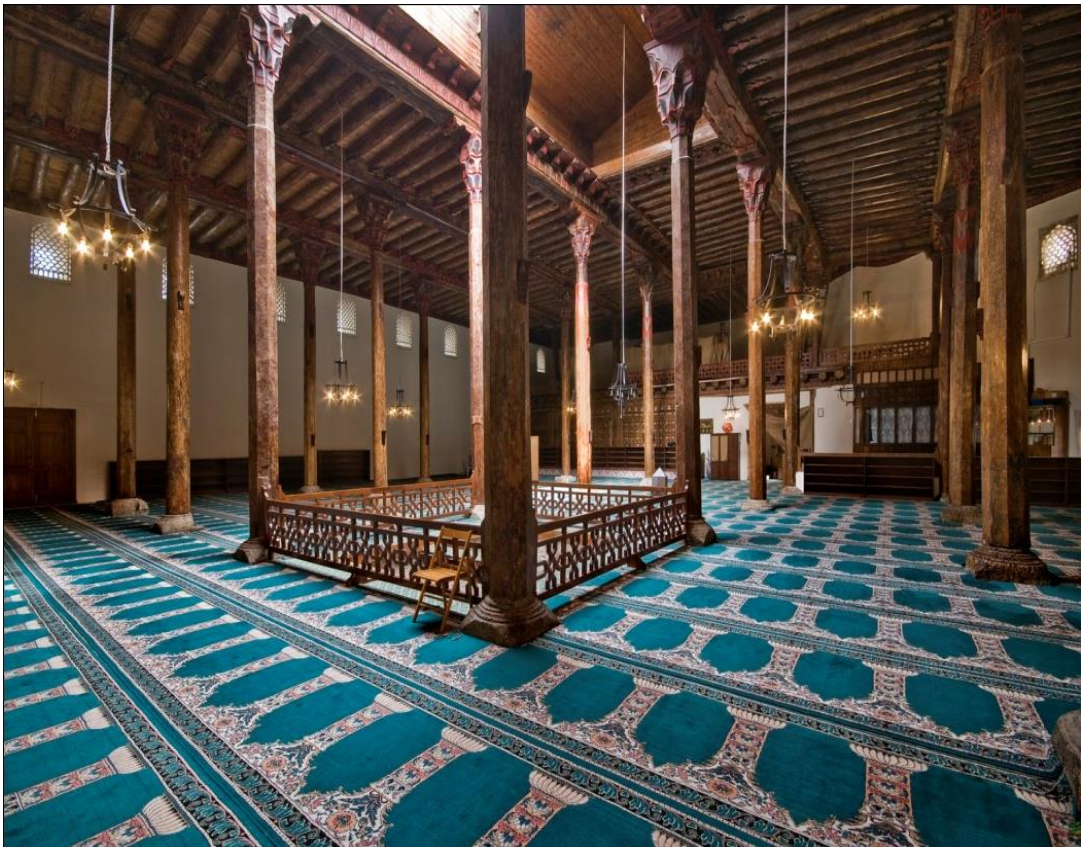

Resim 4- Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nin Harimi

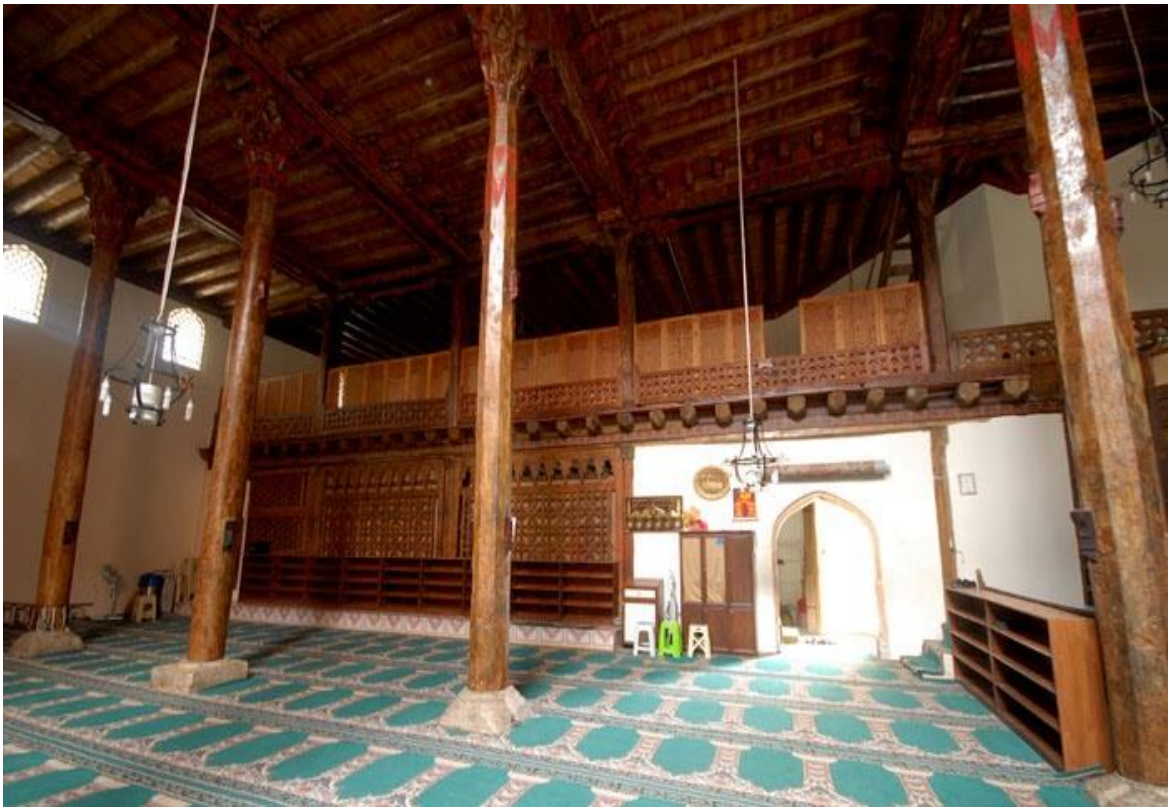

Resim 5- Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde Kadınlar Mahfili

Resim 6- Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde Kadınlar Mahfili

Resim 7- Kapı Tokmakları

Resim 8- İkili Kapı Tokmağı Örneği

Resim 9- Rize'den Kadın Mezar Taşları

Academic Akademik
Literature Literatür

ORDU-ALTINORDU KÂMİL FURTUN KONAĞI RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

Arş. Gör. Gülferi Akın Ertek

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
(Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi)

DOİ	:	10.29329/akalid.2024.1058.2
Makale Geliş Tarihi	:	1 Temmuz 2024
Makale Kabul Tarihi	:	8 Ağustos 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi	:	26 Ağustos 2023
Makale Yayım Tarihi	:	30 Ağustos 2023
Sayfa Aralığı	:	26-59

Gülferi Akın Ertek, "Ordu-Altınordu Kâmil Furtun Konağı Restitusyon Önerisi", *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.2, S.2, Ağustos 2024, s. 26-59.

Öz

İnsan hayatının en temel gereksinimlerinin karşılandığı konutlar, içerisinde yaşayan ailenin mahremiyeti için de önemli bir gerçekliktir. Toplumlar çevre koşulları, iklim özellikleri ve malzeme seçenekleri gibi imkânlarla, belli noktalarda birbirinden ayrılan ya da birbiriyle benzeşen barınma mekânlarını meydana getirmişlerdir. Bulunduğu yerin tarihini ve toplumun geleneklerini aydınlatan dinamikler olarak da karşımıza çıkan bu yapıları, sosyolojik koşullar ve onu kullanan kişilerin ekonomik durumu ile statüsü, bazı yönlerden şekillendirmiştir. Toplumdaki ortak görüş ve estetik yönelimler de evleri kimi özellikleri bakımından etkilemiş olsa da genel olarak bu yapılarda ortak bir mimari düzen hâkimdir. Bu makalede yukarıda sözü edilen mimari ortamda yaratılan, XIX. yüzyılın geleneksel konut dokusu içerisinde ortaya konulduğu düşünülen, Ordu'nun Altınordu ilçesinde yer alan Kâmil Furtun Konağı, günümüze ulaşabilmiş mevcut hali ve farklı tarihlere ait dönem fotoğraflarından hareketle hazırlanan plan, mimari, bezeme ve malzeme ile inşa tekniği açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Eski fotoğraflarından tespit edilen mimari

karakteri dolayısıyla XIX. yüzyıla tarihlendirilen, 2006 yılında çıkan bir yangın sonucunda yalnızca bodrum ve zemin kat beden duvarları, çamaşırhane ve mutfak olarak kullanılan yan mekân ve batı duvara eklenen ıslak hacimleri günümüze ulaşan yapıya ait dokümanlar ve sözlü kaynaklardan hareketle restitüsyon önerisinde bulunulmuştur. Zira gerek tarihi kaynaklar, arşiv belgeleri ve sözlü kaynaklar ve gerekse Ordu'nun tarihi kent dokusu dikkate alınarak Kâmil Furtun Konağı'nın restore edilerek ayağa kaldırılması geçmişle gelecek arasındaki köprülük vazifemizin de bir sonucu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Konut Mimarisi, Kâmil Furtun Konağı, Restitüsyon, Restorasyon, Konak.

Restitute Proposal of Kamil Furtun Mansion in Ordu/Altınordu

Abstract

Housing, where the most basic needs of human life are met, is also an important reality for the privacy of the family living in them. Societies have created housing spaces that differ from each other at certain points or are similar to each other with the possibilities such as environmental conditions, climatic characteristics and material options. These structures, which also appear as dynamics that illuminate the history of the place and the traditions of the society, have been shaped in some ways by the sociological conditions as well as the status and economic state of the people who use them. Although common views and aesthetic orientations in the society have also influenced the houses in terms of some of their characteristics, a common architectural order prevails in these buildings in general. In this paper, the Kâmil Furtun Mansion in the Altınordu district of Ordu, which is thought to have been constructed within the traditional housing texture of the XIXth century and created in the above-mentioned architectural environment, has been evaluated in terms of plan, architecture, decoration and materials and construction technique based on its current state and period photographs of different dates. A restitution proposal has been made based on the documents and oral sources of the building dated to the XIXth century due to its architectural character determined from the old photographs, in which only the basement and ground floor body walls, the side space used as laundry and kitchen, and the wet volumes added to the west wall have survived as a result of a fire in 2006. This is because, considering the historical sources, archival documents and oral sources, as well as the historical urban fabric of Ordu, the restoration of Kamil Furtun Mansion will be a result of our duty as a bridge between the past and the future.

Keywords: Housing Architecture, Kamil Furtun Mansion, Restitution, Restoration, Mansion.

Giriş

İnsanın temel gereksinimlerinden biri olan barınmaya çözüm olarak tarihsel süreç içerisinde geliştirilen konut mimarisi ait olduğu toplumun dinamiklerini yansıtması bakımından da önemli bir mimari alanı teşkil etmektedir. Bu makalede Ordu ilinin Altınordu ilçesinde yer alan ve zamanına tanıklık etmiş, günümüzde metruk vaziyette olan Kâmil Furtun Konağı hakkında restitüsyon önerisi yapılmıştır. Öncelikle yapının bugünkü durumu ve dönem fotoğraflarından hareketle geçmişte nasıl olduğu mimari açıdan tanımlanmıştır. Devamında duvar örgüsü, kat anlayışı, örtü düzeni, iç tasarımı, süsleme özellikleri ve malzeme yönelimi açısından hem aynı şehirdeki hem de yakın coğrafya ve Anadolu topraklarındaki diğer şehirlerde mevcut olan örneklerle karşılaştırmalı olarak yapı değerlendirilmiştir. Akabinde ise konağın onarılması ve ayağa kaldırılması konusunda önerilerde bulunulmuştur. Zira konutların mimarlık tarihi ve kültürel bellek içerisinde önemli bir yere sahip olduğu düşünüldüğünde konağın geleneksel dokuyu yansıtır biçimde günümüze taşınabilmesi gelecek nesillere bırakılan kıymetli bir miras olacaktır.

1. KÂMİL FURTUN KONAĞI

1.1. Konağın Tarihçesi

Zaferimilli mahallesi Barbaros Sokak no 21'de, 91 ada 3 parselde yer alan Kâmil Furtun Konağı'nın inşa tarihi ve bani-mimar bilgisi net değildir. Ancak 2006 yılında nedeni bilinmeyen bir yangın sonucunda[1] yalnızca bodrum ve zemin kat beden duvarları, çamaşırhane ve mutfak olarak kullanılan yan mekân ve batı duvara eklenen ıslak hacimleri günümüze ulaşan yapıya ait dönem fotoğraflarından[2] hareketle konağın 19. yüzyıla tarihlendirilmesi önerilmektedir.

1.2. Plan ve Mimari Özellikleri

Kâmil Furtun Konağı doğu duvardan verilen kapıdan girilen, doğu-batı doğrultulu bir avlu içerisinde[3], eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Elde edilen yangın öncesi fotoğraflar ve yerinde incelemelerden yola çıkarak konağın bodrum ve zemin üzeri tek katlı olarak inşa edildiği tespit edilmiştir. Günümüze yapının bodrum ile zemin katlarının beden duvar-

---

[1] *Ordu Kültür Envanteri*, Ordu Büyükşehir Belediyesi, Ordu 2019, s. 89.

[2] Fotoğraflar Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü ve Ordu Kültür Envanteri'nden alınmıştır. Kullanılan çizimler Hisar İnşaat Turizm Ticaret Ltd. Şti.'den temin edilmiştir.

[3] Avlunun güneydoğu köşesinde bir yapı kalıntısı mevcuttur.

ları ve bitişikteki çamaşırhane-mutfak bölümü ile eklenti durumundaki ıslak hacimleri gelebilmiştir. Konağın ana kütlesinin bodrum katına, doğu cephede yer alan ve zemin kata çıkışı sağlayan merdivenin sahanlığının doğu cephesinden verilen kapı açıklığından erişilmektedir. Burada merdiven altlığını kapsayan, kuzey-güney doğrultulu, 10 m^2'lik tekil bir mekân yer almaktadır. Mekânın doğu duvarının kuzey kısmında ikiz pencere açıklığı mevcuttur. Mekânın batı duvarından verilen ikinci bir kapı ile bodrum işlevinde kullanılmış olan kata geçiş yapılmaktadır. Kat kuzey-güney doğrultusunda 31 m^2 tekil bir mekân şeklinde düzenlenmiştir. Katın doğu duvarında biri merdiven altı bölüme ait diğeri ise cepheden algılanabilen iki pencere açıklığı verilmiştir. Konağın güney duvarının batı yakasında yer alan, bodrum ve zemin kat olmak üzere iki katlı olarak düzenlenen ve bodrum katı çamaşırhane, birinci katı ise mutfak olarak kullanılan mekânın bodrum katına, doğu cephedeki avludan açılan kapı açıklığından erişilmektedir. Yaklaşık kare formlu ve 19 m^2'lik alan teşkil eden mekânın doğu duvarında, kapı açıklığının güney yönünde kalan bir pencere açıklığı değerlendirilmiştir. Mekânın güney duvarının eksenine yakın bölümüne, duvardan hafif taşıntılı bir ocak nişi açılmıştır. Nişin hizasında yer alan ve iki kat boyunca devam eden baca ise cepheden taşıntılı olarak yansımaktadır. Mekânın kuzey duvarının eksene yakın kısmına bitişik olarak bir sarnıç, güney yönünde oda eksenine konumlandırılan bir kuyu ve doğu duvardaki pencere önünde bir çamaşır teknesi mevcuttur. (Çizim 1)

Konağın zemin katına doğu cephenin güney kısmına paralel olarak düzenlenen merdivenin ulaştığı aynı cephenin kuzey kısmına paralel olarak bitiştirilen sahanlıktan verilen kapı açıklığı ile girilmektedir. Kapı açıklığı zemin katın doğu duvarının eksenine konumlandırılmış olup iki yanında kalan duvar yüzeylerinde ikişer pencere açıklığı değerlendirilmiştir. Katın doğudaki kuzey-güney doğrultulu 31 m^2'lik alanın tabanı göçmüştür. (Görsel 1) Dolayısıyla buradan yalnızca bodrum kat algılanabilmektedir. Bu alanın güney duvarında bir pencere açıklığı mevcuttur. Batıda kalan yaklaşık 20.7 m^2'lik alanın kuzey duvarında iki adet pencere açıklığı izlenmektedir. Batı duvarının eksene yakın kısmından verilen bir açıklıktan WC işlevinde kullanılan yan mekâna geçilmektedir. Yan mekân kuzey-güney doğrultusunda dörtgen formlu bir kütledir. Zemin kattan buraya açılan kapı genişliğinde düzenlenen bir koridor ve iki yanında düzenlenen hücrelerden meydana gelen mekânın güneyindeki hücre doğu-batı doğrultusunda 3 m^2'lik, kuzeydeki hücreler ise doğuda 1.2 m^2, batıda 1.4 m^2'lik alanlar teşkil etmektedir.

Çizim 1: Kâmil Furtun Konağı Bodrum Kat Planı.

Katın batı duvarında kapının güney tarafında düzenlenen bir pencere açıklığı daha mevcuttur. Katın güney duvarının mevcut taban seviyesi hizasından itibaren doğu yöne doğru da bir kısmı yıkılmış olup buradan güney cephenin batı tarafından yapıya bitişik olan mekânın zemin katı algılanmaktadır. Bu mekânın zemin katına zeminden verilen merdivenle ulaşılan bir kapı ile erişilmektedir. 22 m^2'lik bu alanın doğu duvarında giriş açıklığının güneyinde kalacak şekilde pencere açıklığı değerlendirilmiştir. Güney duvarında, eksende bir ocak nişi, doğusunda bir niş, batısında ise eviye yer almaktadır. Mekân beton tavan ile örtülüdür. (Çizim 2)

Görsel 1: Kâmil Furtun Konağı İç Mekânın Şimdiki Durumu.

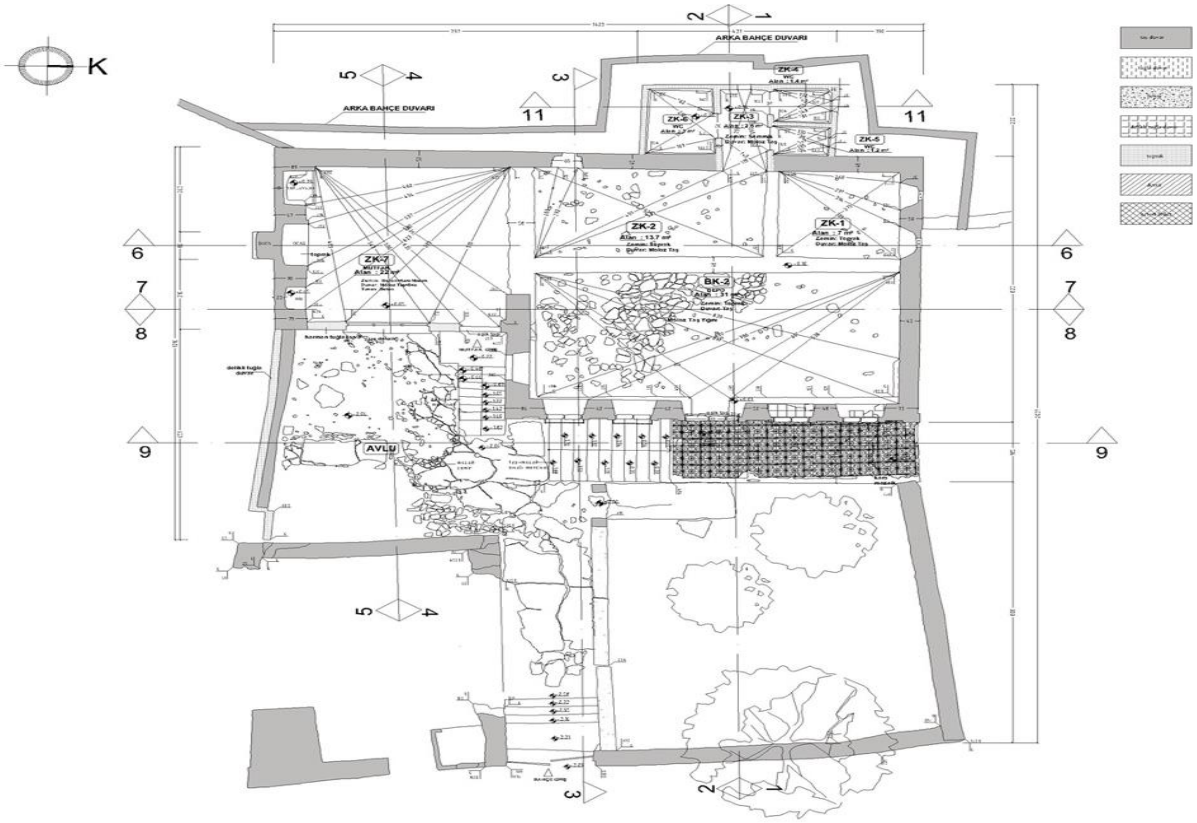

Çizim 2: Kâmil Furtun Konağı Zemin Kat Planı.

1.3. Cepheleri

Kâmil Furtun Konağı'nın ana kütlesinin giriş açıklarının yer aldığı **doğu cephe**de yalnızca bodrum ve zemin katlarının cephesi günümüze ulaşabilmiştir. Bodrum katın güneyinden eksene yakın kısmına kadar olan bölümde merdivenin basamakları yer almaktayken diğer yarısında merdiven boşluğu payı taşıntı olarak cephe boyunca yansımıştır. Taşıntının ana kütlenin eksenine denk gelen kısmına bodrum kata girişi sağlayan kapı açıklığı verilmiştir. Açıklığın kuzey tarafındaki yüzeyde küçük boyutlarda, yatay dörtgen formlu bir aydınlatma penceresi düzenlenmiştir. Güneyde ise basamakların arkasında kalan cephe yüzeyinde yatay dörtgen formlu bir pencere açıklığı verilmiştir. Binanın zemin katı köşelerden taş köşeliklerle sınırlandırılmış olup kata ulaşımı sağlayan merdiven ve sahanlığın korkuluklara sahip olduğu dönem fotoğraflarından tespit edilebilmektedir. (Çizim 3, Görsel 2-3)

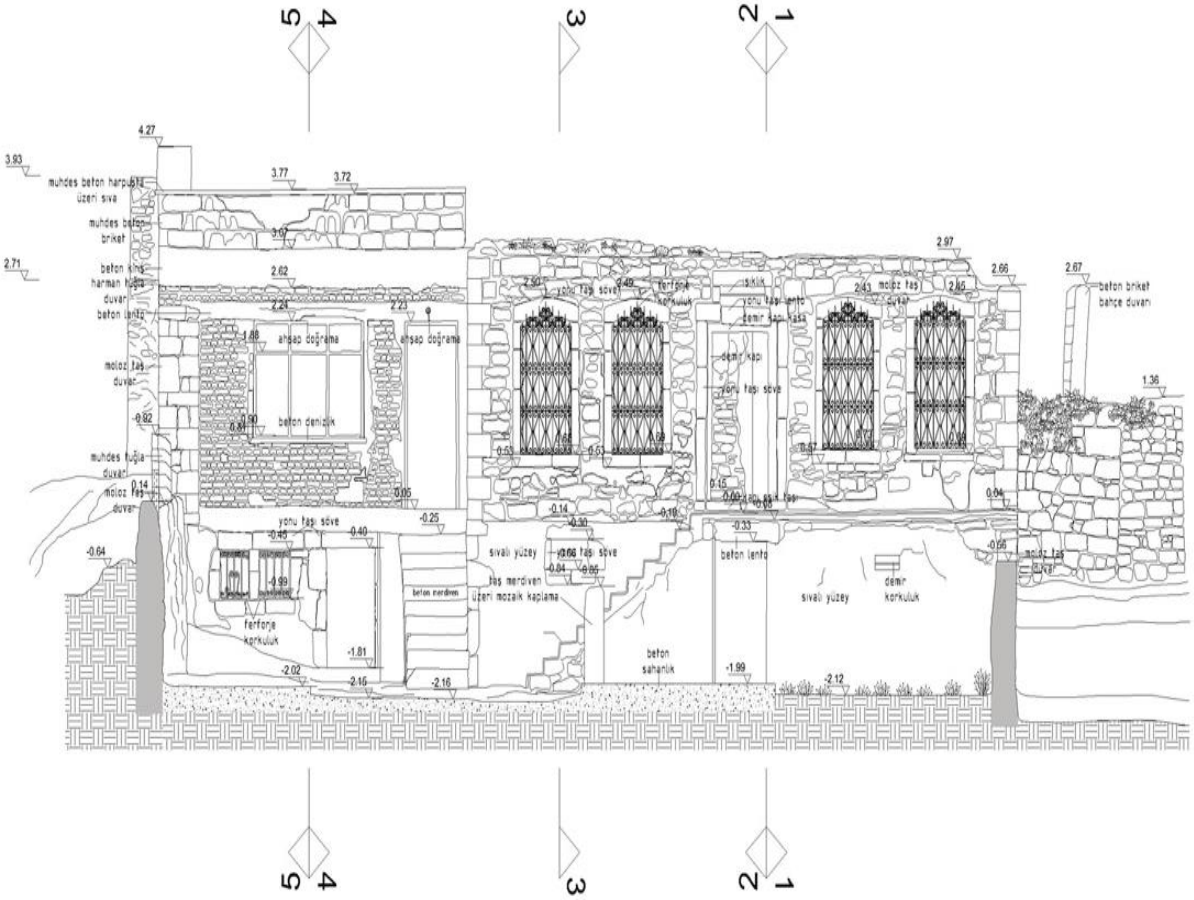

Çizim 3: Kâmil Furtun Konağı Doğu Cephesi.

Görsel 2: Kâmil Furtun Konağı Doğu Cephesi.

Görsel 3: Kâmil Furtun Konağı Doğu Cephesi Dönem Fotoğrafı (KVKBKM'den).

Zemin katının doğu cephesinde, eksende dikdörtgen formlu bir kapı açıklığı değerlendirilmiştir. Açıklığın üzerinde dönem fotoğraflarından tespit edilebildiği kadarıyla bir aydınlatma penceresi bulunmaktadır. (Görsel 4)

Görsel 4: Kâmil Furtun Konağı Doğu Cephesi Dönem Fotoğrafı (KVKBKM'den).

Kapı açıklığın iki yanında belirgin sövelerle çerçeve içerisine alınmış, üst sövesi hafif basık kemer şeklinde algılanan, dikdörtgen formlu, önünde ferforje korkuluk düzenlenmiş ikişer pencere açıklığı mevcuttur.

Yine dönem fotoğraflarından günümüzde mevcut olmayan birinci kat cepheleri de tahlil edilebilmektedir. Zemin kat ile birinci katı ahşap hatıllar ayırmaktadır. Eksene simetrik olarak düzenlenen katın ekseninde taşıntı durumunda cumba izlenmektedir. Cumba profilli konsollar üzerine oturmaktadır. Cumbanın doğu cephesinin köşeleri ahşap köşeliklerle sınırlandırılmış olup üzerinde dikdörtgen formlu, üzeri yuvarlak kemerle çevrilmiş, belirgin söveli, kemer ile üst söve arasında küçük pencere detayları bulunan bir giyotin pencere yer almaktadır. Cephenin üzerinde ise kırma çatı paralelinde bir üçgen alınlık oluşturulmuştur. Cumbanın taşıntı farklarının yüzeyinde ise aynı tasarıma sahip birer pencere değerlendirilmiştir. Cumbanın iki yanında dikdörtgen formlu, belirgin söveli, giyotin tipli ikişer pencere daha mevcuttur. (Görsel 5)

Görsel 5: Kâmil Furtun Konağı Doğu Cephesi Dönem Fotoğrafları (KVKBKM'den).

Konağın güneyine bitişik durumdaki yan mekânın bodrum katının doğu cephesinin kuzey tarafında zemin kata erişimi sağlayan merdiven basamakları yer almaktadır. Cephenin eksenine yakın kısımda bordum kata girişi sağlayan dikdörtgen formlu kapı açıklığı mevcuttur. Kapı ve basamaklardan kalan cephe yüzeyinde yatay dörtgen formlu ikiz pencere verilmiştir. Zemin katta ise dikdörtgen formlu bir kapı ile yatay dörtgen formlu geniş bir pencere açıklığı izlenmektedir. Cephenin üst kısmında duvar örgüsüyle teras korkuluğu oluşturulmuştur. (Görsel 6)

Görsel 6: Kâmil Furtun Konağı Yan Mekânın Doğu Cephesi.

Konağın **kuzey cephesi** doğudan avlu duvarı ile bitişiktir. Yine bodrum ve zemin kat seviyeleri günümüze erişebilen cephenin yüzeyinde yalnızca batı tarafta dikdörtgen ve yatay dörtgen formlu iki küçük açıklık değerlendirilmiştir. (Çizim 4, Görsel 7) Ayrıca dönem fotoğraflarında cephenin doğu tarafında bir baca deliğinin yer aldığı izlenmektedir. (Görsel 8)

Çizim 4: Kâmil Furtun Konağı Kuzey Cephesi.

Görsel 7: Kâmil Furtun Konağı Kuzey Cephesi.

Görsel 8: Kâmil Furtun Konağı Kuzey Cephesi Dönem Fotoğrafı (Ordu Kültür Envanteri, 2019).

Yine dönem fotoğraflarından algılanabilen birinci katın kuzey cephesinin ahşap köşeliklerle sınırlandırıldığını ve zemin kattan ahşap hatıl ile ayrıldığı takip edilebilmektedir. Ayrıca cephe yüzeyi eksenden bir ahşap dikme ile de iki birime ayrılmış olup her birimde, doğu cephenin cumbadan kalan yüzeylerinde görülen pencere açıklıkları ikişer tane olmak üzere yinelenmiştir. (Görsel 8)

Konağın **batı cephesi**nde yalnızca zemin katın duvarları algılanabilmektedir. Burada eksende WC işlevinde kullanılan yan mekânın taşıntısı izlenmektedir. Taşıntının kuzey cephesinde iki, batı cephesi ekseninde ise küçük boyutlu birer pencere mevcuttur. Taşıntının güney tarafında devam eden asıl cephe yüzeyinde ise küçük boyutlu bir açıklık daha izlenmekte olup bunlar dışında cephe genelinde herhangi bir öge yer almamaktadır. (Çizim 5, Görsel 9)

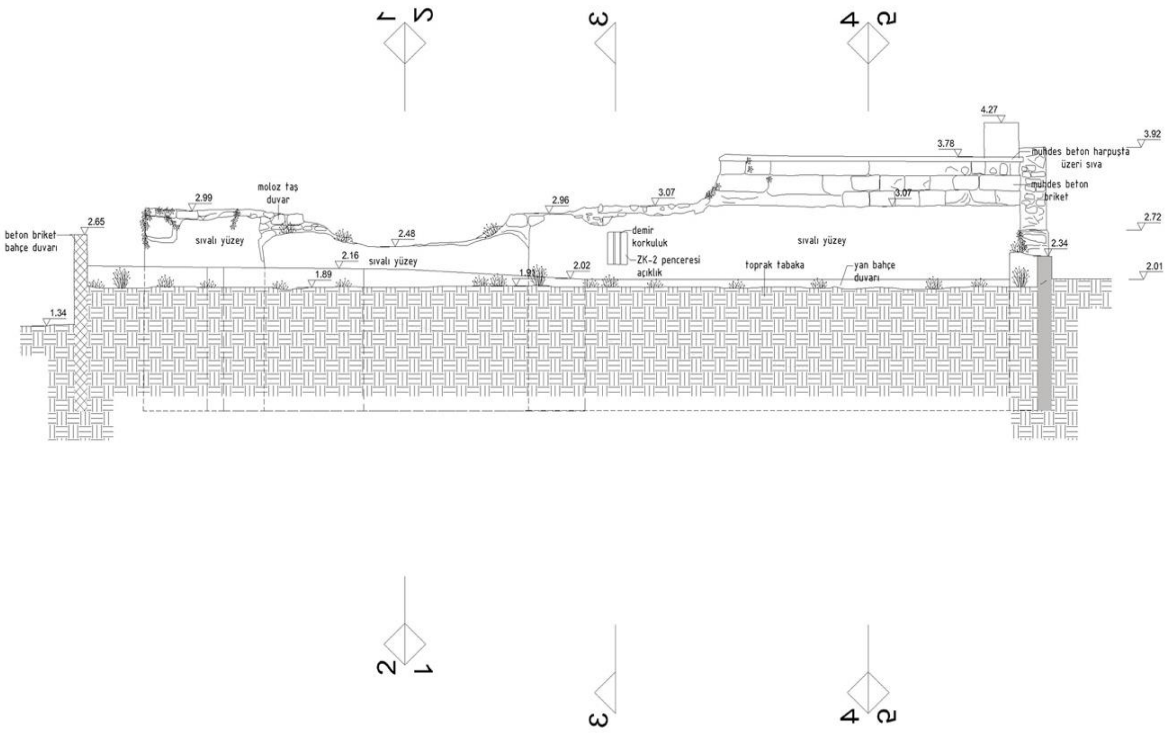

Çizim 5: Kâmil Furtun Konağı Batı Cephesi.

Görsel 9: Kâmil Furtun Konağı Batı Cephesi (Hisar İnşaat Turizm Ticaret Ltd. Şti. arşivinden)

Konağın **güney cephesi** ise yan mekânın taşıntısı ile birlikte iki kademe şeklinde algılanmaktadır. Ana binanın cephesini oluşturan ilk kademe de bodrum ve zemin katlarının cephelerinden meydana gelmektedir. Bordum kat seviyesinde yalnızca buraya bitiştirilen yan mekânın zemin kat kapısına ulaşım sağlayan merdivenin basamakları görülmektedir. Zemin kat yüzeyi ise güneydoğu köşeden taş köşelikle sınırlandırılmış olup yüzeyde yalnızca üst kenarı hafif basık kemerli bir pencere açıklığı izlen-

mektedir. İkinci kademeyi teşkil eden yan mekân taşıntısının güney cephesinde ise yalnızca eksende baca taşıntısına yer verilmiş olup yüzeylerde herhangi bir ögeye rastlanılmamıştır. (Çizim 6, Görsel 10)

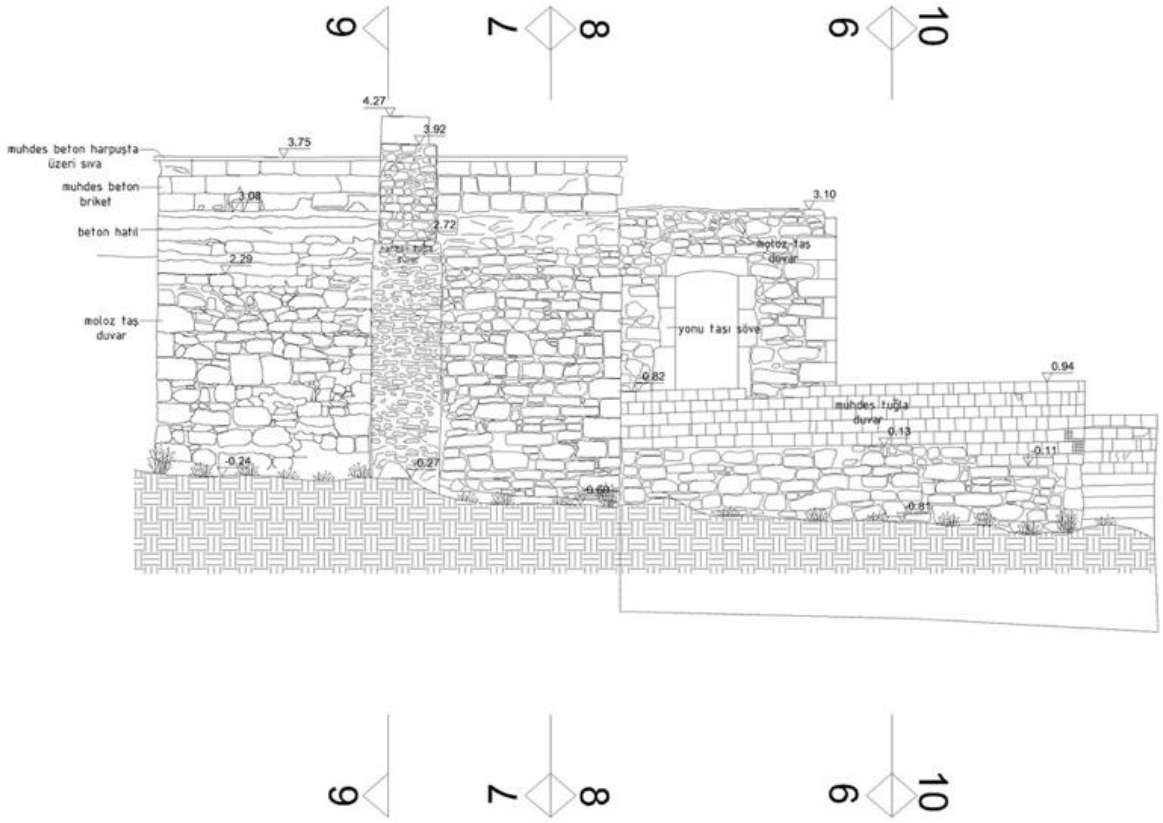

Çizim 6: Kâmil Furtun Konağı Güney Cephesi.

Görsel 10: Kâmil Furtun Konağı Güney Cephesi (Hisar İnşaat Turizm Ticaret Ltd. Şti. arşivinden).

Yapıya ait dönem fotoğraflarından ana binanın hafif taşıntılı ahşap saçağa sahip olduğu ve bunun cephelerden algılanabildiği tespit edilebilmektedir.

1.4. Süsleme Özellikleri

Kâmil Furtun Konağı'nın mevcut halinde cephelerde hareketlilik sağlayan unsurlar doğu cephenin zemin katının köşelerini sınırlayan taş örgüleri, pencere ve kapıları çevreleyen taşıntılı söveler ve pencerelere yerleştirilmiş ferforje tipi korkuluklardır. Diğer cepheler, iç mekân ve bitişik yan mekanlarda herhangi bir süsleme ögesi mevcut değildir.

Yapıya ait eski fotoğraflardan doğu cephedeki bazı bezeme ögeleri anlaşılabilmektedir. Bunlar pencere korkulukları ile benzer tasarıma sahip olan merdiven-sahanlık korkulukları, zemin ve birinci katı ayıran yoğun silmeli ahşap hatıllar, birinci katı ve cumbayı köşelerden sınırlayan, kademeli ve başlıklı düzenlenmiş ahşap köşelikler, cumba pencereleri üzerinde hareketlilik oluşturan kemer uygulamaları, cumbanın oturduğu "S" formlu konsollar ile doğu cephesinde görülen üçgen alınlık tasarımıdır. (Görsel 11)

Görsel 11: Kâmil Furtun Konağı Doğu Cephesi Dönem Fotoğrafı (KVKBKM'den).

1.5. Malzemesi ve İnşa Tekniği

Kâmil Furtun Konağı'nın ana binasının günümüze ulaşan duvarlarının tamamı moloz taş malzemeden örülmüştür. Zemini toprak kaplı binada herhangi bir tavan uygulaması bulunmamaktadır. WC eklentisinin zemini seramik kaplıdır. Güney cepheye bitişik olan yan mekânın çamaşırhane olarak kullanılan ilk katında duvarlar moloz taş, zemin beton, döşeme mozaik ve sıva tavan ise betonarme ve sıvadır. Sarnıç taş malzemeden, kuyu beton mozaik, çamaşır teknesi ise mozaiktir. Zemin kattaki mutfak bölümünün zemini beton ve karo mozaik, duvarları moloz taş üzerine sıva tavanı ise betondur. Ocağın batı yönündeki nişin içerisinde taş malzemeden yapılmış bir lavabo bulunmaktadır.

2. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

2.1. Duvar Örgüsü, Kat Anlayışı, Örtü ve Malzeme Yönelimi

Geleneksel konut mimarisinde çevre, iklim koşulları, kullanım amacı, ekonomik durum, prestij ve ulaşım gibi faktörler malzeme seçimini belirlemektedir. Bahsedilen faktörler çerçevesinde değerlendirildiğinde Karadeniz Bölgesi'ndeki şehirlerin deniz yolları ve limanlardaki yoğunluk nedeniyle dışarıdaki etkiye açık olduğu, geç dönemde kâgir örneklerin hâkim olmaya başladığı kimi istisnalar hariç tutulursa genel hatlarıyla; ya bodrum ve zemin katların duvar örgüsü taş malzeme (çoğunlukla moloz taş) ile üst katları ahşap ile yapılmakta ya da subasman seviyesinin üstünde (temelden sonra) tüm katlarda bütünüyle ahşap malzeme kullanılmaktadır. Bu bağlamda yapılar, yarı kâgir ve ahşap olarak iki ana başlıkta değerlendirilmektedir[4]. Yığma taş ile örülen bodrum ve zemin kat duvarlarının üzerleri ya sıvanmakta ya da ahşap ile kaplanmaktadır. Üst katlarda ise yukarıda ayrıntıları ile açıklanan ahşap yapım tekniklerine (Çatma, Çatkı, Bağdadi vb.) başvurulmaktadır. Bu uygulamaya, Ordu Altınordu'da 86 ada 1 parselde bulunan ev[5] gibi niceleri örnek gösterilebilir. (Görsel

---

[4] Doğan Kuban, *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları.* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
Doğan Kuban, *Doğan Kuban Yazıları Antolojisi. 2. Cilt. Türkiye'de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut Mimarisi Üzerinde Gözlemler,* Boyut Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 31-36; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınevi, İstanbul 2014; Celal Tuna, *Orta Karadeniz Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008; Doğan Kuban, *Mimarlık Kavramları,* Yem Yayınları, İstanbul 2016.
[5] *Ordu Kültür Envanteri*, s. 100.

12) Kâmil Furtun Konağı'nda da bölgenin bir ürünü olması sebebiyle benzer yönelim söz konusudur. Alt katlarda ana duvar örgüsünde taş malzemeye, dönem fotoğrafları ve incelemelerde birinci katta ise inşa malzemesi içerisinde geniş kullanım alanı bulmuş olan ahşaba başvurulmuş, üzeri ise boya ile sıvanmıştır. Bu anlamda konak, yarı kâgir özellik göstermektedir.

Görsel 12: Altınordu'da 514 Ada 5 Parselde ve 86 Ada 1 Parselde Bulunan Evin (Kültür Envanteri, 2019: 24, 100) İnşa Malzemesi.

Orijinalinde bodrum ve zemin üzerine tek kat şeklinde tasarlanmış Kâmil Furtun Konağı gerek Karadeniz'in üç alt bölgesinde gerekse diğer bölgelerdeki geleneksel konut örnekleriyle kat anlayışı bakımından uygunluk göstermektedir. Osmanlı dönemi konut mimarisinde müslim ve gayrimüslim fark etmeksizin belirlenen kaideler ve genel teamüller nedeniyle zaten ya bodrum üzeri bir, iki ya da en fazla üç kat şeklinde bir tasarım söz konusudur[6]. Ayrıca Ordu kent merkezinde yer alan Harun Furtun Evi[7] gibi çeşitli yapılardan da anlaşıldığı üzere eğimli bir arazi üzerine konumlandırılan örneklerde eğim farkına inşa edilen bodrum katlarının üzerine zemin ve üst katlar tasarlanmaktadır. Bodrum katlar daha çok alt yapı ve hizmet birimlerini bünyesinde barındırmıştır. Zemin katlar genel hizmetler için kullanılan WC, gusülhane, yüklük ve ocak gibi ögeleri bün-

[6] Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1968.

[7] Emel Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye Mahallesi Harun Furtun Evi Restorasyon Önerisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 36.

yesinde barındıran odalara sahiptir. Üst katlar ise yaşam alanı olarak kullanılan ve misafirlerin ağırlandığı birimlerdir. Bölgedeki bazı yapılarda WC, çamaşırlık, mutfak gibi birimlerin yapıya eklenilen yan mekânlarda yer aldığı görülmektedir. Kâmil Furtun Konağı'nda da yer alan bu uygulamaları Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi'nde[8] de görmek mümkündür.

Genellikle beşik çatı ve kırma çatı tiplerinin (özellikle Karadeniz Bölgesi'nde kırma çatı yaygın şekilde kullanılmaktadır) yaygın biçimde geleneksel konutlarda tercih edildiği, günümüze ulaşan konut örneklerinden ve literatürden takip edilmekte olup bu çatıların üzerleri Alaturka kiremit (Osmanlı Kiremidi) veya Geç Osmanlı döneminde Marsilya'dan ithal edilen ve çoğu bölgede kullanım alanı bulan Alafranga (Marsilya) kiremit ile örtülmektedir[9]. Amasya'da 38 ada 6 parseldeki ev, Sinop-Gerze Yakupağa Konağı ve Samsun-İlkadım 492 ada 1 parseldeki ev[10] geleneksel çatı düzenlemelerine örnektir. Kâmil Furtun Konağı da orijinalinde geleneksel çatı düzenlemesi anlayışında düzenlenmiş olmalıdır. (Görsel 13)

Görsel 13: Amasya'da 38 Ada 6 Parseldeki Ev, Sinop-Gerze Yakupağa Konağı ve Samsun-İlkadım 492 Ada 1 Parseldeki Evin (Yılmaz, 2021: 540) Çatı Düzenlemeleri.

---

[8] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye*…, s. 44-45.

[9] Doğan Kuban, *Türk Hayat'ı Evi,* MTR Yapımcı, İstanbul 1995; Önder Küçükerman, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 2007; Reha Günay, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989; Reha Günay, *İstanbul'un Yaşayan Ahşap Konutları,* Yem Yayınları, İstanbul 2014; Ayrıca Karadeniz Bölgesi'ne Marsilya kiremitinin ulaşımı ve özellikleri için bkz. Gazanfer İltar, "19. Yüzyıl Giresun Yapılarında Marsilya Tipi Kiremitler", *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13, 2015, ss. 247-260.

[10] Fatma Yılmaz, *Samsun Alaçam Çeşme Mahallesi Geleneksel Konut Mimarisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2021, s. 540.

2.2. Cephe Tasarımı ve Malzeme Yönelimi

Cephe tasarımı bakımından yine gerek Karadeniz'in üç alt bölgesi gerekse diğer bölgelerinde olduğu gibi ayan veya diğer eşraf ailelerinin özel konutları-konakları gibi istisnalar dışında geleneksel konutlardaki genel teamül, cephelerin iç tasarıma kıyasla çoğunlukla sade tutulmasıdır. Cephelerde simetrik anlayışa ise dikkat edilmekle beraber ana cepheler bazen diğer cephelere kıyasla daha süslü tutulabilmektedir[11]. Bu bağlamda Kâmil Furtun Konağı bu yaygın cephe anlayışına sadık kalınarak tasarlanmış olup katlar arasındaki ahşap hatıllar, ahşap köşelikler ve geniş ahşap saçaklar ile diğer geleneksel konutlarda olduğu gibi belirli bir standart yakalanmıştır. Tek cephe de olsa simetrik cephe kurgusuna sadık kalınan bu yapıda ana cephede çok özellikli bir tutum sergilenmemiştir.

Giriş kapıları üzerinde aydınlatma pencereleri yaygın biçimde tercih edilmekle beraber Kâmil Furtun Konağı da bu özelliği taşımaktadır. Benzer geleneksel konut cephesi tasarımlarını Amasya-Merzifon 194 ada 1 parseldeki ev[12] gibi nice örnekte takip etmek mümkündür. Konağın giriş cephesinde zemin kat yüzeyinde yer alan açıklıkların belirgin taş sövelerle çevrelenmesi, katın taş köşeliklerle sınırlandırılması ve pencerelerindeki ferforje korkuluklar, birinci kattaki cumbanın üçgen alınlığı cephelerde Batılılaşma mimarlığına öykünen hareketlilik sağlamaktadır.

Ordu-Altınordu 80 ada 42 pafta 11 parseldeki ev[13] ve Ordu-Altınordu Harun Furtun Evinin[14] zemin katı cephe sınırlaması pencerelerin söve ve ferforje korkuluk düzenlemesiyle Batılılaşma devri özellikleri göstermesi bakımından konak ile benzer tasarımda ele alınmıştır. Yine Ordu Altınordu'da yer alan 29 pafta 68 ada 10 parseldeki[15], 29 pafta 68 ada 26 parseldeki[16], Samsun-İlkadım 492 ada 1 parseldeki[17] ve Çorum-Sungurlu 235 ada 3 parseldeki[18] evlerin cumbası üzerinde düzenlenen üçgen alınlık da

---

[11] D. Kuban, *Türk Hayat'ı Evi,* s. 227.
[12] Emel Şener Boy, "Geleneksel Merzifon Evleri", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 12, 2017, 452.
[13] *Ordu Kültür Envanteri*, s. 58.
[14] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye…,* s. 51-52.
[15] *Ordu Kültür Envanteri*, s. 68.
[16] *Ordu Kültür Envanteri*, s. 69.
[17] F. Yılmaz, *Samsun Alaçam Çeşme…,* s. 540.
[18] Halil İbrahim Karacif, *Sungurlu'da Geleneksel Konut Mimarisi*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s. 32.

dönemin modasını yansıtması bakımından konaktaki uygulamanın benzeridir. (Görsel 14-16) Bu bağlamda yapının cepheleri üzerine hazırlanan restitüsyon önerisi Çizim 7'de verilmiştir.

Görsel 14: Samsun İli, İlkadım İlçesi, 492 Ada, 1 Parselde Yer Alan Yapı (Yılmaz, 2021: 540) ve Amasya İli, Merzifon İlçesi, 194 Ada, 1 Parselde Yer Alan Yapının (Şener Boy, 2017: 252) Geleneksel Cephe Tasarımları.

Görsel 15: Ordu-Altınordu 80 Ada 42 Pafta 11 Parseldeki Ev. (Kültür Envanteri, 2019: 58) ve Ordu-Altınordu Harun Furtun Evinin (Azizoğlu Küçük, 2008) Zemin Katı Cephe Sınırlaması Pencerelerin Söve ve Ferforje Korkulukları.

Görsel 16: Ordu-Altınordu 9 Pafta 68 Ada 10 Parseldeki, 29 Pafta 68 Ada 26 Parseldeki (Kültür Envanteri, 2019: 68-69), Samsun-İlkadım 492 Ada 1 Parseldeki (Yılmaz, 2021: 540) ve Çorum-Sungurlu 235 Ada 3 Parseldeki (Karacif, 2017: 32) Evlerin Cumbası Üzerinde Düzenlenen Alınlıklar.

Çizim 7: Kâmil Furtun Konağı Cephe Restitüsyon Çizimleri (Ölçek 1/50 – G1 Eski Fotoğraf, G2 Benzer Örnek, G3 Yapıdaki İzler, G4 Sözlü Veriler)

2.3. İç Tasarım, Süsleme Özellikleri ve Malzeme Yönelimi

Kâmil Furtun Konağı'nın mevcut durumundan bodrum katın dikdörtgen planlı tekil bir mekândan ibaret olduğu görülmektedir. Bu katın genel itibariyle Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi'nde[19] olduğu gibi depolama amacıyla kullanıldığı takip edilebilmektedir. Geleneksel konut örneklerinde Ordu-Fatsa Nurettin Yerebasmaz Konağı[20] ve Ordu-Ünye Dönmez Konutu[21] yapılarında izlenebildiği üzere zemin katın mutfak, sarnıç, kiler gibi hizmet birimlerinden oluşan bir teşkilatlanmaya sahip olduğu görülürken ihtiyaç duyulan bu birimlerin incelenen Kâmil Furtun Konağı'nda da olduğu gibi bazen yapıya eklenen yan mekânlarla da giderildiği takip edilebilmektedir. Kâmil Furtun Konağı'nın zemin katının, giriş-eklenti aksı değerlendirildiğinde iç sofalı plan tipinde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Keza benzer bir sofa yerleşimi, hem yan mekânların işlevi ve taşıntıları hem de kat durumu bakımından yakın bir tasarıma sahip olan Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi'nde[22] de takip edilebilmektedir. İç sofalı plan tiplerinin, Geç Dönem Osmanlı'da takip edilebilen çoğu geleneksel evde uygulandığı bilinmektedir. Ordu'nun yakın çevresinde, Giresun, Trabzon, Samsun, Amasya, Bayburt, Bartın ile Karabük-Safranbolu geç dönem evlerinde bu plan tiplerine benzer birçok örnekle karşılaşılmaktadır. Giresun'da tescilli ev 2 ve tescilli ev 5[23], Trabzon'da Avni Komut Evi ve Şefik Kaleli Evi[24], Samsun'da Arnavutlu Ahmet Çavuş Evi ve Hafız Hasan Evi[25], Ordu Ünye'de Dönmez ve Yılmaz Konu-

---

[19] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye…,* s. 39.

[20] Özgül Yıldırım Güneş, "Ordu-Fatsa'da Osmanlı Dönemi Konut Mimarisi Örnekleri", *Fatsa ve Yöresi Tarihi*, C. 1, Fenomen Yayıncılık, Ankara 2022, s. 194-196.

[21] Ahmet Ali Bayhan ve Halis Bayrak, "Ordu-Ünye Ortayılmazlar ve Burunucu Mahallelerinde Bulunan Geleneksel Konut Örnekleri", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu*, C. 2, Fenomen Yayıncılık, Ankara 2021, s. 179-184.

[22] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye* .., s. 42-44.

[23]Gazanfer İltar, *Giresun Evleri,* Dönence Basım ve Yayın, İstanbul 2016; Özgül Yıldırım Güneş, *Giresun İli, Tirebolu İlçesi Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 123.

[24] Haşim Karpuz, *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 131-132.

[25] Nadire Tuba Yiğitpaşa, *19-20. Yüzyıl Alaçam Evleri*, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu (PYO.Fen.1901.17.006). Samsun, 2018, s. 25, 29.

tu[26] Bayburt'ta Alibey Alibeyoğlu Evi ile Celal Çilingir Evi[27], Amasya Merzifon'da Fadime Turaylar ve Merzifon Belediyesi Kültür Evi [28]. Bartın'da Yaşar Ergünbaş Evi, [29] gibi yapılar benzerlik açısından örnek verilebilir.

Türk evinde yaşam alanı olarak değerlendirilen üst katların yapının ana plan tipini belirlenmesinde ilk bakılan yer olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda bu katlarda sofanın durumuna bağlı olarak plan tipi değerlendirmesi yapılmaktadır. Kâmil Furtun Konağı'nın birinci katı geçirdiği yangın nedeniyle günümüzde mevcut değildir. Kata erişimi sağlayan merdivenlerin bir önceki kattaki izlerinden takip edilen konumu, WC biriminin açıklığı ve cumba aksı, cumbanın cephe fotoğraflarından algılanış biçimine göre bir sofa cumbası olması göz önünde bulundurulduğunda bu katın da Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi[30], Amasya-Merzifon Hamdi Basmacı Konağı[31], Gümüşhane Mehmet Ersoy Evi[32] ve üstte iç sofalı plan tipinde verilen örneklerden de yola çıkarak bahsedilen aksta iç sofalı ya da Samsun-Alaçam Halil Pak ve Hüseyin Yiğit Evleri[33], Ordu-Perşembe İsmail Ağa Konağı[34] ve Ordu-Altınordu Safiye Aktaş Evi'nin[35] birinci katlarında görüldüğü şekilde köşe sofalı plan tipinde inşa edilmiş olması muhtemeldir. Bunların dışında Ordu-Altınordu Ahmet Oğuz Evi[36] ve Ordu-Altınordu İnci Oral Evi'nde[37] olduğu gibi yalnızca bir merdiven sofası ve etrafına dizilen odalardan oluşan kat tasarımlarının da sınırlı da

---

[26] A. A. Bayhan ve H. Bayrak, "Ordu-Ünye Ortayılmazlar ve Burunucu…", s. 183,191.

[27] Hatice Uçar, *Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tarihindeki Yeri,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1998, s.79-80.

[28] Emel Şener Boy, *Merzifon Evleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2014, s. 17-20.

[29] Fatma İribaş, *Bartın Geleneksel Evlerinde Cephe Düzenlemesi ve Ahşap Süsleme,* Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bartın 2019, s. 292.

[30] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye…,* s. 43.

[31] E. Ş. Boy, "Geleneksel Merzifon Evleri", s. 445.

[32] Volkan Şenel, *Gümüşhane Evleri,* Gümüşhane İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s. 111.

[33] F. Yılmaz, *Samsun Alaçam Çeşme….,* s. 85, 100.

[34] *Ordu Kültür Envanteri*, s. 491.

[35] Şafak Şahin, *Ordu Geleneksel Evleri Üzerine Bir Araştırma*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2010, s. 189.

[36] Ş. Şahin, *Ordu Geleneksel Evleri …,* s. 163.

[37] Ş. Şahin, *Ordu Geleneksel Evleri …,* s.171.

olsa uygulanabildiği görülmektedir. Kâmil Furtun Konağı'nda zemin katın gündelik yaşam katı olarak değerlendirilmesiyle birinci katın yatak odalarını bünyesinde barındırması söz konusu olduğunda böyle bir tasarımın tercih edilmiş olması da muhtemeldir. (Çizim 8-10)

Çizim 8: Merzifon Hamdi Basmacı Konağı (Şener Boy, 2017), Gümüşhane Mehmet Ersoy Evi (Şenel, 2002: 111) Birinci Kat Planları.

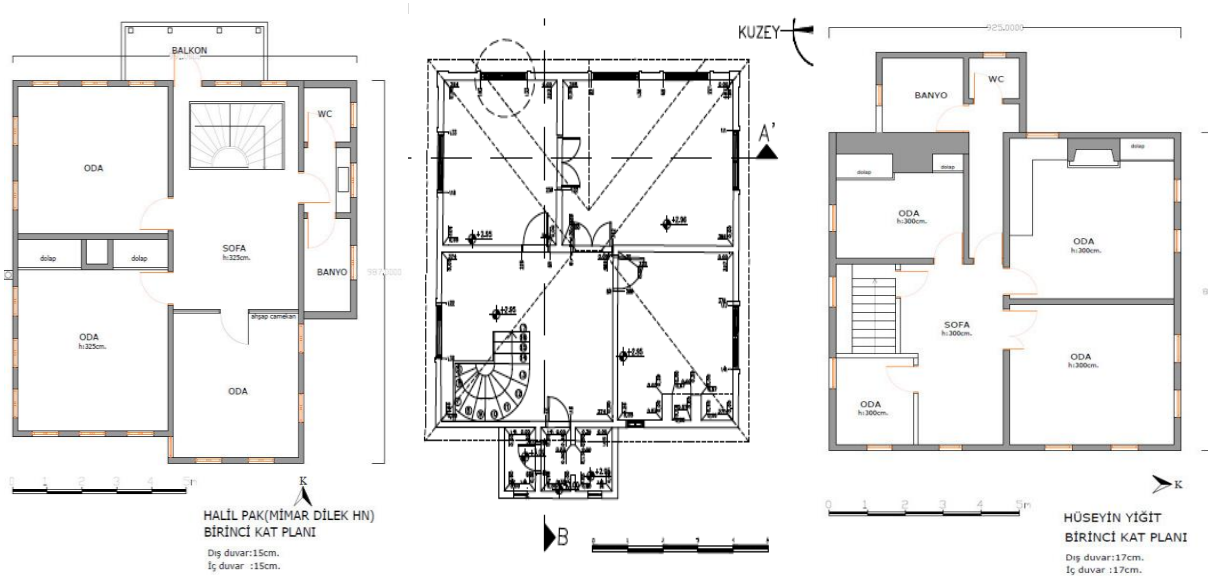

Çizim 9: Samsun-Alaçam Halil Pak ve Hüseyin Yiğit Evleri (Yılmaz, 2021: 85, 100), Ordu-Altınordu Safiye Aktaş Evi (Şahin, 2010: 189) Birinci Kat Planı.

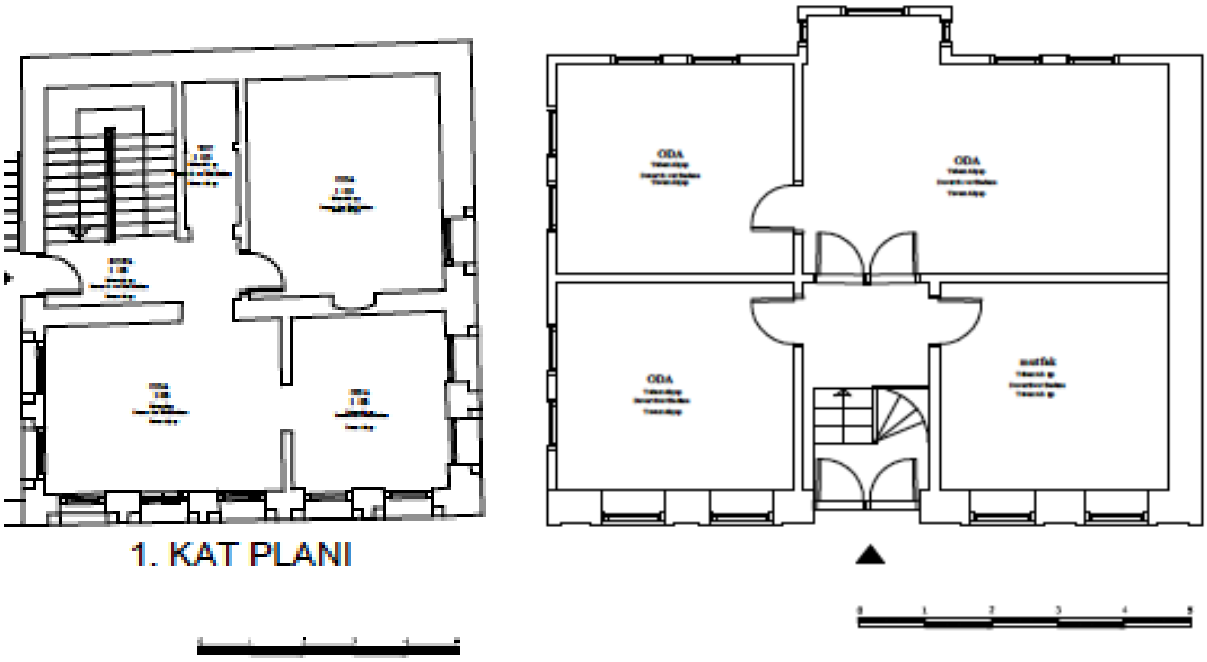

Çizim 10: Ordu-Altınordu Ahmet Oğuz Evi ve Ordu-Altınordu İnci Oral Evi (Şahin, 2010: 163, 171) Birinci Kat Planları.

Türk evinde yaşama mekânlarının başında gelen odalar yaşamsal fonksiyonların sürdürüldüğü birimler olarak geleneksel aile yaşantısının en önemli alanlarıdır. Bölgede genel oda düzenlemelerine baktığında sofaya açılan kare ya da dikdörtgen planlı olarak ele alınan odalarda yüklük, dolap, ocaklık gibi çeşitli donatıların yer aldığı görülmektedir. (Görsel 17)

Görsel 17: Samsun-Alaçam Kitaplı Konağı (Yılmaz, 2021: 484), Çorum Kavukçular Konağı (Tuluk, 2010: 71).

Türk evinde servis mekânları olan mutfakların odaların birinin bu işlevde kullanılmasıyla oluşan tasarımı dışında yapıya eklenen yan mekânlarla da

değerlendirildiği Ordu-Altınordu Mehmet Faruk Şarlan Evi[38] gibi örnekler mevcuttur. (Çizim 11) Çamaşırhane, kiler gibi birimlerin de ana kütlenin dışında değerlendirilen yan mekânlarda verildiği Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi[39] gibi örneklerde de görülmektedir. Bu mekânlarda işleve yönelik olarak ocak, nişler, eviyeler, çamaşır tekneleri ve sarnıç gibi donatılar işleve hizmet amacıyla yer almaktadır. Bu bağlamda Kâmil Furtun Konağı'na eklenen yan mekânın bu işlevleri yerine getirmesine binaen ana kütle içerisindeki mekânların oda olarak kullanımına olanak sağlandığı söylenebilir.

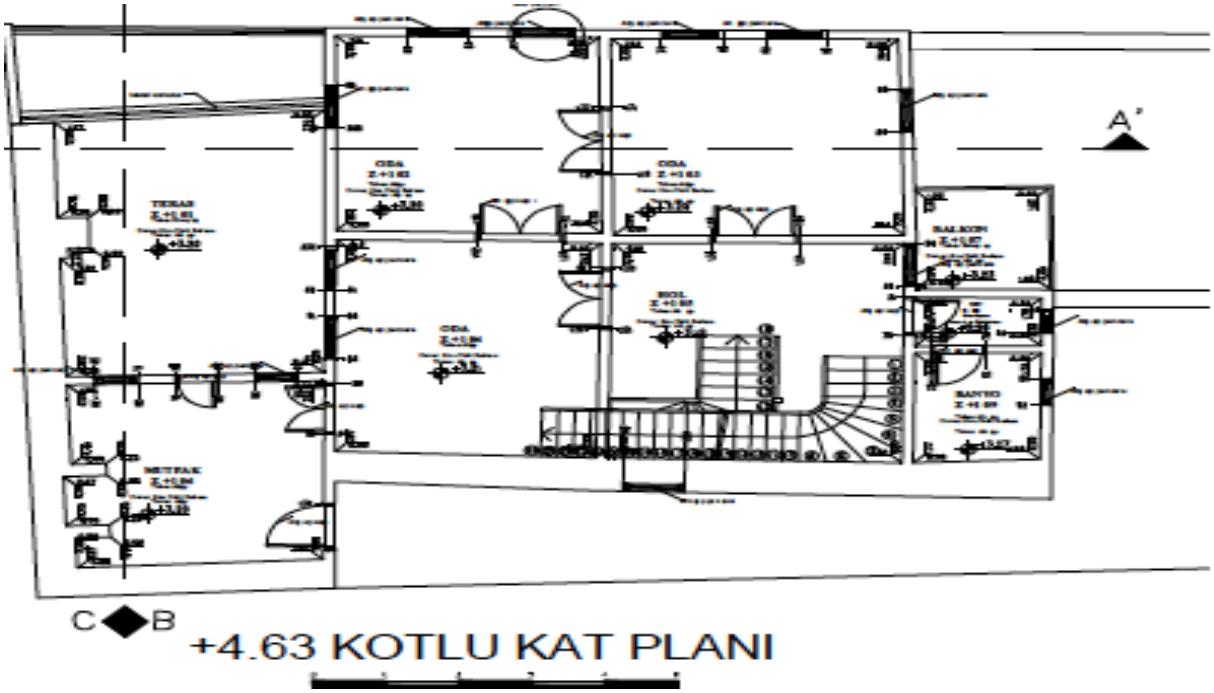

Çizim 11: Ordu-Altınordu Mehmet Faruk Şarlan Evi Planı (Şahin, 2010: 140).

Islak hacimlerin bölgedeki diğer konutlarda Ordu-Altınordu Halit Ünal Evi[40] ve Ordu-Altınordu Ahmet Göncü Evi[41] örneklerinde de görüldüğü gibi yapının arka tarafına verilen bir eklentide yer almasıyla çözüme kavuşturulmuş bir uygulama şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Mevcut yapıda da bu çözümlemenin tercih edildiği takip edilebilmektedir. (Çizim 12)

[38] Ş. Şahin, *Ordu Geleneksel Evleri …,* s. 140.
[39] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye …,* s. 44-45.
[40] Ş. Şahin, *Ordu Geleneksel Evleri …,* s. 187.
[41] Ş. Şahin, *Ordu Geleneksel Evleri …,* s. 177.

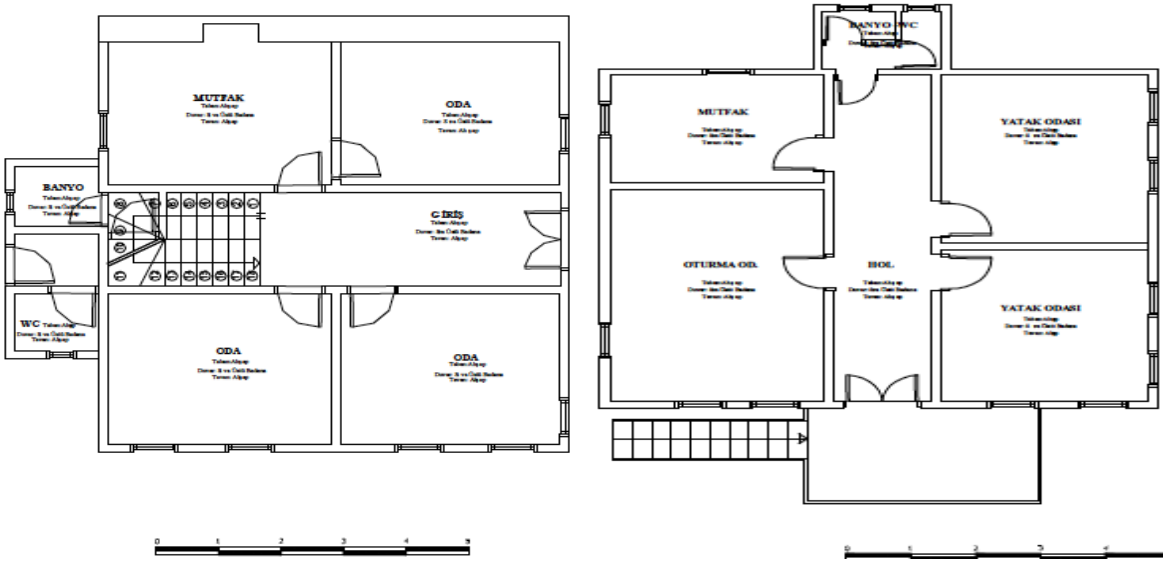

Çizim 12: Ordu-Altınordu Halit Ünal Evi ve Ordu-Altınordu Ahmet Göncü Evi Kat Planları (Şahin, 2010:187, 177).

Ahır, odunluk ve Karadeniz Bölgesi'nde yetişen bir ürün olması hasebiyle kışın yakılan fındıklığın depolanması amacıyla bodrum katların kullanılması Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi'nde[42] olduğu gibi Kâmil Furtun Konağı'nın da bodrum katının işlevini açıkça ortaya koymaktadır. (Çizim 13) Bu bağlamda yapının kat planları üzerine hazırlanan restitüsyon önerisi Çizim 14'de verilmiştir.

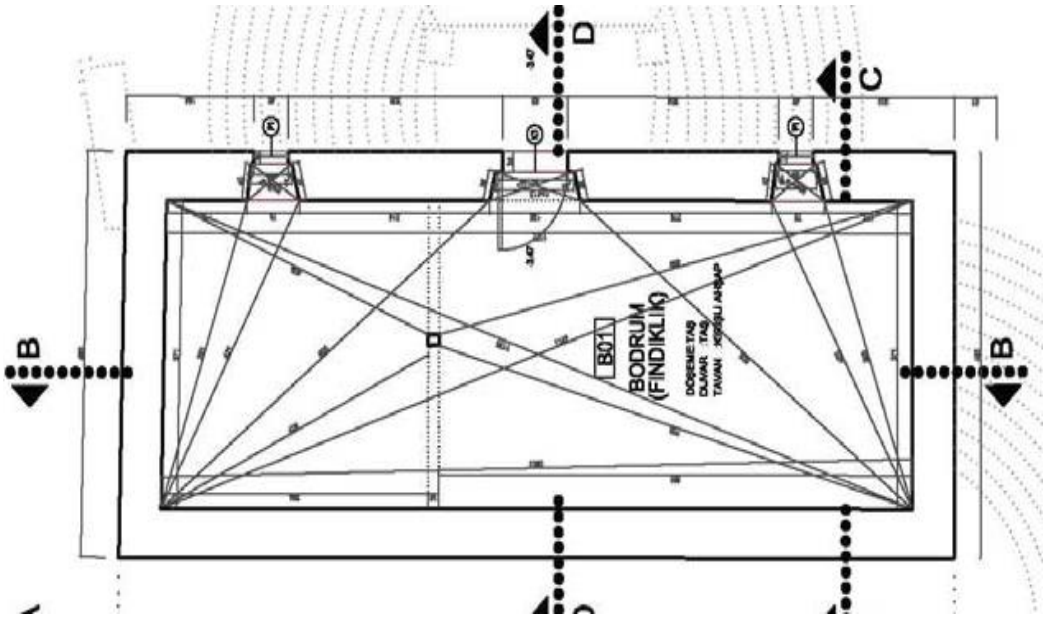

Çizim 13: Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi Bodrum Kat Planı (Azizoğlu Küçük, 2008: 120).

[42] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye …,* s. 39.

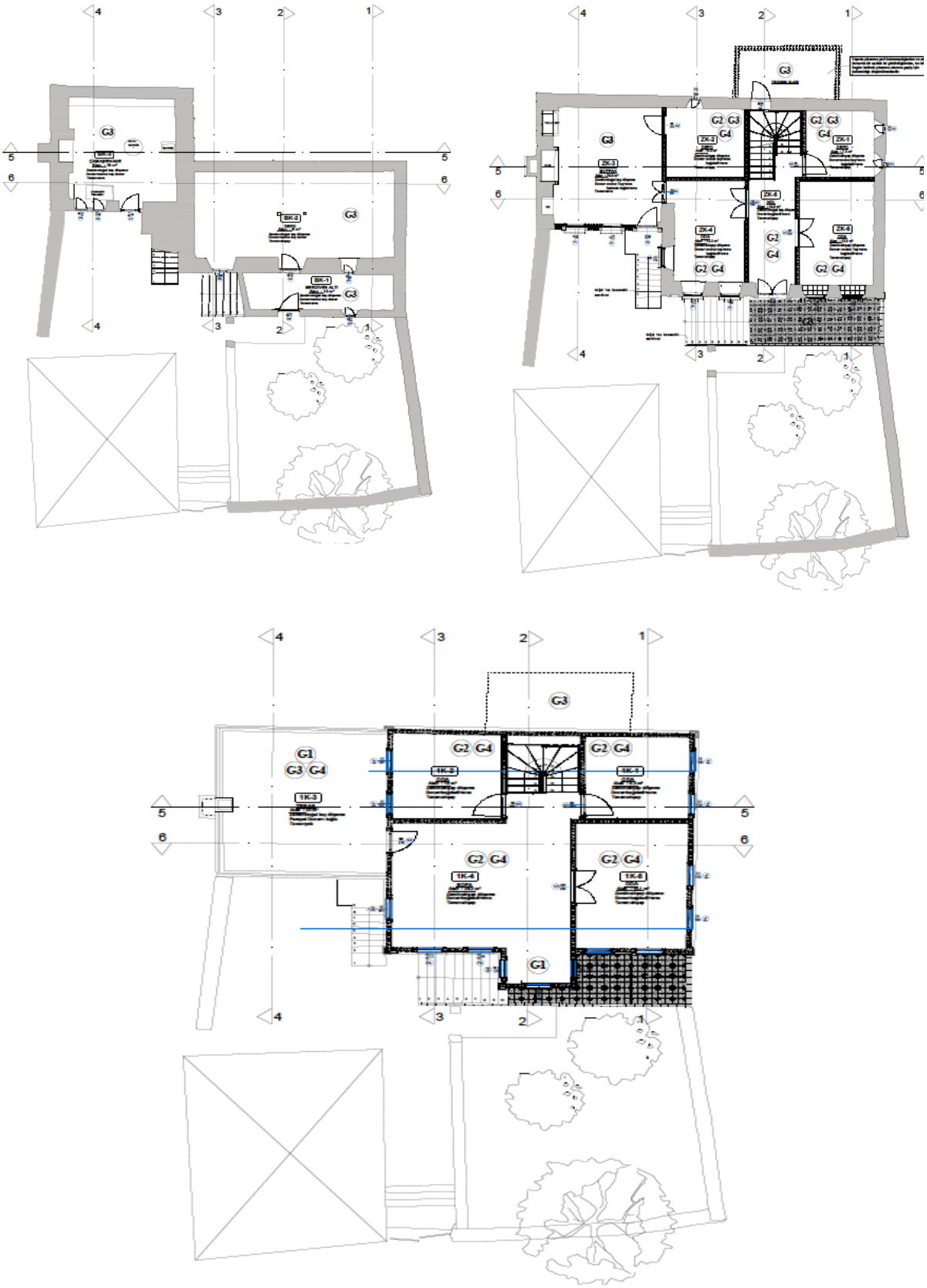

Çizim 14: Kâmil Furtun Konağı Kat Planları Restitüsyon Çizimi (Ölçek 1/50 – G1 Eski Fotoğraf, G2 Benzer Örnek, G3 Yapıdaki İzler, G4 Sözlü Veriler)

Konutların su basman seviyesinden yükseltildiği yapılarda zemin katlara ulaşım Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi[43] ve Ordu Çamaş Cevat Bey Konağı[44] örneklerinde olduğu gibi dıştan verilen yapıya bitişik vaziyetteki taş merdivenlerle sağlanmaktadır. (Görsel 18)

Kâmil Furtun Konağı'nın hem mevcut durumundan hem de dönem fotoğraflarından takip edildiği üzere aynı merdiven uygulamasına sahip olduğu görülmektedir. İç mekânda katlar arasında geçişi sağlayan merdivenlerin genellikle giriş aksında verildiği Samsun-İlkadım OMÜ İlim Sanat ve Kültür Evi ve Giresun Selim Gökdeniz Evi[45] örneklerinden takip edilmekte olup bu uygulamanın Kâmil Furtun Evi'nde de benzer tasarıma sahip olarak mevcut olabileceği düşünülmektedir. (Çizim 13)

Görsel 18: Ordu-Çamaş Cevat Bey Konağı'nın Merdivenleri (Bayhan, 2017).

Geleneksel konut örneklerinde yapının iç kapıların tek ve çift kanatlı olarak düzenlendiği görülmektedir. Genellikle ahşap malzemeden ve aynalı olarak yapılan bu kapıların yanlardan pervazlarla çevrelenerek alttan eşiklere sahip olduğu izlenmektedir. Kapıların açılış yönü odanın içine doğ-

[43] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye …,* s. 46.
[44] Ahmet Ali Bayhan, "Ordu'da Bir Geç Osmanlı Sivil Mimarlık Örneği, Çamaş Cevat Bey Konağı", XX. *Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Sakarya 2017.
[45] F. Yılmaz, *Samsun Alaçam Çeşme …,* s. 534.

rudur. Samsun-Alaçam Mehmet Nadir Öz Evi[46] ve Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi[47] örneklerinin iç kapıları dönemin özelliklerini yansıtmakta olup Kâmil Furtun Konağı'nın kapılarının da bu tasarıma dayanır olduğu tahmin edilmektedir. (Görsel 19)

Görsel 19: Samsun-Alaçam Mehmet Nadir Öz Evi (Yılmaz, 2021: 407) Ordu-Altınordu Harun Furtun Evi (Azizoğlu Küçük, 2008: 204).

İç mekânda bezemesel zenginliğin verildiği kısımlardan biri olarak karşımıza çıkan tavanların bazen sade tasarımların hâkim olduğu örneklerini görmek mümkünken kimilerinde plastik değerin yüksek olduğu izlenilmektedir. Her iki tasarım türünde de genellikle ahşap malzemenin kullanılması genel bir malzeme seçimi olup dönem örneklerinden hareketle söz konusu konakta da tavan kaplamasının ahşap olması gerektiği söylenebilir. (Görsel 20)

[46] F. Yılmaz, *Samsun Alaçam Çeşme …,* s. 407.
[47] E. Azizoğlu Küçük, *Ordu İli Aziziye …,* s. 47.

Resim 3. Tarihi Konya evi'nin sofasında ters tavan uygulaması [6]

Resim 4. Yalın çıtalarla süslenen düz tavan örneği [7]

Resim 5. Hasanağagilin evi aplike oymalarla süslenen tekne tavan örneği [8]

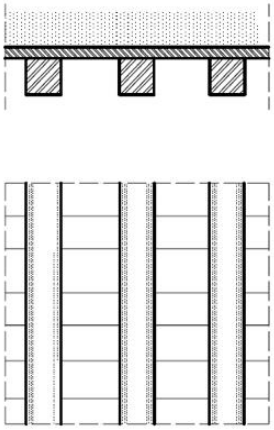

Çizim 1. Ters tavan kesit ve detayı

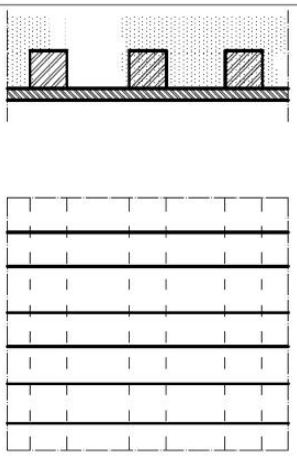

Çizim 2. Düz tavan kesit ve detayı

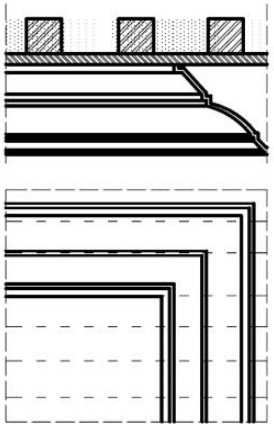

Çizim 3. Tekne tavan kesit ve detayı

Görsel 20: Geleneksel Türk Evi Tavan Tipleri Örnekleri (Yıldırım, Hidayetoğlu, 2006).

Taban döşemelerinin bodrum ve servis mekânlarında taş diğer birimlerde ise ahşap malzemeden yapıldığı dönemsel örneklerden tespit edilebilir. Bu bağlamda Kâmil Furtun Konağı'nda da bu yönde bir döşeme anlayışının var olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

XIX. yüzyılın geleneksel konut dokusunu ve dönemsel özelliğini büyük ölçüde kaybeden Kâmil Furtun Konağı, günümüze ulaşabilmiş mevcut hali ve farklı tarihlere ait dönem fotoğraflarından hareketle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak;

▪ Konağın mevcut olan katlara ait beden duvarlarından yola çıkıldığında, taş malzemenin bu katlarda kullanıldığı göz önünde bulundurularak, günümüze ulaşamayan birinci katın bağdadi tekniğinde inşa edilmiş olduğu,
▪ Kat sayısı bakımından bodrum ve zemin üzeri bir katlı olarak inşa edilmiş olduğunun dönem fotoğraflarından da teyit edilebildiği,

▪ Geleneksel evlerde hizmet birimlerinin ve ıslak hacimlerin yapı bünyesinde var olduğu örneklerin yanında yukarıda sunulan örnek ve incelenen yapıdaki gibi ek mekanlarda değerlendirilebildikleri göz önünde bulundurularak var olan mekanların mevcut durumlarının aslına uygun olduğu,
▪ Geleneksel konut örneklerinin beşik ya da kırma çatı ile kapatılmış olmalarından yola çıkılarak konağın kırma çatı ile örtülü olduğu,
▪ Arazi eğiminin desteklediği biçimde verilen bodrum katlarının depolama alanı olarak kullanılmasından yola çıkarak konağın bodrum katının da mevcut haliyle tek mekanlı bir depo işlevinde kullanıldığı,
▪ Zemin katın mekânsal donatı değerlendirmeleri sonucunda iç sofalı plan tipinde ele alınmış olduğu,
▪ Birinci katın yine iç sofalı, köşe sofalı ya da yalnızca bir merdiven sofası ve etrafını dolanan odalardan meydana gelen plan tipinde inşa edilmiş olabileceği,
▪ Yapının iç kısmında gerek dolap, ocak gibi donatı gerekse bezeme yönünden unsurların var olabileceği,
▪ Dönem fotoğrafları ve mevcut durumdan hareketle cephe tasarımları ve cephelerdeki bezeme unsurlarının var olabileceği,

eldeki veriler ve emsalleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda eldeki veriler ile değerlendirmeler ve sözlü kaynakların ifadelerine dayanarak Kâmil Furtun Konağı'nın geleneksel konut özelliklerini yansıtır biçimde ayağa kaldırılması, geçmiş ile gelecek arasındaki köprülük vazifemizin bir gerekliliği olarak görülmelidir.

Kaynakça

AZİZOĞLU KÜÇÜK, Emel, *Ordu İli Aziziye Mahallesi Harun Furtun Evi Restorasyon Önerisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

BAYHAN, Ahmet Ali ve BAYRAK, Halis, "Ordu-Ünye Ortayılmazlar ve Burunucu Mahallelerinde Bulunan Geleneksel Konut Örnekleri", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu*, C. 2, Fenomen Yayıncılık, Ankara 2021, ss. 173-206.

BAYHAN, Ahmet Ali, "Ordu'da Bir Geç Osmanlı Sivil Mimarlık Örneği, Çamaş Cevat Bey Konağı", *XX. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Sakarya 2017.

BOY, Emel Şener, "Geleneksel Merzifon Evleri", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 12, 2017, 442-456.

BOY, Emel Şener, *Merzifon Evleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2014.

ELDEM, Sedat Hakkı, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1968.

GÜNAY, Reha, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

GÜNAY, Reha, *İstanbul'un Yaşayan Ahşap Konutları,* Yem Yayınları, İstanbul 2014.

İLTAR, Gazanfer, "19. Yüzyıl Giresun Yapılarında Marsilya Tipi Kiremitler", *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13, 2015, ss. 247-260.

İLTAR, Gazanfer, *Giresun Evleri,* Dönence Basım ve Yayın, İstanbul 2016.

İRİBAŞ, Fatma, *Bartın Geleneksel Evlerinde Cephe Düzenlemesi ve Ahşap Süsleme,* Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bartın 2019.

KARACİF, Halil İbrahim, *Sungurlu'da Geleneksel Konut Mimarisi*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitu¨su¨, Yu¨ksek Lisans Tezi, Konya 2017.

KARPUZ, Haşim, *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

KUBAN, Doğan, *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları.* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

KUBAN, Doğan, *Doğan Kuban Yazıları Antolojisi. 2. Cilt. Türkiye'de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut Mimarisi Üzerinde Gözlemler,* Boyut Yayıncılık, İstanbul 2016.

KUBAN, Doğan, *Mimarlık Kavramları,* Yem Yayınları, İstanbul 2016.

KUBAN, Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınevi, İstanbul 2014.

KUBAN, Doğan, *Türk Hayat'lı Evi,* MTR Yapımcı, İstanbul 1995.

KÜÇÜKERMAN, Önder, *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 2007.

Ordu Kültür Envanteri, Ordu Büyükşehir Belediyesi, Ordu 2019.

ŞAHİN, Şafak, *Ordu Geleneksel Evleri Üzerine Bir Araştırma*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2010.

ŞENEL, Volkan, *Gümüşhane Evleri,* Gümüşhane İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002.

TUNA, Celal, *Orta Karadeniz Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

UÇAR, Hatice, *Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tarihindeki Yeri,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1998.

YILDIRIM GÜNEŞ, Özgül, "Ordu-Fatsa'da Osmanlı Dönemi Konut Mimarisi Örnekleri", *Fatsa ve Yöresi Tarihi*, C. 1, Fenomen Yayıncılık, Ankara 2022, ss. 187-219.

YILDIRIM GÜNEŞ, Özgül, *Giresun İli, Tirebolu İlçesi Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

YILMAZ, Fatma, *Samsun Alaçam Çeşme Mahallesi Geleneksel Konut Mimarisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2021.

YİĞİTPAŞA, Nadire Tuba, *19-20. Yüzyıl Alaçam Evleri*, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu (PYO.Fen.1901.17.006). Samsun 2018.

Academic Akademik
Literature Literatür

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'E GÖRE XI. YÜZYILDA TÜRK COĞRAFYASINDA KULLANILAN MUTFAK ARAÇ-GEREÇLERİ

Dr. Seda Muratoğlu

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı

DOİ	:	10.29329/akalid.2024.1058.3
Makale Geliş Tarihi	:	15 Haziran 2024
Makale Kabul Tarihi	:	19 Haziran 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi	:	22 Ağustos 2024
Makale Yayım Tarihi	:	30 Ağustos 2024
Sayfa Aralığı	:	60-79

Seda Muratoğlu, "Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre XI. Yüzyılda Türk Coğrafyasında Kullanılan Mutfak Araç-Gereçleri", *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.2, S.2, Ağustos 2024, s. 60-79.

Öz

Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı ve Türk kültürünün önemli eserlerinden Dîvânu Lugâti't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Siyasi sosyal, iktisadi ve kültürel açılardan Türkler hakkında çok önemli bilgiler veren bu değerli esere dayanarak hazırladığımız bu çalışmanın konusu, XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleridir. XI. yüzyılda Türk evinin bir odası, mutfak olarak kullanılmaktaydı ve bu odaya "aş evi" manasındaki aş-lık denmekteydi. Dönemin kültür hayatını aksettirebilmek ve Türklerin günlük yaşayışları hakkında bilgi sahibi olabilmek için Türk mutfağındaki kültür eşyası-nın tanınması gerekmektedir. Bu amaçla hazırlanmış çalışmada, eserin Besim Atalay ve Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan tercüme-leri kullanılmıştır. Ayrıca yer yer ihtilaflı noktalarda Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanan neşir ile R. Dankoff ve J. Kelly'nin hazırladığı İngilizce tercümeye başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk, Kaşgarlı Mahmud, Mutfak, Araç-Gereç, Kültür

Kitchen Tools and Eqipment Used in Turkish Geography According to Diwan Lughat al-Turk in the 11th Century

Abstract

Diwan Lughat al-Turk, written by Mahmud Kashgari in the XIth cen-tury and one of the important works of Turkish culture, is the first known dic-tionary of Turkish. The subject of this study, which we prepared based on this valuable work that provides very important information about the Turks in political, social, economic and cultural aspects, is the kitchen utensils used in the Turkish geography in the XIth century. In the XIth century, one room of a Turkish house was used as a kitchen and this room was called "aşlık", mea-ning "soup house". In order to reflect the cultural life of the period and to ha-ve information about the daily life of the Turks, it is necessary to recognize the cultural objects in Turkish cuisine. In the study prepared for this purpose, the translations of the work prepared by Besim Atalay and Ahmet B. Ercila-sun-Ziyat Akkoyunlu were used. In addition, the English translation prepared by Rifat Bilge of Kilisli and the English translation prepared by R. Dankoff and J. Kelly have been consulted in some points of dispute.

Keywords: Diwan Lughat al-Turk, Mahmud Kashgari, Kitchen, Tools, Culture

Giriş

XI. yüzyıl Türk dünyasının en önemli eserlerinden biri olan ve Türkçenin ilk sözlüğü kabul edilen *Dîvânu Lugâti't-Türk*, bir sözlük olmasından öte Türklerin hayatını her yönüyle ele alan çok önemli bir eserdir. Kaşgarlı Mahmud, derlediği Türkçe kelimeleri bir araya toplamış ve Türkmen, Oğuz, Çiğil gibi çeşitli Türk boylarının dillerinden alınmış kelimeleri sekiz farklı bölümde kullanıma sunmuştur. Türk halkı, onların kültürleri, gelenekleri ve yaşayışları hakkında önemli bilgiler verir. Ayrıca eserde Türkçede kullanılan kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları ile açıklanması, eserin etimolojik araştırmalar için değerli bir kaynak olmasını sağlar ve böylece kelime kökenlerinin ve dilsel etkileşimlerin incelenmesini kolaylaştırır. Dönemin çeşitli Türk lehçelerini belgeleyerek bu lehçeler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri inceleme fırsatı sunar. Siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel açılardan Türkler hakkında çok önemli bilgiler veren bu değerli esere dayanarak hazırlanan bu çalışmanın konusu, XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleridir. Bahsedilecek olan eşyalar, dönemin mutfak kültürüne dair bilgiler sunar ve eserin genel kül-

türel bağlamını anlamada yardımcı olur. Esas konumuza geçmeden önce hem eserin müellifi Kâşgarlı Mahmûd hem de *Dîvânu Lugâti't-Türk* hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Kâşgarlı Mahmûd ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*

Kâşgarlı Mahmûd (öl. 1090),[1] Karahanlılar (840-1212) döneminin önemli ailelerinden birine mensuptur. İyi bir eğitim görmüş olan müellif, Türk ülkelerini dolaşarak dil, tarih ve coğrafya sahasında pek çok malzeme toplamış ve bunları da *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eserinde vermiştir.[2] 1 Cemâzîu'l-evvel 464/25 Ocak 1072 tarihinde eserini yazmaya başlayan müellif, birkaç defa gözden geçirip ilâveler yaptıktan sonra 12 Cemâzîu'l-âhir 466/12 Şubat 1074 tarihinde tamamlamıştır. Sonrasında da eserini, muhtemelen 470/1077 yılında Bağdâd'da Halife el-Muktedî bi-Emrillâh'ın oğlu Ebu'l-Kâsım Abdullâh'a takdim etmiştir.[3]

Dîvânu Lugâti't-Türk, Karahanlıların hâkimiyet sahası için çok önemli olmakla birlikte, Kâşgarlı Mahmûd'un neredeyse Türk coğrafyasının tamamını gezip bu kitabı oluşturması eseri tüm Türk coğrafyası açısından önemli kılmaktadır.

Kâşgarlı Mahmûd, 476/1083 yılına kadar kitabın dört redaksiyonunu meydana getirmiştir. Eser, Türk dilinin en eski sözlüğüdür. İçinde Türkçe şiirler, coğrafya, kültür tarihine ve tarihe dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Kâşgarlı Mahmûd, eserinde bir de dünya haritasına yer vermektedir. Bu harita, fiziki coğrafya açısından önemlidir.[4]

---

[1] Hayatı ve eserleri için bkz. M. Şakir Ülkürtaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1946; Ahmet Caferoğlu, *Kâşgarlı Mahmut*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970; Mustafa S. Kaçalin, "Dîvânü Lugati't-Türk", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 446-449; Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997, s. 1-17; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 106-107; Ömer Faruk Akgün, "Kâşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 9-15; Şükrü Haluk Akalın, *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008; Suat Kaymak, "Kâşgarlı Mahmûd", *İslâm Düşünce Atlası*, I, ed. İbrahim Halil Üçer, Konya 2017, s. 265-267.

[2] R Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya…,* s. 106.

[3] M. S. Kaçalin, "Dîvânü Lugati't-Türk", s. 446.

[4] R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya…,* s. 106.

Eser, 1333-1335 yıllarında Kilisli Rifat Bilge tarafından üç cilt olarak İstanbul'da yayınlanmıştır.[5] Daha sonra 1939-1949 yılları arasında Besim Atalay tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.[6] Atalay'ın bu çalışmasının son cildini oluşturan indeks de eserin daha kolay kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca Robert Dankoff ve James Kelly tarafından hazırlanan İngilizce tercümesi bulunmaktadır.[7] Son olarak Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından yeni bir tercümesi daha yayımlanmıştır.[8] Ayrıca Mustafa S. Kaçalin ve Mehmet Ölmez'in söz konusu esere yönelik çalışması da mevcuttur[9]

2. XI. Yy.'da Türk Coğrafyasında Kullanılan Mutfak Araç-Gereçleri

Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit edilen mutfak araç-gereçleri, aşağıda alfabetik olarak verilecektir. Bu çalışmada Besim Atalay ve Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan tercümeleri kullanılmıştır. Ayrıca yer yer ihtilaflı noktalarda Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanan neşir ile R. Dankoff ve J. Kelly'nin hazırladığı İngilizce tercümeye başvuruldu[10]. Kâşgarlı Mahmûd'un eserinde kaydettiği mutfak araç-gereçleri şunlardır:

Açıglığ küp: "İçinde ekşi bulunan, içerisine konulan şeyi ekşiten küp" manasına gelmektedir.[11]

Açıtgan:[12] "İçine konan her tatlı şeyi daima ekşiten küp" anlamındadır.[13]

---

[5] Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, I-III, (nşr. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1333-1335 [= *DLT*/Bilge]).

[6] Kâşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I-IV, (Türkçe trc. Besim Atalay, Ankara 1939-1943 [= *DLT*/Atalay]).

[7] Maḥmūd al-Kāşġarī, *Compendium of the Turkic Dialects* [*Dīwān Lugāt at-Turk*], I-III, (ed. and trs. Robert Dankoff-James Kelly, Cambridge 1982-1985 [=*DLT*/Dankoff]). İhtilaflı noktalarda eserin İngilizce tercümesini kullandık.

[8] Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*, (haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara 2014) [= *DLT*/Ercilasun].

[9] Mahmûd el-Kaşgârî, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Çev. Mustafa S. Kaçalin, Haz. Mehmet Ölmez, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2021.

[10] Sir Gerard Clauson'un hazırladığı Türkçenin etimolojik bir sözlüğü olan çalışması da araştırmamız açısından bir başvuru eseri olmuştur: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

[11] *DLT*/Atalay, I, s. 147; *DLT*/Ercilasun, s. 76; Clauson, s. 23.

[12] Şu cümlede geçmektedir: "Ol küp ol süçikni açıtgan". B. Atalay, "O küp, içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır" şeklinde vermektedir I, s. 154. Ancak "acıtır" değil,

Aftabı (*Aftaba*):[14] Oğuzca bir kelime olup "kova" manasındadır.[15]

Anğut:[16] "Şarap tıpası" demektir.[17]

Ayak: "Çanak, kap, sahan, kâse ve kadeh" anlamlarına gelmektedir.[18] Kâşgarlı Mahmûd, *ayak* kelimesinin Oğuzlar tarafından bilinmediğini ve bunun yerine, bu gibi şeylere *çanak* dediklerini belirtmektedir.[19]. Ayrıca bu kelime Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde de "kadeh" manasına gelmektedir. Clauson ayak sözcüğünün "içki kabı" anlamında kullanıldığını; genel olarak da kap anlamında geçtiğini belirtmiştir. Eski Türkçeden itibaren çok yaygın bir kullanıma sahip olan ayak sözcüğü kadeh karşılığında bugün de Çağdaş Kıpçak sahasında varlığını sürdürmeye devam eder.[20]

Ayaklığ tewsi: "Kâseli tepsi" manasındadır.[21]

"ekşitir" şeklinde olması gerekir. Bkz. *DLT*/Bilge, I, s. 136; *DLT*/Dankoff, I, s. 170; *DLT*/Ercilasun, s. 79; Clauson, s. 21.

[13] *DLT*/Atalay, I, s. 154; *DLT*/Ercilasun, s. 79; Clauson, s. 21.

[14] Kâşgarlı Mahmûd, kelimenin Farsçadaki karşılığını *aftâbe* (افتابه) olarak vermektedir *DLT*/Atalay, I, s. 432; *DLT*/Ercilasun, s. 187; *DLT*/Dankoff, I, s. 326.

[15] *DLT*/Atalay, I, s. 432; *DLT*/Ercilasun, s. 187; Clauson, s. 627.

[16] Şu atasözünde geçmektedir: "Yurt kiçük olsa anğut bedük ur (Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur)" *DLT*/Atalay, I, s. 93. Bu kelime, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tarafından *aŋut* (şarap hunisi) şeklinde verilmektedir. Atasözü ise şu şekilde geçmektedir: "Bart kiçig bolsa aŋut bedük ūr (Kova küçükse büyük huni koy)", s. 45.

[17] *DLT*/Atalay, I, s. 93; *DLT*/Ercilasun, s. 45; Clauson, s. 176.

[18] B. Atalay, "kap kacak" olarak çevirmekte birlikte (I, s. 84), Kilisli Rifat Bilge'nin hazırladığı neşirde "çanak" olarak geçmektedir (bkz. I, s. 79). Ayrıca R. Dankoff-J. Kelly I, s. 120 ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu da "çanak" olarak tercüme etmiştir s. 40.

[19] *DLT*/Atalay, I, s. 80, 84, 178, 265, 286, 295, 324, 375, 497; II, s. 175, 246, 346; III, s. 15, 143, 296, 306, 371, 397; *DLT*/Ercilasun, s. 38, 40, 91, 119, 126, 130, 141, 161, 218, 283, 305, 340, 406, 472, 475, 498, 512; Clauson, s. 270. Ayrıca bkz. *çanak*.

[20] Kübra Dilaver Yıldırım, *Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 111; Ahmet Karataş, "Çağatayca Sözlüklerde Mutfak Tabirleri", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2023, ss. 581-609, s. 583; Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Oxford At The Clarendon Press London 1972, s. 270.

[21] *DLT*/Atalay, III, s. 50; *DLT*/Ercilasun, s. 370; Clauson, s. 445.

Bart:[22] Oğuz lehçesinde "pişmiş topraktan yapılmış su içilen bardak" anlamındadır. Ayrıca "şarap vb. akıcı nesnelerin ölçülmesinde kullanılan kap, kova" anlamına da gelmektedir[23]. Bardak kelimesi, "Bart" sözcüğüne getirilen + Ak küçültme eki ile türetilmiş bir isimdir ve bu isim Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde "Bardak" olarak kullanılmaktadır[24].

Bıçgu: "Bıçkı, bıçak ve balta" manalarına gelmektedir.[25]

Biçek:[26] "Bıçak" anlamındadır.[27] Harezm ve Kıpçak Türkçesinde de aynı şekilde kullanılan kelime, Çağatay Türkçesinde hem bıçak hem iğne anlamına gelmektedir.

Bukaç: "Su kabı, tas, tencere ve topraktan yapılan çömlek vb. şeyler" manalarına gelmektedir.[28]

---

[22] B. Atalay, I, s. 341 ve Sir G. Clauson, s. 358 *bart* kelimesinde açıklama yaparak yazma nüshasında *yart* şeklinde geçtiğini belirtmektedir. B. Atalay, IV. cildi olan indeksinde *yart* için "su içilen bardak (Oğuzca)" açıklamasını vermekte ve *bart* kelimesine atıf yapmaktadır, s. 48. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'nun çalışmasında ise *yart* kelimesi geçmemekte ve "Be'ye sonradan (?) ikinci bir nokta (y-) konmuş" şeklinde bir açıklama yapılmaktadır 148, n. 623. Şu atasözünde geçmektedir: "Bart kiçig bolsa aŋut bedük ūr (Kova küçükse büyük huni koy)" *DLT*/Ercilasun, s. 45. B. Atalay, atasözünde geçen *bart* kelimesini *yurt* olarak vermektedir ve atasözü de şöyledir: "Yurt kiçük olsa anğut bedük ur (Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur)" *DLT*/Atalay, I, s. 93.

[23] *DLT*/Atalay, I, s. 93, 341; *DLT*/Ercilasun, s. 45, 148; Clauson, s. 358; *DLT*/Dankoff, I, s. 269. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap; Oğuz lehçesinde pişmiş topraktan su kabı" s. 148.

[24] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 123; Karataş, "a.g.m.", s. 583.

[25] *DLT*/Atalay, I, s. 13; II, s. 69; *DLT*/Ercilasun, s. 6, 251; Clauson, s. 294-295.

[26] Şu atasözünde geçmektedir: "Neçe yitik biçek erse öz sapın yonumas (Bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını yontmaz)" *DLT*/Atalay, I, s. 384. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da ise şöyledir: "Neçe yitig biçek erse öz sapın yonumas (Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez)", s. 166.

[27] *DLT*/Atalay, I, s. 384, 473; II, s. 176, 195, 231, 260, 262, 271, 293, 310, 317, 325; III, s. 18, 82, 91, 126, 169, 254, 270, 273, 299, 350, 442; *DLT*/Ercilasun, s. 166, 236, 283, 289, 300, 309, 312, 324, 329, 332, 334, 355, 383, 386, 459, 464, 473, 488; Clauson, s. 293-295.

[28] *DLT*/Atalay, I, s. 357, 411; *DLT*/Ercilasun, s. 153, 177; Clauson, s. 312.

Butık: "Atın ayak derisinden yapılan ve içerisine kımız vb. şeyler konan tulum" manasındadır.[29]

Butık: Kâşgar lehçesinde "küçük testi ve tulum" anlamındadır.[30]

Çanak: Oğuzlar "*ayak* (çanak)" kelimesini bilmedikleri için Oğuz lehçesinde "kap kaçak" manasında kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelime "çanak, ağaçtan oyulmuş tuzluk vb. şeyler" anlamlarına da gelir.[31] Harezm ve Kıpçak Türkçesinde de kullanılan bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır.

Çançu: "Erişte hamuru açılan oklava" anlamındadır.[32]

Çelinğ ayak:[33] "Çin kâsesi" manasında gelmektedir.[34]

Çeşkel: Kençek lehçesinde[35] "çanak, çömlek ve çanak çömlek parçaları" anlamına gelmektedir.[36]

Çodın eşiç:[37] "Bakır tencere" manasındadır.[38]

Çovlı: Kençek lehçesinde[39] "tutmaç süzgeci" anlamına gelmektedir. İnce çubukla örülüp kepçe gibi yapılır.[40] Bu kelime "Çavlı" şeklinde Ha-

---

[29] *DLT*/Atalay, I, s. 377; *DLT*/Ercilasun, s. 162; Clauson, s. 302.
[30] *DLT*/Atalay, I, s. 377; *DLT*/Ercilasun, s. 162; Clauson, s. 302.
[31] *DLT*/Atalay, I, s. 84, 381; III, s. 32, 109-110; *DLT*/Ercilasun, s. 40, 164, 361, 391; Clauson, s. 425.
[32] *DLT*/Atalay, I, s. 417; *DLT*/Ercilasun, s. 180; Clauson, s. 425.
[33] A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da, *çalıη ayak* şeklindedir, s. 498.
[34] *DLT*/Atalay, III, s. 371; *DLT*/Ercilasun, s. 498; Clauson, s. 420-421.
[35] B. Atalay'ın hazırladığı tercümede Kençek lehçesinde olduğu kayıtlı değildir. Ancak IV. ciltte yer alan indekste, R. Dankoff-J. Kelly ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'nun tercümesinde verilmektedir *DLT*/Atalay, IV, s. 143; *DLT*/Dankoff, I, s. 359; *DLT*/Ercilasun, s. 210.
[36] *DLT*/Atalay, I, s. 482; *DLT*/Ercilasun, s. 210; Clauson, s. 431, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da manası şöyledir: "Kanat tüyleri şeklinde burmalarla süslenmiş seramik. Kençek lehçesinde", s. 210.
[37] B. Atalay, *çodhın aşuç* olarak vermektedir (I, s. 409). R. Dankoff-J. Kelly ise, *çodin eşiç* şeklinde kaydetmiştir I, s. 311.
[38] *DLT*/Atalay, I, s. 409; *DLT*/Ercilasun, s. 176; Clauson, s. 403.
[39] B. Atalay, indekste kelimenin Kençek lehçesinde olduğunu belirtmektedir IV, s. 156, R. Dankoff-J.Kelly de indekste Kençek lehçesinde olduğunu vermektedir III, s. 95. Fakat B. Atalay'ın hazırladığı tercümede III, s. 442, R. Dankoff-J. Kelly (II, s.

rezm ve Kıpçak dilinde erişte kesen alet anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Anadolu coğrafyasında bugün ki *Derleme Sözlüğü*'nde "Çoğlu" olarak geçen bu kelime "kepçe şeklinde balık ağı" ve "uzun saplı süzgeç" anlamına gelmektedir[41].

Çömçe: Oğuz lehçesinde "çömçe, kepçe" manasına gelmektedir.[42] Harezm dilinde "Çömçe", Kıpçak dilinde ise "Çömiç" olarak kullanılan kelime "kepçe" anlamına gelmektedir. Çağatay Türkçesinde çömüç/çömüş /çümüç/çömüc "büyük tahta kaşık, kepçe, kevgir, çömçe" anlamına gelmektedir. Clauson, çömçe (kepçe, kevgir) sözcüğünün Farsça kökenli çamça ile aynı anlamda kullanıldığını söyler[43].

Çönğek: Çiğil lehçesinde "çömçe, kutu, kap" manasındadır.[44]

Dülek: "Ağzı kırık saksı ve testi" anlamındadır.[45]

Eskü: "Kalbur, elek" manasına gelmektedir.[46]

Eşiç bukaç:[47] "Tencere, bardak ve tas" anlamında gelmektedir.[48]

Eşiç:[49] "Tencere, tava ve çömlek" manasındadır.[50]

---

376) tercümesinde ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'nun tercümesinde (s. 530) buna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

[40] *DLT*/Atalay, III, s. 442; *DLT*/Ercilasun, s. 530; Clauson, s. 397.

[41] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 99.

[42] *DLT*/Atalay, I, s. 417; *DLT*/Ercilasun, s. 180; Clauson, s. 422.

[43] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 195; Karataş, "a.g.m.", s. 587.

[44] *DLT*/Atalay, II, s. 290; *DLT*/Ercilasun, s. 322; Clauson, s. 426.

[45] *DLT*/Atalay, I, s. 389; *DLT*/Ercilasun, s. 167; Clauson, s. 498.

[46] *DLT*/Atalay, I, s. 129; *DLT*/Ercilasun, s. 65; Clauson, s. 246, B. Atalay, "süpürge" olarak vermektedir I, s. 129. R. Dankoff-J. Kelly ise, "elek" olarak kaydetmiştir (I, s. 152).

[47] B. Atalay, *aşıç bukaç* olarak vermektedir (I, s. 357, 411). R. Dankoff-J. Kelly ise, *eşiç bukaç* tercüme etmiştir I, s. 277, 312.

[48] *DLT*/Atalay, I, s. 357, 411; *DLT*/Ercilasun, s. 153, 177; Clauson, s. 312.

[49] B. Atalay, bu kelimeyi metinde *aşıç* ve *aşaç* şeklinde kaydetmiştir. Ancak indekste (IV, s. 42-43) bunu düzelterek *eşiç* kelimesine bakılmasını belirtmiştir. R. Dankoff-J. Kelly ise, bu kelimeleri *eşiç* olarak vermektedir I, s. 99; II, s. 345 Şu atasözünde geçmektedir: "Aşıç ayur tübüm altun, kamıç ayur men kayda men (Tencere der: Dibim altın, kepçe der: Ben nerdeyim?)" *DLT*/Atalay, I, s. 52. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu bu kelimeyi *eşiç* olarak vermektedir. Atasözü ise şöyledir: "Eşiç ayur tüpüm

Etlik: "Etin asıldığı çengel" anlamındadır.[51]

Ewren:[52] "Demirci ocağı gibi biçiminde yapılan ekmek fırını" manasındadır.[53]

Irgağ: "Donmuş olan buzu buzluğa çekip getirmek için kullanılan kanca" manasında gelmektedir.[54]

Iwrık:[55] "İbrik" anlamındadır.[56]

İdhiş:[57] "Kadeh, kap" manalarına gelmektedir.[58]

---

altun, kamıç ayur men kanda men (Tencere dibinin altın olduğunu iddia eder, kepçe de ben nerdeyim der)" (s. 25). "İki koçnğar başı bir aşaçta pışmas (İki koç başı bir tencerede pişmez)" *DLT*/Atalay, III, s. 382. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: "İki koçŋar başı bir eşiçte bışmas (İki koç başı bir tencerede pişmez)" s. 503.

[50] *DLT*/Atalay, I, s. 52, 166, 223, 248, 258, 313, 323, 327, 357, 409, 411, 514, 518; II, s. 12, 72, 78, 178, 201, 253, 302, 333, 357; III, s. 142, 191, 206, 249, 280, 382, 409, 430; *DLT*/Ercilasun, s. 25, 86, 106, 114, 117, 136, 141-142, 176, 225-226, 236, 252, 254, 284, 290, 307, 327, 337, 345, 405, 429, 437, 457, 467, 503, 516, 525; Clauson, s. 257.

[51] *DLT*/Atalay, I, s. 101; *DLT*/Ercilasun, s. 49; Clauson, s. 55.

[52] B. Atalay, *awran?* şeklinde vermektedir I, 109; R. Dankoff-J. Kelly de *awran* olarak vermektedir (I, s. 137).

[53] *DLT*/Atalay, I, s. 109; *DLT*/Ercilasun, s. 53; Clauson, s. 13, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, kelimenin manasını "demirci ocağı gibi yapılır, içinde ekmek pişirilir" şeklinde çevirmektedir s. 53.

[54] *DLT*/Atalay, I, s. 141; *DLT*/Ercilasun, s. 71; Clauson, s. 216.

[55] Şu parçalarda geçmektedir: "Iwrık başı kazlayu / Sağrak tolu közleyü / Sakınç kudhı kizleyü / Tün kün bile sewnelim (İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı çukura (kuyuya) gizleyerek gece gündüz sevinelim)" *DLT*/Atalay, I, s. 100. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: "İbriğin başı kaz gibi dik durmuştur. Kadeh de göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece gündüz sevinelim" s. 49. "Köğler kamuğ tüzüldi / Iwrık idhiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (Irlamlar bütün düzüldü. İbrik kadeh dizildi, sensiz özüm özledi. Gel de yavaş yavaş oynayalım)" *DLT*/Atalay, III, s. 131-132. Bu parça, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Kügler kamug tüzüldi / Iwrık idiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi çabuk ol; sakin ve rahat bir şekilde oynayalım)" s. 401.

[56] *DLT*/Atalay, I, s. 99-100; III, s. 131; *DLT*/Ercilasun, s. 49, 401; Clauson, s. 72.

İdiş: "Kadeh" anlamında olup, Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz ve Argu dillerinde "tas, bardak ve tencere" gibi her şeye denir[59]

İşküm: "Hükümdarların önüne konan büyük, çanak şeklinde ve ayaksız sofra" için kullanılan isimdir.[60]

Ka: "Kap" manasına gelir ve sadece sıvı kapları için kullanılır.[61]

Kaça: "Kap" anlamındadır.[62]

Kakaça: "İçerisine sıvı konan kap, kap kacak" manasındadır.[63]

Kamıç:[64] "Kepçe, kaşık" anlamına gelmektedir.[65] Kelime Harezm ve Kıpçak dillerinde de aynı manaya gelmektedir. G. Doerfer, "kamcha" (kaşık) sözcüğünün "kapça" (kepçe, kevgir) sözcüğüne benzerlik yönüyle "çömçe" sözcüğünden türetilmiş olduğunu dile getirir[66]

---

[57] Şu parçada geçmektedir: "Köğler kamuğ tüzüldi / Iwrık idhiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (Irlamlar bütün düzüldü. İbrik kadeh dizildi, sensiz özüm özledi. Gel de yavaş yavaş oynayalım)" *DLT*/Atalay, III, s. 131-132. Bu parça, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Kügler kamug tüzüldi / Iwrık idiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi çabuk ol; sakin ve rahat bir şekilde oynayalım)" s. 401.

[58] *DLT*/Atalay, III, s. 131, 237; *DLT*/Ercilasun, s. 401, 447; Clauson, s. 72. Ayrıca bkz. *idiş*.

[59] *DLT*/Atalay, I, 61; *DLT*/Ercilasun, 29; Clauson, 72. Ayrıca bkz. *İdhiş*, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: "Yağma, Toxsı, Yemek ve Oğuzlarda kadeh; Argularda tencere, çömlek, kazan, su kabı gibi her türlü kap kacak" s. 29.

[60] *DLT*/Atalay, I, s. 107; *DLT*/Ercilasun, s. 52; Clauson, s. 260.

[61] *DLT*/Atalay, I, s. 407; III, s. 211; *DLT*/Ercilasun, s. 175, 439; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *kaça*, *kakaça*.

[62] *DLT*/Atalay, III, s. 238, 323; *DLT*/Ercilasun, s. 450, 480; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *ka*, *kakaça*.

[63] *DLT*/Atalay, III, s. 211, 238; *DLT*/Ercilasun, s. 439, 450; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *ka*, *kaça*.

[64] Şu atasözünde geçmektedir: "Tewi yük kötürse kamıç yeme kötürür (Deve yük götürse kaşığı da beraber götürür)" *DLT*/Atalay, II, s. 75. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da ise şu şeklindedir: "Tewe yük kötürse kamıç yeme kötürür (Deve eğer yükün hepsini taşıyorsa kepçeyi taşımaya da tahammül eder)" s. 253.

[65] *DLT*/Atalay, I, s. 52, 359; II, s. 75; *DLT*/Ercilasun, s. 25, 154, 253; Clauson, s. 626.

[66] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 97.

Kap:[67] "Tulum, kap, çuval ve dağarcık" gibi birkaç manası vardır.[68]

Kasuk: At derisinden yapılan tulumdur. İçerisine süt ve kımız gibi nesneler konur.[69]

Kaşık:[70] "Kaşık" anlamına gelmektedir.[71] Günümüzde de halen kullanılan kelime Harezm, Kıpçak ve Çağatay dillerinde "Kaşuk" şeklinde geçmektedir[72].

Kaşuk:[73] "Kaşık" manasındadır.[74]

Kaşukluğ ayak: "Kaşıklı kadeh/çanak" anlamına gelmektedir.[75]

Keçe: "Karpuz ve salatalığa benzer şeylerin taşındığı sele ve sepet" manasındadır.[76]

---

[67] Şu atasözünde geçmektedir: "Yalnğuk ürülmiş kap ol, agzı yazlıp alkınur (Adam oğlu şişirilmiş tulum gibidir, ağzı açıldığında sener)" *DLT*/Atalay, I, s. 195-196. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da anlamı şöyledir: "Âdemoğlu şişirilmiş tulum gibidir, ağzı açılınca havası biter" s. 97.

[68] *DLT*/Atalay, I, s. 195, 268; II, s. 122, 127-128, 164, 170, 189, 218, 229; III, s. 77, 146; *DLT*/Ercilasun, s. 97, 237-238, 255, 267, 269, 280-281, 287, 296, 299, 381, 407; Clauson, s. 578.

[69] *DLT*/Atalay, I, s. 382, 497; *DLT*/Ercilasun, s. 164, 218; Clauson, s. 666.

[70] Metinde *kaşıklık müngüz* şeklinde geçmektedir. Manası şudur: "Kaşık yapmak için hazırlanan boynuz" *DLT*/Atalay, I, s. 504; *DLT*/Ercilasun, s. 221. Kâşgarlı Mahmûd, metinde kaşık için *kaşuk* kelimesini vermektedir. Bkz. *DLT*/Atalay, I, s. 383; II, s. 268-269; III, s. 338, 347; *DLT*/Dankoff, I, s. 293; II, s. 96, 322, 326; *DLT*/Ercilasun, s. 165, 311, 485; 488.

[71] *DLT*/Atalay, I, s. 504; *DLT*/Ercilasun, s. 221; Clauson, s. 672. Ayrıca bkz. *kaşuk*.

[72] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 113.

[73] Şu atasözünde geçmektedir: "Kuruk kaşuk agızka yaramas, kuruğ söz kulakka yakışmas (Kuru kaşık ağıza yaraşmaz, kuru söz kulağa yakışmaz)" *DLT*/Atalay, I, s. 383. Atasözünün anlamı, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Kuru kaşık ağıza uymaz; faydasız söz de kulağa yaklaştırılmaz)" s. 165.

[74] *DLT*/Atalay, I, s. 383; II, s. 268-269; III, s. 338, 347; *DLT*/Ercilasun, s. 165, 311, 485; 488; Clauson, s. 671.

[75] *DLT*/Atalay, I, s. 497; *DLT*/Ercilasun, s. 218; Clauson, s. 672.

[76] *DLT*/Atalay, III, s. 220; *DLT*/Ercilasun, s. 442; Clauson, s. 694, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Kavun, hıyar vb. şeyleri taşımada kullanılan küfe" s. 442.

Kendüg (*Kendük*): Kençek lehçesinde, küpe benzer şekilde topraktan yapılan büyük bir kaptır. İçerisine un vb. şeyler konulur. Ayrıca 'küp' manasına da gelmektedir.[77]

Kesürgü:[78] "Kap, dağarcık ve meşin torba" gibi manaları vardır.[79]

Kewçi: Kâşgar'dan Uygur'a kadar kullanılan 10 *rıtl*'lık (1 *rıtl*: 436,8 gr.) bir tahıl ölçeğidir.[80]

Kıngrak: "Et ve hamur kesin satıra benzer büyük bıçak" manasındadır.[81]

Kova: Oğuz lehçesinde "kova" anlamındadır.[82] Harezm dilinde "kova", Kıpçak dilinde "Koğa", Anadolu ağzında ise "kofa" olarak bilinen kelime genellikle su ve sulu şeyler taşımaya, kuyudan veya denizden su çekmeye yarayan üstünden kulplu kap anlamına gelmektedir[83].

Ködheç/Közeç: "Bardak, testi" anlamına gelen Argu lehçesindeki bir kelimedir.[84]

Körke (*Körge*): Kençek lehçesinde "ağaçtan yapılmış tabak"tır.[85]

Közüç: "Çömlek" manasındadır.[86]

Kumgan: "Kova, ibrik, güğüm ve gül suyu şişesi" şeklinde birkaç manası vardır.[87]

---

[77] *DLT*/Atalay, I, s. 480; II, s. 129; *DLT*/Ercilasun, s. 210, 270; Clauson, s. 729.
[78] Şu atasözünde geçmektedir: "Yıparlığ kesürgüdin yıpar kitse yidhi kalır (Kaptan anber gitse kokusu kalır)" *DLT*/Atalay, III, s. 48-49. Atasözü, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Yıparlıg kesürgüdin yıpar kitse yıdı kalır (Misk kabından misk gitse de onun kokusu gitmez)" s. 369.
[79] *DLT*/Atalay, I, s. 358, 490; III, s. 48; *DLT*/Ercilasun, s. 154, 214, 369; Clauson, s. 751-752
[80] *DLT*/Atalay, I, s. 417-418; *DLT*/Ercilasun, s. 181; Clauson, s. 688.
[81] *DLT*/Atalay, III, s. 382; *DLT*/Ercilasun, s. 504; Clauson, s. 639-640.
[82] *DLT*/Atalay, I, s. 147; III, s. 237; *DLT*/Ercilasun, s. 76, 449; Clauson, s. 583-584.
[83] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 127.
[84] *DLT*/Atalay, I, s. 360; *DLT*/Ercilasun, s. 154; Clauson, s. 702, 757.
[85] *DLT*/Atalay, I, s. 430; *DLT*/Ercilasun, s. 186; Clauson, s. 741-742.
[86] *DLT*/Atalay, I, s. 506; *DLT*/Ercilasun, s. 222; Clauson, s. 757.
[87] *DLT*/Atalay, I, s. 432, 440; II, s. 353; *DLT*/Ercilasun, s. 187, 190, 343; Clauson, s. 627.

Kurluk (*Korluk*): "İçinde kımız biriktirilen küçük testi ve tulum" manasına gelmektedir.[88]

Kuyma: "Herhangi bir madenden, çekiçle döverek değil dökme yoluyla yapılmış havan, kandil ve çekiç gibi aletler" için kullanılan bir isimdir.[89]

Künek (*Könek*): "Matara, ibrik ve su tulumu" gibi birkaç manası bulunmaktadır.[90]

Küp: "Küp" anlamındadır.[91] Eski Türkçeden itibaren yaygın bir kullanıma sahip olan Farsçadan dilimize kazandırılmış olan bu sözcük Çağdaş Kıpçak sahası dillerinde ve Oğuz grubu Türk dillerinde hâlâ kullanımdadır[92].

Kürin: "İçerisinde kavun, karpuz ve salatalık gibi şeyleri taşımak için kullanılan küfe" manasındadır.[93]

Lagun: "Ölçek gibi oyulmuş bir şeydir; bununla süt, ayran vb. şeyler içilir".[94]

Olma:[95] "Testi, çanak çömlek" anlamına gelmektedir.[96]

Örküç: "Sacayağı" manasındadır.[97]

Saç: "Tava" anlamındadır.[98] Eski Türkçeden itibaren "tava, kızartma tavası, ekmek pişirmeye yarayan demirden yapılmış tabla" anlamlarında kul-

---

[88] *DLT*/Atalay, I, s. 473; *DLT*/Ercilasun, s. 206; Clauson, s. 658.
[89] *DLT*/Atalay, III, s. 173-174; *DLT*/Ercilasun, s. 420; Clauson, s. 677.
[90] *DLT*/Atalay, I, s. 392; *DLT*/Ercilasun, s. 169; Clauson, s. 731, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, manasını "deriden yapılan su kabı" şeklinde vermektedir s. 169.
[91] *DLT*/Atalay, I, s. 147, 154, 209; III, s. 119, 246, 253, 325; *DLT*/Ercilasun, s. 76, 79, 101, 396, 456, 458, 481; Clauson, s. 687.
[92] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 129.
[93] *DLT*/Atalay, I, s. 404; *DLT*/Ercilasun, s. 174; Clauson, s. 746.
[94] *DLT*/Atalay, I, s. 410; *DLT*/Ercilasun, s. 177; Clauson, s. 764.
[95] B. Atalay, bu kelimeyi iki yerde I, s. 130; III, s. 182, *olma*; iki yerde ise I, s. 375; II, s. 234 *ulma* şeklinde vermektedir. Ayrıca bir yerde de anlamını "çanak çömlek" olarak da vermektedir I, s. 130.
[96] *DLT*/Atalay, I, s. 130, 375; II, s. 234; III, s. 182; *DLT*/Ercilasun, s. 66, 161, 301, 426; Clauson, s. 146.
[97] *DLT*/Atalay, I, s. 95; *DLT*/Ercilasun, s. 46; Clauson, s. 223, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, "ocakta üzerine tencere konulan taş" olarak vermektedir s. 46.

lanılan sözcük Çağdaş Kıpçak sahasında Tatarcada, Karakalpakçada ve Oğuzca Türkçelerinde yaşamaya devam eden bir sözcüktür[99].

Sagır: "İçerisine şarap vb. şeyler konulan, havana benzer söbe (oval) bir kap" manasına gelmektedir.[100]

Sagu: "Ölçek" anlamındadır.[101] Çağatay Türkçesinde de bu şekilde kullanılan kelime "buğday ve arpa ölçeği" anlamına gelmektedir[102].

Sağrak:[103] "Sürahi, kâse ve kendisiyle bir şey içilen kap" gibi birkaç anlamı vardır.[104] Harezm dilinde "bardak, kadeh", Kıpçak dilinde "kafatası", Osmanlı Türkçesinde sağrak (suğrak) "kadeh, bardak, surahi, maşraba, tas" anlamına gelen kelime "sagır" kelimesine +Ak eki getirilerek türetilmiştir. Sözcük, Oğuz grubu Türk dillerinden Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamaya devam eder. Türkmencede de anlamını koruyarak kullanıldığı görülür[105].

Salçı biçek: "Aşçı bıçağı" için kullanılan bir isimdir.[106]

---

[98] *DLT*/Atalay, III, s. 147; *DLT*/Ercilasun, s. 408; Clauson, s. 794.
[99] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 136; Karataş, "a.g.m.", s. 589.
[100] *DLT*/Atalay, I, s. 406; *DLT*/Ercilasun, s. 175; Clauson, s. 814.
[101] *DLT*/Atalay, III, s. 225, 418; *DLT*/Ercilasun, s. 445, 521; Clauson, s. 805.
[102] Karataş, "a.g.m.", s. 589.
[103] Şuralarda geçmektedir: "Iwrık başı kazlayu / Sağrak tolu közleyü / Sakınç kudhı kizleyü / Tün kün bile sewnelim (İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı çukura (kuyuya) gizleyerek gece gündüz sevinelim)" *DLT*/Atalay, I, s. 100. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: "İbriğin başı kaz gibi dik durmuştur. Kadeh de göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece gündüz sevinelim" s. 49. "Ograk eri tıgrak yimi anıng oglak / Süti üze sagrak yeri takı aglak (Oğrak boyunun adamları yılmaz yiğittir; yedikleri oğlaktır, süt kabının üzerine sürahileri bulunur, bununla beraber yerleri de çoraktır)" *DLT*/Atalay, I, s. 468. Bu parça anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Ugrak eri tıgrak / yimi anıŋ oglak / süti üze sagrak / yiri takı aglak (Uğrak boyu serttir; yiyecekleri oğlaktır; kımızları üzerinde sürekli büyük bir kadeh bulunur. Bununla birlikte toprakları çoraktır)", s. 204-205. Bir de şu atasözünde geçmektedir: "Sawın sagrakka tegir (Sözle sürahiye erişilir)" *DLT*/Atalay, I, s. 471. Bu atasözünün anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Güzel konuşmayla adam beylerin çamçaklarında içmeye erişir" s. 206.
[104] *DLT*/Atalay, I, s. 100, 468, 471; *DLT*/Ercilasun, s. 49, 205-206; Clauson, s. 815.
[105] Karataş, "a.g.m.", s. 589.
[106] *DLT*/Atalay, III, s. 442; *DLT*/Ercilasun, s. 530; Clauson, s. 825.

Sarnıç: "Deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap" manalarındadır.[107] Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğü dışında sadece Memlûk-Kıpçak sahasında *Ed-Dürretü'l-MudiyyeFi'l-Lügati't-Türkiyye* tanıklanabilmiş bir sözcüktür.

Sawdıç:[108] "Sepet, sele" anlamına gelmektedir. Ayrıca Kâşgarlı Mahmûd, "ağaç dallarından örülerek içerisine meyve ve buna benzer şeyler konulan nesnenin adı" olduğunu belirtmektedir.[109]

Senğek: Oğuz lehçesinde "su içilen testi ve ağaçtan oyulmuş su kabı (küp)" manasında gelmektedir.[110]

Sırlığ ayak: "Sırlı, nakışlı kâse" anlamındadır.[111]

Sış: "Şiş" anlamına gelmektedir. Kâşgarlı Mahmûd, bunun tutmaç[112] dedikleri yemeği yemek için kullanılan bir nesne ve et dizilen bir şiş olduğunu ifade etmektedir.[113]

Sokku/Soku: "Havan (dibek)" manasına gelmektedir.[114]

Susgak: Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde, "susak ve kendisiyle su vb. şeyler alınan nesne" anlamındandır.[115]

Susık: Kâşgarlı Mahmûd, kendisinin duyduğu bir lehçede "kova" anlamına geldiğini belirtmektedir.[116]

---

[107] *DLT*/Atalay, I, s. 454; *DLT*/Ercilasun, s. 198; Clauson, s. 854, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da "deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap" şeklindedir s. 198.
[108] B. Atalay, bir yerde *safdıç* şeklinde vermektedir II, s. 271. Bununla birlikte R. Dankoff-J. Kelly II, s. 97 ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu s. 312 aynı kelimeyi *sawdıç* olarak kaydetmiştir.
[109] *DLT*/Atalay, I, s. 173, 455; II, s. 271; *DLT*/Ercilasun, s. 89, 198, 312; Clauson, s. 785; A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, "dallardan örülen, içine meyve vb. şeyler konulan sepet" şeklinde vermektedir s. 198.
[110] *DLT*/Atalay, III, s. 367; *DLT*/Ercilasun, s. 496; Clauson, s. 838.
[111] *DLT*/Atalay, I, s. 324; *DLT*/Ercilasun, s. 141; Clauson, s. 851.
[112] Türklerin millî yemeği olarak bilinen ve Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya getirilen bu yemek hakkında bilgi için bkz. Ö. Uzunağaç, *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme*…, s. 99-101.
[113] *DLT*/Atalay, I, s. 331; II, s. 15, 174; III, s. 125; *DLT*/Ercilasun, s. 114, 237, 282, 399; Clauson, s. 856-857.
[114] *DLT*/Atalay, III, s. 226; *DLT*/Ercilasun, s. 446; Clauson, s. 805.
[115] *DLT*/Atalay, I, s. 470; *DLT*/Ercilasun, s. 206; Clauson, s. 856.

Tamgalığ: "Bir kişilik ya da kişiye özgü küçük sofra"dır. Ayrıca "hakanın damgası bulunan eşya" manasına da gelmektedir.[117]

Tamgalık: "Hakanlardan başka kimsenin üzerinde yemek yememesi için damga vurulmaya hazırlanmış sofra" manasına gelmektedir.[118]

Tamgalık: "Küçük ibrik" anlamındadır.[119]

Tanğ: Argu lehçesinde "elek"tir.[120]

Tewsi: "Tepsi, sofra" manasına gelmektedir[121]

Tim: "Şarap dolu tulum" anlamındadır.[122]

Tirgi:[123] "Sofra" manasındadır.[124] Harezm ve Kıpçak dillerinde "Tirki" aynı anlama gelip, eski Türkçeden itibaren kullanılan bu sözcük Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde geçmez[125].

Tirgü: "Sofra, sofra örtüsü; sofra üzerindeki çeşitli yemek; sıra, dizi" gibi bir takım manaları bulunmaktadır.[126]

Toy eşiç:[127] "Pişmiş topraktan yapılan tencere" manasına gelmektedir.[128]

Tulkuk: "Tulum, üfürülerek şişirilmiş tuluk (tulum)" anlamındadır.[129]

---

[116] *DLT*/Atalay, I, s. 382; *DLT*/Ercilasun, s. 164; Clauson, s. 856.
[117] *DLT*/Atalay, I, s. 527; *DLT*/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506. Ayrıca bkz. *tamgalık*.
[118] *DLT*/Atalay, I, s. 527; *DLT*/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506. Ayrıca bkz. *tamgalığ*.
[119] *DLT*/Atalay, I, s. 527; *DLT*/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506.
[120] *DLT*/Atalay, III, s. 355; *DLT*/Ercilasun, s. 491; Clauson, s. 510.
[121] *DLT*/Atalay, I, s. 423; III, s. 50; *DLT*/Ercilasun, s. 183, 370; Clauson, s. 445.
[122] *DLT*/Atalay, III, s. 136; *DLT*/Ercilasun, s. 403; Clauson, s. 503.
[123] Şu atasözünde geçmektedir: "Tılın tirgige tegir (Dil ile sofraya erişilir)" *DLT*/Atalay, I, s. 429. Bu atasözünün anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Güzel sözle sofraya nail olunur" s. 186.
[124] *DLT*/Atalay, I, s. 194, 429; II, s. 54; *DLT*/Ercilasun, s. 96, 186, 248; Clauson, s. 544. Ayrıca bkz. *tirgü*.
[125] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 116.
[126] *DLT*/Atalay, I, s. 428; *DLT*/Ercilasun, s. 186; Clauson, s. 544. Ayrıca bkz. *tirgi*.
[127] B. Atalay tercümesinde, *toy aşıç* şeklindedir III, s. 142; R. Dankoff-J. Kelly, *toy eşiç* şeklinde vermektedir II, s. 220.
[128] *DLT*/Atalay, III, s. 141-142; *DLT*/Ercilasun, s. 405; Clauson, s. 567.

Tuzluk: Tuzluk.[130] "Tarihi Kıpçak sahasında kullanıldığı gibi Çağdaş Kıpçak dillerinde de "yemeğe katılan sos, terbiye" anlamlarında Tatarcada, Nogaycada, Karaçay-Balkarcada, Kumukçada kullanılmaya devam etmektedir. "Tuzluk", Eski Türkçede ekmeğin yanında yenilen yoğurt ve türevleri olarak kullanılmakta iken Memlûk-Kıpçak sahasında "yemeğe katılmak üzere yoğurttan yapılan terbiye" anlamına geçmiş ve bugün de varlığını sürdürebilmiştir."

Urukluğ kova: "İpli kova" manasındadır.[131]

Yasgaç: "Hamur tahtası" anlamına gelmektedir. Aslı *yası yıgaç* şeklindedir ve "enli tahta" demektir.[132]. Harezm ve Kıpçak dilinde "senit", "yastağaç, hamur tahtası" anlamına gelmektedir. Eren, senit isminin Türkiye Türkçesinde ve Kıbrıs ağızlarında geçtiğini belirtirken bunun Rumca bir alıntı olduğunu dile getirir. Ancak Eski Kıpçakçada bulunmasının ilginç olduğunu da ekler. Bugün Oğuz sahasında bu sözcüğün yaşıyor olması Memlûk-Kıpçak sahasındaki Türkmen söz varlığından biri olduğunu gösterir. Çağdaş Kıpçak sahasında bu sözcük geçmez[133].

Yasıman: "Su boşaltırken boğazı gır gır ses çıkartan testi" manasındadır.[134]

Yogrı:[135] "Çanak" anlamındadır.[136]

---

[129] *DLT*/Atalay, II, s. 289; *DLT*/Ercilasun, s. 321; Clauson, s. 496.
[130] *DLT*/Atalay, I, s. 467; *DLT*/Ercilasun, s. 204; Clauson, s. 575.
[131] *DLT*/Atalay, I, s. 147; *DLT*/Ercilasun, s. 76; Clauson, s. 219.
[132] *DLT*/Atalay, III, s. 38, *DLT*/Ercilasun, s. 365; Clauson, s. 975.
[133] Yıldırım, *a.g.t.*, s. 120; Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999, s. 361.
[134] *DLT*/Atalay, III, s. 38; *DLT*/Ercilasun, s. 364; Clauson, s. 975.
[135] Şu atasözünde geçmektedir: "Aş tatığı tuz yogrın yimes (Aşın tadı tuz, tuz çanakla yenmez)" *DLT*/Atalay, III, s. 31. Bu atasözü, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "Aş tatgı tūz yogrın yimes (Yemeğin tadı tuz iledir; ancak tuz yalnız başına çanakla yenmez)", s. 361. Kelime bir de şu şiirde geçmektedir: "Bışırılur yakrı kıyak / Toşgurur yogrı çanak (Yağ, iç yağı, tereyağı pişirilir; çanağı, kabı kacağı doldurur)" *DLT*/Atalay, III, s. 32. Şiirin manası, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: "İç yağı ve kaymağı pişirilir; çanağı ve kabı doldurur" s. 361.
[136] *DLT*/Atalay, III, s. 31-32; *DLT*/Ercilasun, s. 361; Clauson, s. 905.

Yugurguç: "Erişte vb. hamurların açılmasında kullanılan oklava" manasına gelmektedir.[137]

Sonuç

Türkçenin en eski sözlüğü olarak sayılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen mutfak araç-gereçlerine dair toplamda seksen yedi isim tespit edilmiştir. Son olarak, Kâşgarlı Mahmûd'un verdiği bu isimler şu şekilde değerlendirilebilir: Kâşgarlı Mahmûd, eserinde zaman zaman kelimelerin hangi lehçeden olduğunu belirtmektedir. Mutfak araç-gereçlerine dair tespit ettiğimiz kelimelerin bazılarında da lehçelerin verildiği görülmektedir. Oğuz (*aftabı/aftaba*, *bart*, *çanak*, *çömçe*, *kova*, *senğek*), Argu (*ködheç/közeç*, *tanğ*), Kençek (*çeşkel*, *çowlı*, *kendüg/kendük*, *körke/körge*), Çiğil (*çöğek*) ve Kâşgar (*butık*) lehçelerinde kelimelerin bulunmaktadır. Ayrıca bazı eşya isimlerinin birden fazla lehçede olduğunu kaydetmektedir. Bu cümleden Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz ve Argu lehçelerinde ortak olan *idiş* ve Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde yer alan *susgak* örnek olarak verilebilir. Bunların da dışında Kâşgarlı Mahmûd'un kendisinin duyduğu bir lehçede olan *susık* kelimesini vermekte ancak lehçenin ismini zikretmemektedir.

Eserde zaman zaman Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsçadaki karşılıkları da verilmektedir. Bizim tespit ettiğimiz kelimeler arasında sadece *aftabı* (*aftaba*) kelimesinin Farsçadaki karşılığı olan *aftâbe* (افتابه)'nin verildiğini görmekteyiz. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen *çanak*, *çömçe*, *kap*, *kaşık*, *kova*, *küp*, *saç* ve *tuzluk* gibi eşyaların bugün de aynı isimler ile kullanıldığını bilmekteyiz. Bunların yanı sıra bazı küçük değişikliklerle günümüzde de kullanılmaya devam eden isimler de görülmektedir. Bu cümleden *biçek*, *ıwrık*, *kaşuk*, *sış* ve *tewsi* gibi eşyaları örnek gösterebiliriz. Ayrıca bu kelimelerden *Ayak, Bart, Biçek, Çömçe, Kaşık, Saç* ve *Sagu* hem Kıpçak hem de Çağatay dillerinde de kullanılmaktadır. *Çanak, Çowlı, Kamıç, Kova, Küp, Sağrak, Tirgi, Tuzluk, Yasgaç* gibi kelimeler ise Kıpçak dilinde de kullanılmaktadır.

Dîvânu Lugâti't-Türk bağlamında yapılan bu çalışma ile XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleri tespit edilmiştir. Burada

---

[137] *DLT*/Atalay, I, s. 493; *DLT*/Ercilasun, s. 217; Clauson, s. 907.

yer alan araç ve gereçlerin her birinin bir usta tarafından yapıldığı da muhakkaktır. Ancak bunun çalışmamızın sınırları dâhilinde olmaması nedeniyle başka bir çalışmada ele alınması yerinde olacaktır.

Kaynakça

Akalın, Şükrü Haluk, *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Akgün, Ömer Faruk, "Kâşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, (2002), s. 9-15.

Caferoğlu, Ahmet, *Kâşgarlı Mahmut*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.

Genç, Reşat, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997.

Günşen, Ahmet. "Dîvânü Lûgati't-Türk'te Yemek ve Beslenme Kültürüyle İlgili Kelimeler ve Teşkilleri", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001): Bildiriler*, I, haz. Mustafa Argunşah-İsmail Görkem-Hülya Argunşah-Atabey Kılıç, Kayseri 2001, s. 347-376.

Kaçalin, Mustafa S., "Dîvânü Lugati't-Türk", *DİA*, IX, (1994), s. 446-449.

Karataş, Ahmet, "Çağatayca Sözlüklerde Mutfak Tabirleri", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2023, ss. 581-609.

Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, I-III, nşr. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1333-1335.

Kâşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I-IV, Türkçe trc. Besim Atalay, Ankara 1939-1943.

Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kaymak, Suat, "Kâşgarlı Mahmûd", *İslâm Düşünce Atlası*, I, ed. İbrahim Halil Üçer, Konya 2017.

Maḥmūd al-Kāṣġarī. *Compendium of the Turkic Dialects* [*Dīwān Lugāt at-Turk*], I-III, ed. and trs. Robert Dankoff-James Kelly, Cambridge 1982-1985.

Mahmûd el-Kaşgârî, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Çev. Mustafa S. Kaçalin, Haz. Mehmet Ölmez, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2021.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Uzunağaç, Ömer, *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme ve Yemek Kültürü*, Kitabevi Yayınları, Ferda Kitabevi, İstanbul 2015.

Ülkürtaşır, M. Şakir, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1946.

Vural, Hanefi, "Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Türk Yemek Kültürü Unsurları", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı, X/39, (Kasım 2008-Ocak 2009), s. 306-323.

Yıldırım, Kübra Dilaver, *Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Yıldırım, Talip; Çifçi, Musa, "Dîvânü Lügâti't-Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/2, (2012), s. 1129-1249.

Academic Akademik
Literature Literatür

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA FATSA KAZASINDA CURÜFCUYAN TAİFESİ

Erdal HÜROL

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı

DOİ	:	10.29329/akalid.2024.1058.4
Makale Geliş Tarihi	:	9 Ağustos 2024
Makale Kabul Tarihi	:	9 Ağustos 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi	:	26 Ağustos 2024
Makale Yayım Tarihi	:	30 Ağustos 2024
Sayfa Aralığı	:	80-101

Erdal Hürol, "Ondokuzuncu Yüzyılda Fatsa Kazasında Curüfcuyan Taifesi", *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.2, S.2, Ağustos 2024, s. 80-101.

Öz

Zanaat, fertlerin yetenekleri ölçüsünde çeşitli meslek alanlarında iştigal etmesidir. Genel manada ise bireylerin sosyal statüsünü belirleyen ve mesleki beceri gerektiren kendine özgü kuralları olan faaliyet tarzı olarak tanımlanabilir. İnsanların büyük çoğunluğunun hayatlarının belli bir döneminde ya da hayat boyu mesleki bir faaliyette bulundukları bilinmektedir. Meslekler, fertler ve toplum açısından büyük önem taşımaktadır. Birey ve toplum arasındaki etkileşimi sağlayan en önemli faktörlerden birisi de mesleklerdir. Bu bağlamda Karadeniz bölgesinde özellikle Ordu, Ünye, Fatsa ve Canik civarında bulunan çeşitli madenlerin keşfedilmesi ve işletilmesi beraberinde birçok zanaatın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Madenlerin çıkarıldığı bölgelerde bakırcılık, demircilik, kuyumculuk zanaatları gelişme göstermiştir. Çalışmamızın esasını madencilik zanaatıyla uğraşan meslek erbabı oluşturmaktadır. Bu manada Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kazası'nda 19. yüzyılda madencilik mesleğinin temsilcileri olan curüfcuyan taifesi incelemeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Canik, Fatsa, Madencilik Zanaatı, Maden, Curüfcuyan Taifesi

Curufcuyan Group in The Fatsa Town in The Nineteenth Century

Abstract

Craft is the busyness or occopation of individuals in various professional fields according to their abilities. In general terms, it can be defined as a style of activity with its own rules that determines the social status of individuals and requires professional skills. It is known that the majority of people engage in a professional activity at some point in their lives or throughout their lives. Professions are of great importance for individuals and society. One of the most important factors that ensure the interaction between individuals and society is professions. in this context The discovery and exploitation of various mines in the Black Sea region, especially around Ordu, Ünye, Fatsa and Canik, has contributed to the emergence of many crafts. Coppersmithing, blacksmithing and jewelery crafts have developed in the regions where minerals are extracted. he basis of our work consists of professionals engaged in mining craft. In this sense, an attempt was made to examine the Curüfcuyan group, which were representatives of the coppersmith profession in the 19th century in Fatsa District of Canik Sanjak.

Keywords: Canik, Fatsa, Mining Craft, Mine, Curüfcuyan Group

Giriş

Madenler, insanlık tarihinde belli bir dönemden sonra günlük ihtiyaçların yanında askeri ve ekonomik açıdan vazgeçilmez unsur olmuşlardır. Zengin ve muhtelif maden yataklarının mülkiyet ve işletme hakkı siyasi, askeri olduğu kadar ekonomik anlamda da bir bölgenin ya da ülkenin kalkınması için önemli bir faktör olmuştur. Madencilik, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde çeşitli imalat sanayisiyle birlikte büyük bir ekonomik sektör haline gelmiştir.[1] Maden ocaklarında çeşitli vasıflarda çalışan emekçi ve güvenlikten sorumlu görevliler bulunmaktaydı. Özellikle madeni ayıklayıp çıkaranlar, kâl ve izabe edenler, nakledenler, madene yakacak ve iskele kurulumu için kereste temin edenler, levazımcılar madenci taifesinin önemli kısmını teşkil etmektedir. Maden çevresindeki asayişten sorumlu askeri sınıf içerisinde müsellemler, topçular, emekli sipahilere ilave olarak madenlerin güvenliğini sağlayan voyvodalar, subaşılar, zabitler, martuloslar[2],

[1] Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, C. III, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 313.

[2] Martulos: Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında ve Yeniçeri ocağının teşkil edilmesinden önce ordunun geri hizmetlerinde Hıristiyanlardan istifade edilmiştir.

bölükbaşı ve sekbanlar yer almaktadır. Maden ocaklarındaki üretim ve güvenlikten sorumlu olanların haricinde toplamsal hayatta bakırcılık, demircilik, kuyumculuk ve diğer imalat işleriyle uğraşan zanaatkârlar da dikkate alındığında madencilik sektörünün ekonomik ve sosyal boyutu daha iyi anlaşılacaktır.[3]

Madenler günlük hayatta kullanılan muhtelif eşyalarının yanı sıra başta top ve diğer ateşli silahların üretilmesi sürecinde kritik öneme sahipti. Özellikle demir, bakır, kalay, kükürt, kurşun ve güherçile gibi madenler savaş araç-gereçlerinin hammaddesi olarak Osmanlı harp sanayisi için stratejik önem arz etmekteydi.[4] Osmanlı ordusunun askeri ihtiyaçlarına yönelik üretim yapan tophane, tersane, cebehane ve baruthanelerin imalat süreci bu madenlerin kesintisiz olarak temin edilmesine bağlıydı.[5] Bakır madenlerinin kullanıldığı alanlardan birisi de maliyedir. Dünyanın birçok yerinde para basımında bakır kullanılmıştır.[6] Osmanlı'da mangır olarak bilinen bakır sikke ve akçe tedavüle sürülmüştür.[7] Para basımı için gerekli olan ham cevherler başta Küre ve Gümüşhane'deki ocaklardan tedarik edilerek Anadolu ve İstanbul'daki darphanelerde basılarak ilgili yerlere gönderilirdi. Devlet, kent ile kırsal arasındaki iktisadi bağları güçlendirmek amacıyla genellikle gümüş akçe ve bakır mangır kullanılmasına özen göstermiştir.[8]

Bu yardımcı kuvvetlerin adı martulos, martuloz, martalos gibi değişik şekilde telaffuz edilmektedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB, İstanbul 1983, s. 409.

[3] Murat Turan, "Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi", *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi, (18-20 Şubat),* Maden Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1981, s. 50.

[4] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 43-54.

[5] Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler,* C. 10, (Ed. H. Celal Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 796.

[6] Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 324, 335.

[7] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 14.

[8] Ş. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 59.

Bakır, günlük hayatın önemli bir parçasıydı. Bakırdan imal edilen ürünler pek çok sahada kullanılmaktaydı. Anadolu'da çok eski dönemlerden beri kazanlar, tava, sahan, leğen, tepsiler, ibrik, matara, bakır yağ kapları, süzek ve daha birçok mutfak eşyası bakırdan imaldi. Bakırcılık kadim dönemlerden itibaren önemli bir zanaattı. Osmanlı döneminde revaçta olan bakır eşya yapımı ve ticareti günümüze kadar süregelen köklü ve geleneksel bir zanaat halini almıştı. Günümüzde birçok şehirde bakırcılar çarşısı ve geleneksel mesleğe duyulan saygının bir yansıması olarak bakırcılara has mahalleler, çarşılar hatta semtler bile bulunmaktadır.[9]

Osmanlı Devleti, bakır ve diğer maden ocaklarının işletilmesi veya kiraya verilmesi hususunda çok hassas davranmakla birlikte kuralların istinasız şekilde uygulanması noktasında takipçi olmuştur. Maden işletmelerinde en önemli kaide üretimin aksatılmadan devamlılığının sağlanmasıydı. Madenlerindeki üretim faaliyetleri devletin atadığı emin vasıtasıyla veya bir mültezim tarafından yürütülmekteydi. Maden ocakları mültezimler tarafından işletildiği dönemlerde özellikle devlet, çıkarılan bakırın yarısını alır, aynı zamanda maden işletmesinin masraflarının tamamını karşılardı. Üretim karşılığında mültezimlere kalan madenin diğer yarısını da genellikle yine devlet satın alırdı. Ancak sermaye yetersizliği nedeniyle mültezimlerin teşebbüs etmediği zamanlarda ise üretimi devam ettirmek adına bizzat devlet maaşlı emin atayarak süreci kontrol altında tutuyordu.[10]

1. TRABZON VİLAYETİNDEKİ MADENLER

1.1. Bölgedeki Maden Çeşitleri

[9] Suraiya Faroghi, *Osmanlı Zanaatkârları*, Kitap Yayınevi, (Haz. Bülent Üçpınar), (Çev. Zülal Kılıç), I. Baskı, İstanbul 2011, s. 251-252; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 513.

[10] Faroqhi, Osmanlı Zanaatkârları, s. 94-97; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi (1555-1560)*, (Çev. N. Kalaycıoğlu), 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 218.

Karadeniz Bölgesi'nde başta bakır olmak üzere birçok maden çıkarılıp işletilmekteydi[11], Giresun merkezde mermer, Akköy nahiyesinde demir, bakır, gümüş, Görele nahiyesinde bakır, Tirebolu kazasında bakır, Keşap nahiyesinde gümüş madenleri vardı. Ordu kazasında Çağanos ve Sağırlı karyelerine yakın mevkide bakır, gümüş, kurşun, nefsi Ordu'da 5 mahalde mermer ayarında beyaz taş yatakları ve manganez madeni vardır.[12] Ayrıca Milas (Mesudiye) kazasındaki bakır madenleri muhtelif dönemlerde çıkarılmış, yerel ihtiyaçların dışındaki kısımlar ise kalhanelere ve başka yerlere gönderilmiştir.[13] Canik Sancağı'na tabi Çarşamba kazasına bağlı karyelerde kara taş yatakları, Ünye kazasına tabi bazı karyelerde cürufcuyan taifesinin çıkarıp işlemiş olduğu demir madeni ve kırmızı taş ocakları bulunmaktadır. Canik civarında altın, gümüş, demir, bakır, Murgul ve Fatsa'da bakır çıkarılmaktaydı. Livane kazasında demir, Gümüşhane'de ise pek çok maden ocağı işletilmekteydi. Gümüşhane merkez ve civarında gümüş, altın, bakır, Torul ve Kelkit kazalarında kurşun madenleri vardır.[14]

Anadolu'nun kadim maden yörelerinden biri olan Sinop'ta ise bol miktarda çıkarılan bakır hem iç pazara sunulmakta hem de yurtdışına ihraç edilerek önemli gelir kaynağı olmuştur.[15] Maden işletmelerinden çıkarılan bakır bazen bulunduğu yerde bazen de çevre kasaba ve kentlerde kâl ve izâbe edilmekteydi. Kâlhanelerin su kaynaklarına yakın uygun bir mevkide kurulması gerekiyordu. Ancak bakır madeni olmadığı halde başka yerlerden gelen ham cevherleri tasfiye ederek saf bakıra dönüştüren Tokat,

---

[11] Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler…, s. 298.

[12] Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS), Hicri sene 1288 (Miladi 1871), Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon, s. 125-130; Ayrıca bkz. F. Tızlak, "XIX Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten,* LX/229, Aralık, 1996, s. 703-718; Kemal Saylan, "Ordu ve Giresun Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği (1860-1914)", *OTAM*, Sayı: 25, Bahar 2009, s. 167-182; Harun Oy, "Eskiçağ'da Ordu ve Yöresi", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*, (Ed. Sadullah Gülten, Tuğrul Özcan, Kamil Yavuz), Fenomen Yayınları, Ankara 2021, s. 9.

[13] İlhan Ekinci, "Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)", Vol. 8/5, *Journal of Turkish Studies*, Ankara 2013, s. 245.

[14] TVS, sene 1288/1871, s. 127-130; Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi, Uluslar arası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (5-7 Mayıs 2001), Trabzon 2002, s. 289.

[15] Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467*), (Çev. Ari Çokona), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 186.

Diyarbakır ve Bursa'da gibi ulaşım ve ticaret açısından gelişmiş önemli kentlerde kâlhâneler bulunuyordu.[16]

1.2. Maden İşletmelerinde Çalışan Ustalar ve İşçiler

İşletmesi devlet inhisarında olan maden ocaklarındaki çalışanların tamamı istisnasız idari ve hukuki açıdan maden eminine bağlıydı. Madencilerin kendi aralarındaki ya da başkalarıyla olan her türlü şikâyet, anlaşmazlık durumları, izinler, iş bırakma ve sair konularda başvuracağı tek yetkili merci maden eminiydi. Bu hususların dışında madencilik mesleği ve emekçi tedariki silsile anlayışına dayanmaktaydı. Mesela bir madencinin çocuğu da muhtemel madenci adayıdır ve bir nevi olmaya mecburdur. Bu manada ifrazcı, kalcı, dökümcü, prustad gibi teknik hizmetlerde bulunan ustalar iş göremez hale geldiği vakit ya da öldüğünde yerine varsa oğlu ya da kardeşi şayet bunlarda yoksa akrabası getirilirdi. Madenlerdeki iş gücü, mesleki prensipler ve iç işleyişin dışında ayrıca merkez ve taşra düzeyinde idari mekanizmalar bulunmaktaydı.

Maden teşkilatı bürokratik ve teknik olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bürokratik kalem kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır; biri merkez (İstanbul) diğeri ise maden sahasında yer almaktadır. Merkez teşkilat Darphane'ye bağlıdır ve Darphane Nazırı veya Emini marifetiyle idare edilirdi.[17] Maden ocaklarının mukataa, malikâne ve sair şekillerde tahsis edilmesinden, tapu, gümrük, cizye, tahrirat, tevcih, vazife tebdilleri, levazım tedariki merkez teşkilatın uhdesinde olmuştur[18]. Maden mıntıkasındaki idareciler bütün işleyişten sorumlu olarak devlete karşı hesap verme mecburiyetindeydi. Bundan başka maden ocaklarının olduğu idari sınırlar içerisinde bulunan kadı ve naiplerin aslî görevlerinden biri de maden işleriyle ilgilenmektir. Ayrıca darphanesi olan maden ocaklarında bulunan sahib-i ayar, ifrazcı ve kalcılar idari teşkilat içerisinde yer almaktadır.

---

[16] F. Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır", *Belleten*, LIX/226, Aralık, TTK, Ankara 1995, s. 643.

[17] Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler…*, s. 218; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2/1, Ocak, 1943, s. 125-126.

[18] Çağatay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuk, s. 125.

Devlete ait madenlerin levazım temini, demirbaş eşya alımı ve tamir işlerinden sorumlu olandan başka ocaklarda çalışan ameleyi teftiş eden iki ayrı mutemet vazifelendirilmiştir. Madenlerdeki teknik sınıf taifesi ise ustalar, işçiler, muhafızlar ve yardımcılar olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. a) Ustalar: kâl-kalcı[19] (ayırıcı, tasfiye edici, döküm ustası), prustad, şafar, hutman, lüpçü (öğütücü), ifrazcı (sikke kesen, ayırıcı, parçalayıcı) meremmetci (tamirci), sahib-i ayar (döküm esnasında madenlerin hassas ayarlarını belirleyen), marangoz ve demirciler. b) İşçiler: askeri teşkilata ait olanlar, yayalar, yörükler, müsellemler, mütekait sipahizadeler. c) Reayadan ayırt edilerek madenci taifesine dahil edilen palanka (maden ocaklarındaki istihkamcılar), kazıcı, tekneci, dolapçı, lağımcı (madenlerde tünel kazan), rençber, muştlar (düzleştirici, tesviyeci) ve emek gücünden faydalanılan esirler önemli görevliler arasında bulunmaktadır. Madencilerin ihtiyaç duydukları her türlü araç-gerecin haricinde kömür, odun, muhtelif ebat ve nitelikte kereste, levazım tedarik eden ve maden cevherini nakleden mekkâriler gibi çok sayıda yardımcılar da maden imalatının bir parçasıydı. Bundan başka madencilerin zahire ve sair ihtiyaçlarını temin eden ayrıca emekçi desteği sağlayan civardaki köylüler bulunmaktaydı. d) Muhafızlar: sekbanlar, aşiret reisleri, martulosların yanı sıra gerekli durumlarda yerel idareciler (kadılar gibi) güvenliği sağlama noktasında sorumluluk sahibiydiler.[20] Yukarıda bahsi geçen madenci ustalar arasında curüfcular hakkında bir bahis bulunmamaktadır. Ancak kâlcı ustaların ihtisas alanları dikkate alındığında curüfcularla aynı mesleki işleri yerine getirdik-

---

[19] Madenci ustalar: Kâl, kal işi yapan, maden cevherlerini ayrıştıran, çıkaran, koparma, koparılma, sökme, sökülme, yerinden çıkarma, çıkarılma, cevherden saf maden elde etmek anlamlarına gelmektedir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1998, s. 483. İfrazcıyan, Osmanlı döneminde darphanelerde sikke kesenlere verilen ad. İfraz aynı zamanda ayırma, bölümleme, parçalama anlamına da gelmektedir. Meremmetçi, tamirci, her çeşit tamir işleriyle uğraşan. Lüpçü, öğütücü, yutucu anlamına gelmektedir. Muşt-muşttar, düzleştirici, tesviyeci. Palanka, araları çitle örülmüş ahşap direklerin ortasına moloz taşı ve harç doldurmak suretiyle yapılmış, hendekle çevrili hisar. Mekkârici, yük hayvanı kiralayan, at, deve, katır gibi yük hayvanları ile taşıma yapan kimse manasına gelmektedir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 451.

[20] Çağatay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku…, s. 125-126.

leri görülmektedir. Zira madenlerden çıkarılan cevherlerin kâl ve izabe* edilmesinde bizzat kalcılar görev yapmaktaydı. Ayrıca kâlhanelerde; altın, gümüş, bakır ve diğer madenlerin eritilerek külçe haline getirildiği ve çeşitli döküm işlemlerine mahsus ocakların bulunduğu yerler olduğu[21] göz önünde bulundurulursa kalcıların yaptığı işlerle curüfcuların mesleki benzerliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kalcı tabiri ile curüfcu ustaların zamanla birbirinin yerine veya eş anlamlı kullanılmış olması muhtemeldir. Diğer bir ihtimal ise bu madenci ustaların bölgelere göre faklı şekillerde isimlendirilmiş olabileceğidir.

2. MADENCİ USTALAR

2.1. Kalcılar-Curüfcular ve Bölgedeki Maden Sektörü

Curüf, metallerin veya metal türü cevherlerin eritildiklerinde ortaya çıkan metalden daha hafif oksitler ve silikatlar ile yoğunluk farkından dolayı yüzeyde biriken bir yan ürün olarak tanımlanabilir. Metal üretimi için hayli önemli olan curüfların pek çok görevi vardır. Üretim esnasında metal bünyesindeki fosfor, kükürt gibi safsızlıkları bünyesinde toplamak, sıvı metalle bir ara yüzey oluşturarak hem metalin kirlenmesini önlemek hem de ısı kaybını önlemek gibi birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Curüf, bünyesinde bulundurduğu bileşenlerin değişmesiyle farklı özellikler gösterse de genel olarak düşük yoğunluk ve erime sıcaklığı noktasında ortak yapıya sahiptir. Curüf, demir-çelik üretimi ve diğer metallerin üretimi esnasında ortaya çıkmaktadır.[22]

Curüfcular hakkında yeterli mesleki literatür bulunmamasına rağmen yukarıdaki tanımdan hareketle bazı önermelerde bulunmak mümkündür. Bu anlamda curüfcuların çeşitli madenlerin keşfedilmesi, ayıklanması, ham cevherlerin saflaştırılarak külçe haline getirilmesi aşamalarında teknik bilgi sahibi olan zanaat erbabı kalcılar gibi benzer işleri yaptıkları anlaşılmak-

---

* Kubbealtı sözlüğünde kâl ve izabe; saf cevheri eriterek maden elde etme usulü anlamına gelmektedir.

[21] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB, İstanbul 1983, s. 151.

[22] Aslan Ünal, *Atık'tan Ürün'e Demir-Çelik Cürufu,* (Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s. 23, 26.

tadır. Zira bu zanaat erbabı emekçilerin bakır, gümüş, altın demir gibi muhtelif madenleri tasfiye yeteneğine sahip oldukları hatta elde edilen bu metalleri bazı mamullere dönüştürdükleri de vakidir. Dolayısıyla kalcı ve curüfcu tabirlerinin bölgesel olarak kullanılması daha muhtemel bir durumdur. Bu tespitimizi doğrulayacak en önemli malumat Bâbıali tarafından Canik mutasarrıfına gönderilen irade de (1856) yer almaktadır. Buna göre Ünye Kazası'nda çıkarılan demir cürufuna zam yapılmayacağı ve cürufçuların askerlikten muaf olamayacakları açıkça belirtilmekteydi. Bu belgede yer alan ayrıntılar cürufçuların meslekleri hakkında önemli ipuçları vermektedir.[23] Trabzon vilayet salnamesinde (1871) bölgedeki madenler detaylı şekilde yer almaktadır. Ayrıca salnamede cürufçu taifelerinin Ünye Kazası'nda bulunan yumuşak nitelikli demir cevherini sath-ı zeminden çıkararak kâl ettikleri vurgulanmaktadır.[24] Salnamedeki bu bilgiye göre curüfcuların çeşitli madenleri keşfetme ve işletme kabiliyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Başlangıçta bu madencilerin bakırcılıkla uğraştıklarına yönelik bir kanaate varsak da elde edilen bilgiler bu madenci taifesinin muhtelif madenler konusunda mesleki beceriye sahip olduğunu göstermektedir.

Bahriye Nezareti'ne gönderilen talimata göre Tersane-i Amire'de yapılması planlanan zırhlı firkateyn için Londra'dan üç tane usta getirilmesi ve bunların maaşlarının tersanede görevlendirilen cürufçulara ayrılan tahsisattan karşılanması istenmektedir.[25] Bu bilgiler dikkate alındığında cürufçuların hem devlete ait çeşitli tersanelerde hem de özel olarak madencilik işlerinde ve ürün imalatı hususunda nitelikli emekçiler oldukları anlaşılmaktadır. Bu anlamda Karadeniz bölgesindeki maden çeşitliliği ve işletilen maden ocaklarının sayısı da yerel zanaatkârların mesleki becerilerine işaret etmektedir. Samsun ve hinterlandının madencilik açısından zengin

---

[23] Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âsafi Mektubi Kalemi (A. MKT), Meclis-i Vala Evrakı (MVL), Nr: 90/3, 25/Z/1273 (23 Aralık 1856). Canik Sancağı Mutasarrıfına.

[24] TVS, sene 1288/1871, s. 127.

[25] BOA, A. MKT. Mühimme Evrakı (MHM), Nr: 445/92, 20/C/1289 (21 Kasım 1872). Bahriye Nezareti Celilesine.

rezervlere sahip olması imalat sektörünün gelişmesine katkı sağlamıştır.[26] Bölgedeki madenciliğin antik çağlara kadar uzandığı bilinmektedir[27].

Tarihi süreçte bu faaliyetlerin devam ettirildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu anlamda Canik çevresinde 1500'lerden itibaren işletildiği tespit edilen[28] bir demir madeni ve buna bağlı olarak kazma, kürek, çapa, nal, mıh imal eden atölyeler bulunmaktaydı. Ünye'de işlenen demir cevherinin yıllık önemli miktarlara ulaştığı bilinmektedir. Ünye'den aldıkları demir külçeleri Samsun'da bulunan kürtün deresi ağzına kadar nakleden, oradan yük hayvanları ile taşıyarak derenin kara Samsun cihetinde kurulu olan 40 adet fırında eritip ev ve inşaat malzemelerine dönüştüren yerel zanaatkârlar bulunmaktaydı. Canik havalisindeki maden işletmelerinin bir kısmının çeşitli nedenlerden dolayı zamanla kapanmasına rağmen 19. Yüzyılda Fransız, Avusturya ve İngiliz madenci şirketleri tarafından işletilen birçok maden ocağı bulunmaktaydı.[29]

2.1.1. Fatsa Kazası'ndaki Curüfcuyan Taifesi

Fatsa Kazası'na ait nüfus defterinde (1845) curüfcuyan Müslim göçebeleri şeklinde kayıt bulunmaktadır. Ancak Fatsa Kazası'nda mütemekkin bu taifenin nereden geldiği, hangi maden mukataası veya malikânesine bağlı oldukları yönünde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[30] Fakat Ordu, Giresun, Samsun, Trabzon'da bulunan madencilerin ekseriyetinin Gümüşhane'den gelen mukayese gayrimüslim ve Müslim göçebelerden oluştuğu

---

[26] M. Yavuz Erler, M. Selçuk Özkan, "Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi: Kab-ı Maden Kazası (1264-1856), *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6/16, Kasım 2019, s. 520, 527.

[27] OY, Eskiçağ'da Ordu ve Yöresi, s. 9.

[28] Mehmet Öz, *Population, Taxation and Regional Economi in the District of Canik (1455-1576),* Cambridge 1990, s. 148, 149.

[29] M. Yavuz Erler, M. Selçuk Özkan, "Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi, s. 520, 526.

[30] BOA, Nüfus Defterleri (NFS. d.), Nr: 1003, Hicri 1261/1845, varak: 165. Ayrıca Fatsa Kazasındaki Müslim ve gayrimüslim nüfus yapısı hakkında bkz. Yakup Arzu, *1003 Numaralı Fatsa Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi,* (Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2018.

bilinmektedir[31]. Bu madenciler Gümüşhane çevresinden gelmiş olabileceği gibi yerli madencilik geleneğinden yetişmiş de olabilirler.

Canik bölgesinde muhtelif maden işletme ocakları vardı. Dolayısıyla Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kazası'ndaki madenler de göz önünde bulundurulduğunda buradaki madenci taifesinin varlığı daha anlaşılır hale gelmektedir. Bu madencilerin Fatsa ya da yakındaki herhangi bir madende çalışıyor olmaları veya maden köylüleri olma ihtimali de bulunmaktadır. Bölgedeki madencilik faaliyetleri ve imalat sektörü dikkate alındığında madenci ailelerin ham veya saf metalleri temin ederek kendi zanaatlarını serbest şekilde icra etmiş olmaları muhtemeledir. Zira 19. yüzyılda Karadeniz bölgesini ziyaret eden Cuinet, yörede bulunan simli kurşun, bakır, manganez, antimon ve demir madenlerinin çıkarıldığını belirtmektedir. Seyyah, bölgede zengin maden yataklarının olduğunu ve iç kesimlerde oturan halkın maden işletmelerinde çalışarak geçimlerini temin ettiklerini vurgulamaktadır.[32]

Giresun, Ordu, Fatsa, Ünye[33] ve Canik ekseninde çıkarılan madenler aynı zamanda bölgede bakırcılık, demircilik, gümüşçülük, kantarcılık, kuyumculuk ve diğer imalat sektörlerinin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca yöredeki zanaatkârların ürettikleri bıçak, tüfek çakmağı, tabanca, çakmak, makas ve çeşitli el aletleri emekçi esnaf için önemli gelir kaynağı oluşturmaktaydı.[34] Demir ve bakır madenlerinin ağırlıklı olduğu yerlerde ise özellikle yöresel ihtiyaçlar için üretilen balta, orak, semer, üzengi, nal, çivi ve çeşitli inşaat malzemeleri imalatı önemli bir sektör haline gelmiştir.[35]

Tablo:1'de (ekler kısmında) yer alan ailelerin nüfus yapısını incelediğimizde nüfusun ekseriyetinin çocuklar ve gençlerden oluştuğu görülmektedir. Buna göre 33 çocuk, 29 yetişkin, 45 orta yaş ve üstü olmak üzere toplam

---

[31] BOA, NFS. d. Nr: 1033; 1043; 1068; 1114, 1251 (1836).

[32] Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie (Geografhıe Admınıstratıve Statıstıque Descrıptıve Et Raısonnee De Chaque Provınce De L'asie-Mıneure),* C. I. Tome Premeır, Paris 1892, s. 68.

[33] Ordu, Fatsa ve Ünye'deki imalat sanayi, tarım, ticaret faaliyetleri için bkz. Süleyman Uygun, *Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye*, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023.

[34]TVS, sene 1286/1869, s. 87-91;TVS, sene 1288/1871, s. 125-130; M. Yavuz Erler, Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi…, s. 526-27.

[35] M. Yavuz Erler, Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi…, s. 520.

107 nüfustan oluşmaktadır. Nüfusun yaş gruplarına göre oransal dağılımı dikkate alındığında çocuklar (1-5 yaş arası) %31, gençler (6-16 yaş arası) %27, yetişkin ve yaşlılar (25-70 arası) ise nüfusun %42'sini teşkil etmektedir. Fakat yaşlı nüfus sayısının düşük seviyede olması üretim ve özellikle askerlik için elverişli olan nüfusta ölüm oranlarının fazla olduğunu göstermektedir. Ancak yaş gruplarının tasnif aralığı değişmektedir. Bazen sagîr yaş aralığı 1-11; 0-13 arası, tüvânâ: 13-41 arası genç-yetişkin, müsinn: 42 üstü orta ve yaşlı nüfus olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca dünyaya yeni gelen (0-6 ay) erkek bebek sayısı ise 10'dur. Fakat bebeklerde de ölüm vakaları yaygın şekilde görülmektedir.

Yaşlı nüfus içerisinde en yüksek yaşam süresi 70 yaş civarındadır. Yetişkin ve orta yaş aralığındaki nüfus kümülatif olarak 69%'luk çoğunluğu teşkil etmektedir. Yetişkin ve dinamik grupta yer alan nüfusun fazla olması aynı zamanda üretim ve emek açısından önemli bir işgücü potansiyeli oluşturmaktadır. Fakat yaşlı nüfus sayısının düşük seviyede olması üretim ve özellikle askerlik için elverişli olan nüfusta ölüm oranlarının fazla olduğunu göstermektedir. Zira nüfusun ortalama yaşam süresi göz önünde bulundurulduğunda ölüm yaşı 35 ve 40 bandına kadar inmektedir. Bu durum nüfusun ortalama yaşam süresinin çok kısa olduğunu ve genç yaşta ölüm oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Nüfusun ekseriyetinin büyük aile tarzında yaşam sürdürdüğü hane sayılarından anlaşılmaktadır. Ortalama 4 ile 7 erkek nüfusa kadar çıkan hane sayıları bulunmaktadır. Bu rakamlara kadın ve kız çocuklarının sayıları da eklendiğinde hane sayılarının 10 kişiye kadar çıkması muhtemeldir. Hane içerisinde bulunan bireylerin akrabalık bağlarını değerlendirdiğimizde anne, baba, çocuklar, yeğenler ve torunlardan oluşan iki hatta üç kuşağın bir arada yaşadığı aile yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu verilere göre toplumsal yaşamda geleneksel Türk aile tipinin (geniş aile) devam ettirildiği görülmektedir.

Nüfusun sosyal ve mesleki yapısına dair önemli veriler mevcuttur. Özellikle demirci, kapıcı, yağcı, usta gibi mesleki statüyü çağrıştıran sülale isimleri öne çıkmaktadır. Bu durum aynı zamanda iş ve zanaat anlamında bireylerin sosyo-ekonomik rollerini de belirlemektedir. Zira mesleki lakapların kullanılmış (demircioğlu, kapıcıoğlu, yağcıoğlu, ustaoğlu) olması çeşitli mesleklerin nesiller arasında silsile yoluyla devam ettirildiğinin en

somut örneğidir. İnsanların fiziksel ve toplumsal yönlerini betimleyici isimlendirmelerde dikkat çekmektedir. Bu manada Kara İbrahim, Kara Hamit, Düzoğlu, Keleşoğlu gibi kullanılan örnekleri görmek mümkündür. Aile büyükleri ve çocukların isimleri önemli ayrıntılar ihtiva etmektedir. Bilhassa dede ve baba isimlerinin bir sonraki kuşaklara verildiğini müşahede etmekteyiz. Bu durum toplumsal yapıda geçmiş mirasa ve aileye verilen önemin sosyolojik bir yansımasıdır. Ailelerin çocuklara verdiği isimler arasında Hasan, Hüseyin, Ali, Mehmet, Hamza ve Süleyman yaygın şekilde öne çıkmaktadır.

Sonuç

Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra (1774 ve 1829) Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte başta İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya gibi ülkeler bölge ile olan ticari ticari faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Özellikle yabancı buharlı deniz nakliyat kumpanyaları ve yabancı sermayeli şirketler transit ticaret, yolcu taşımacılığı, madencilik, tarım sektörü gibi alanlara yönelerek önemli atımlar yaptılar. 19. yüzyılda sanayi ve deniz ulaşımındaki değişimle birlikte yeni ticari fırsatlar ve iş sektörleri ortaya çıktı. Bu değişimle birlikte Karadeniz sahilindeki Trabzon, Samsun, Ordu ve Giresun gibi liman kentlerinde ticari hayatta hareketlenmeye başlamıştır.

Artış gösteren ticari hareketlilikle birlikte birçok sanayi ve imalat sektörüne yatırım yapan yabancı müteşebbisler Karadeniz sahil kentlerine yöneldiler. Bu dönemde canlanma gösteren sektörlerden birisi de madencilik olmuştur. İlk dönemlerde devlet eliyle işletilen birçok maden ocağı yeterli yararlılık gösteremediği gibi çeşitli siyasi, sosyal sebeplerden kapanma noktasına gelmişti. 19. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa ve birçok Avrupalı devlet Osmanlı madenlerini işletme noktasında teşebbüse geçtiler. Yeni süreçle birlikte başta Canik bölgesindeki madenler olmak üzere birçok yerdeki madenler yeniden faaliyete başladı. Bununla birlikte iş arayışında olan ve kendi mesleklerini yapmak isteyen başta madenciler olmak üzere diğer birçok insana yeni iş imkânları doğmuştur. Madenciliğin yanı sıra tarım sektörünün canlanmasıyla beraber Anadolu'nun iç kesimlerinde geçim sıkıntısı çeken ve işsiz olan insanlar sahil kentlerine göç etmeye başladılar.

Canik Sancağı'na ait nüfus defterlerinde de bu durum açıkça görülmektedir. Bölgeye yönelik çok yoğun Müslim ve gayrimüslim göçleri söz konusudur. Fatsa Kazası'ndaki madenci taifesinin de bu süreçte bölgeye gelmiş olması muhtemeldir. Canik bölgesindeki madenlerin işler hale gelmesiyle birlikte yerel ihtiyaçları karşılayan çeşitli imalat sanayileri artış gösterdi. Özellikle Samsun, Ordu ve Giresun, Ünye, Fatsa'da demircilik, bakırcılık, kantarcılık, kuyumculuk yapan çok sayıda emekçi zanaatkâr ortaya çıkmıştır. Gerek günlük hayatın gerekse de harp sanayisinin ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir yere sahip olan curüfcuyan taifesi gibi önemli meslek erbabının sosyolojik fonksiyon içerisindeki işleyişinin ortaya çıkarılması bölge zanaatkârlarının sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamının ortaya çıkarılmasına katkı sunacaktır.

EKLER

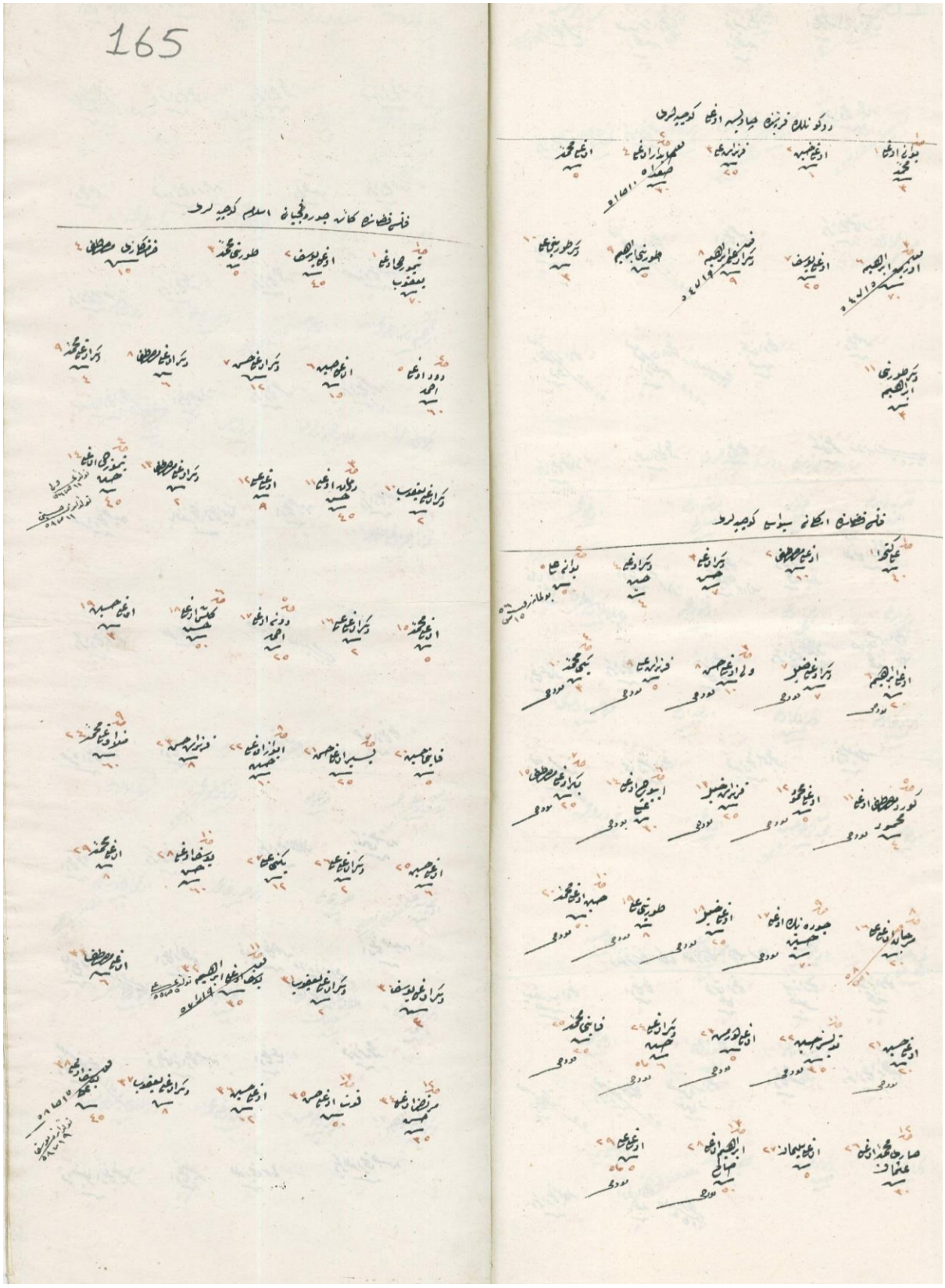

Ek 1: Fatsa Kazası'ndaki Curüfcuyan Taifesi

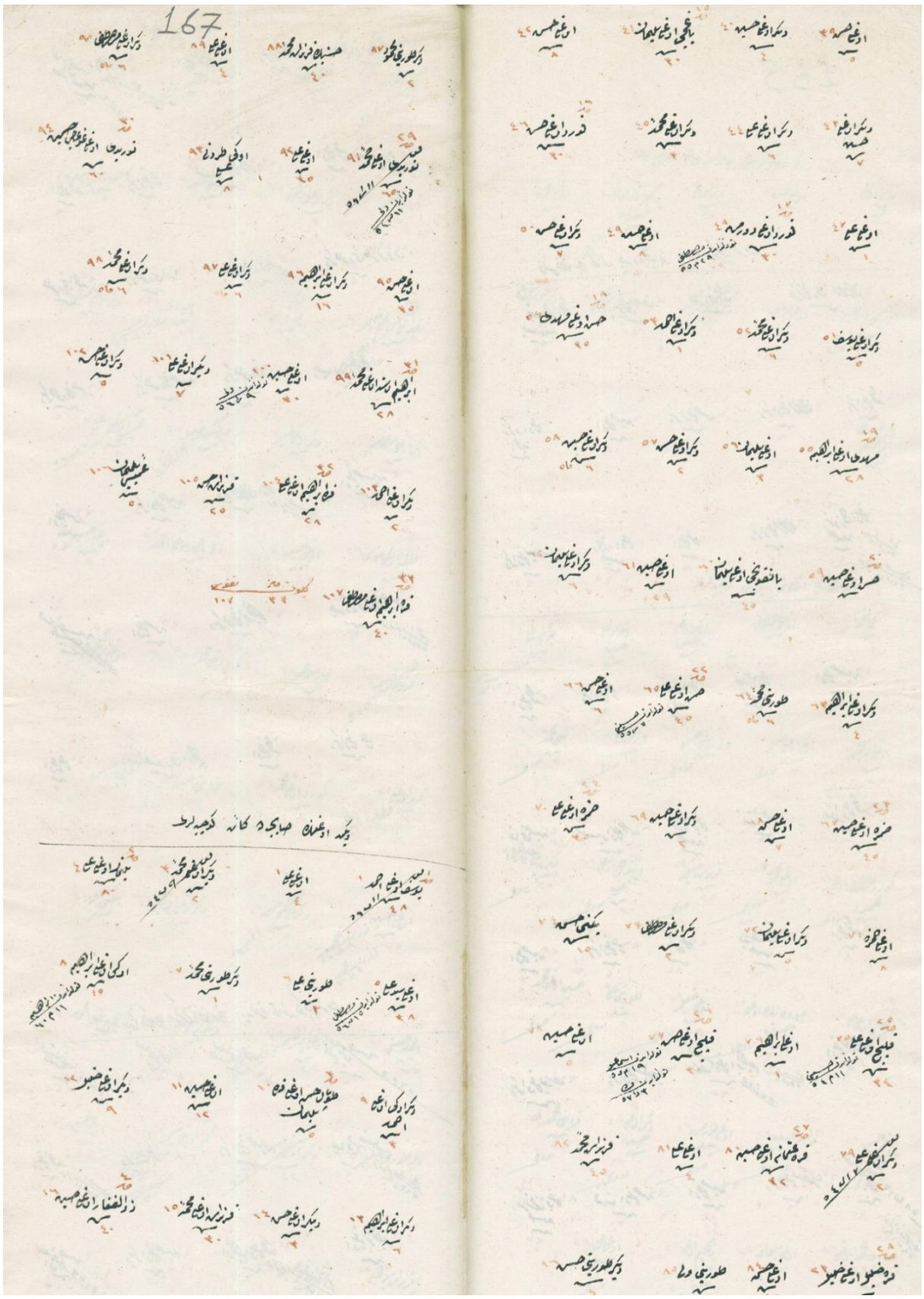

Kaynak: BOA, NFS. d. Nr: 1003, H. 1261/1845.

Hane: 1 1 Demircioğlu Yakup Yaş: 70	2 Oğlu Yusuf Yaş: 45	3 Torunu Mehmet Yaş: 5	4 Hizmetkârı Mustafa Yaş: 15
Hane: 2 5 Duroğlu Ahmet Yaş: 60	6 Oğlu Hüseyin Yaş: 15	7 Oğlu Hasan Yaş: 12	8 Oğlu Mustafa Yaş: 6
		Hane: 3 11 Dermanoğlu Hasan Yaş: 45	
9 Oğlu Mehmet Yaş: 4	10 Oğlu Yakup Yaş: 2		12 Oğlu Ali Yaş: 9
13 Oğlu Mustafa Yaş: 2	Hane: 4 14 Demircioğlu Hasan Yaş: 45 D*:Veli fi11 S 1256 Hüseyin fi 11 M1258	15 Oğlu Mehmet Yaş: 5	16 Oğlu Ali Yaş: 2
Hane: 5 17 Düzoğlu Ahmet Yaş: 25	Hane: 6 18 Keleşoğlu Hasan Yaş: 50	19 Oğlu Hüseyin Yaş: 3	20 Kayını Hüseyin Yaş: 5
Hane: 7 21 Beşiroğlu Hasan Yaş: 25	Hane: 8 22 Ayvazoğlu Hüseyin Yaş: 10	23 Kardeşi Hasan Yaş: 8	Hane: 9 24 Mollaoğlu Mehmet Yaş: 60
25 Oğlu Hüseyin Yaş: 6	26 Oğlu Ali Yaş: 2	27 Yiğeni Ali Yaş. 12	Hane: 10 28 Yusufoğlu Hasan Yaş: 60
29 Oğlu Mehmet Yaş: 8	30 Oğlu Yusuf Yaş: 4	31 Oğlu Yakup Yaş: 2	Hane: 11 32 Yusufoğlu İbrahim Yaş: 35 Ö*: fi 19 Ra 1257 D: Ali Fi 5 S 1255
33 Oğlu Mustafa Yaş: 6	Hane: 12 34 Muzafferoğlu Hasan Yaş: 35	Hane: 13 35 Kuşoğlu Hasan Yaş: 50	36 Oğlu Hüseyin Yaş: 12

* Dünyaya yeni gelmiş doğumlar.

* Vefat eden şahısları belirtmektedir.

37 Oğlu Yakup Yaş: 8	Hane: 14 38 Yusufoğlu Ali Yaş: 45 Ö: fi 1 S 1258 D:Yusuf fi 19 M 1256	39 Oğlu Hasan Yaş: 5	40 Oğlu Hüseyin Yaş: 4
Hane: 15 41 Yağcıoğlu Süleyman Yaş: 40	42 Oğlu Hasan Yaş: 8	43 Oğlu Hüseyin Yaş: 7	44 Oğlu Ali Yaş: 6
45 Oğlu Mehmet Yaş: 3	Hane: 16 46 Kuruoğlu Hasan Yaş: 30	47 Oğlu Ali Yaş: 1	Hane: 17 48 Kuruoğlu Dursun Yaş: 30 D: Mustafa fi 29 M 1255
49 Oğlu Hüseyin Yaş: 8	50 Oğlu Hasan Yaş: 7	51 Oğlu Yusuf Yaş: 5	52 Oğlu Mehmet Yaş: 6
53 Oğlu Ahmet Yaş: 1	Hane: 18 54 Hasanoğlu Mehti Yaş: 35	Hane: 19 55 Mehtioğlu İbrahim Yaş: 28	56 Oğlu Süleyman Yaş: 3
57 Oğlu Hasan Yaş: 2	58 Oğlu Hüseyin Yaş: 6	Hane: 20 59 Hasanoğlu Hüseyin Yaş: ?	Hane: 21 60 Yazkuncuoğlu Süleyman Yaş: 45
61 Oğlu Hüseyin Yaş: 29	62 Oğlu Süleyman Yaş: 6	63 Oğlu İbrahim Yaş: 4	64 Torunu Mehmet Yaş: 6
Hane: 22 65 Hasanoğlu Ali Yaş: 45 D: Hüseyin fi 5 M 1255	66 Oğlu Hasan Yaş: 6	Hane: 23 67 Hamzaoğlu Hüseyin Yaş: 45	68 Oğlu Hasan Yaş: 3
69 Oğlu Hüseyin Yaş: 2	Hane: 24 70 Hamzaoğlu Ali Yaş:35	71 Oğlu Hamza Yaş: 8	72 Oğlu Süleyman Yaş: 5

		Hane: 25 75	
73 Oğlu Mustafa Yaş: 2	74 Yiğeni Hasan Yaş: 15	Kapucuoğlu Ali Yaş: 34 D: Hüseyin fi 11 M 1254	76 Oğlu İbrahim Yaş: 1
Hane: 26 77 Kapucuoğlu Hasan Yaş: 30 D: İsmail fi 19 M 1255 D: Veli fi 3 Ra 1257	78 Oğlu Hüseyin Yaş: 5	79 Oğlu Ali Yaş: 2 Ölüm fi 13 Ş 1254	Hane: 27 80 Karamümtazoğlu Hüseyin Yaş: 32
		Hane: 28	
81 Oğlu Ali Yaş: 4	82 Kardeşi Mehmet Yaş: 45	83 Karahamitoğlu Hamit Yaş: 60	84 Oğlu Hasan Yaş: 43
85 Torunu Veli Yaş: 6	86 Torunu Hasan Yaş: 4	87 Torunu Mehmet Yaş: 2	88 Kardeşi Mehmet Yaş: 40
		Hane: 29	
89 Oğlu Ali Yaş: 4	90 Oğlu Mustafa Yaş: 6	91 Turabioğlu Mehmet Yaş: 65 Ö: fi 11 Ra 1256 D: Veli fi 11 S 1254	92 Oğlu Ali Yaş: 35
	Hane: 30		
93 Üvey torunu Ali Yaş: 8	94 Turabioğlu demirci Hüseyin yaş: 60	95 Oğlu Hasan Yaş: 35	96 Oğlu İbrahim Yaş: 16
		Hane: 31	
97 Oğlu Ali Yaş: 6	98 Oğlu Mehmet Yaş: 6	99 İbrahimustaoğlu Mehmet yaş: 28	100 Oğlu Hüseyin Yaş: 10
			Hane: 32
101 Oğlu Ali Yaş: 7	102 Oğlu Hasan Yaş: 5	103 Oğlu Ahmet Yaş: 2	104 Karaibrahimoğlu Ali Yaş: 28

105 Kardeşi Hasan Yaş: 25	106 Kayını Süleyman Yaş: 50	Hane: 33 107 Karaibrahimoğlu Mustafa yaş: 40	Toplam nüfus: 107 Hane sayısı: 33

Tablo:1 Fatsa Kazası'nda mütemekkin madenci sakinleri (Kaynak: BOA, *NFS. d. Nr:* 1003, H. 1261/1845, varak: 165-167.)

Kaynakça

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Nüfus Defterleri (ND)

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı A.MKT.MVL)

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT. MHM).

2. Salnameler

Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS).

3. Araştırma Eserler

ALTUNBAY, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler,* C. 10, (Ed. H. Celal Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 792-801.

AKDAĞ, *Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

CUİNET, Vital, *La Turquie d'Asie (Geografhıe Admınıstratıve Statıstıque Descrıptıve Et Raısonnee De Chaque Provınce De L'asie-Mıneure),* C. I. Tome Premeır, Paris 1892.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C. 2/1, Ocak, 1943, ss. 117-126.

EKİNCİ, İlhan, "Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)", Vol. 8/5, *Journal of Turkish Studies,* Ankara 2013, ss. 243-259.

ERLER, M. Yavuz, Özkan M. Selçuk, "Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi: Kab-ı Maden Kazası (1264-1856), *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6/16, Kasım 2019, ss. 515-533.

FAROGHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi (1555-1560)*, (Çev. N. Kalaycıoğlu), 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı Zanaatkârları*, Kitap Yayınevi, (Haz. Bülent Üçpınar), (Çev. Zülal Kılıç), I. Baskı, İstanbul 2011.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

KRİTOVULOS, *Kritovulos Tarihi (1451-1467),* (Çev. Ari Çokona), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

KÖSE, Osman, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (5-7 Mayıs 2001), Trabzon 2002, ss. 279-311.

KARAMAN, Oktay, "Seyahatnamelere Göre Giresun", *Giresun Tarihi Sempozyumu (24-25 Mayıs 1996), Bildiriler*, İstanbul 1997, ss. 163-172.

ÖZ, Mehmet, *Population, Taxation and Regional Economi in the District of Canik (1455-1576),* Cambridge 1990.

ÖZCAN, Tuğrul, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

_____, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları,* 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1983.

TURAN, Murat, "Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi", *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi, (18-20 Şubat),* Maden Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1981, ss. 47-63.

TIZLAK, Fahrettin, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı,* C. III, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 312-321.

_____"XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten,* LX/229, Aralık, TTK, Ankara 1996, ss. 703-718.

_____"Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır", *Belleten*, LIX/226, Aralık, TTK, Ankara 1995, ss. 643-659.

UYGUN, Süleyman, *Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye*, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023.

OY, Harun, "Eskiçağ'da Ordu ve Yöresi", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*, (Ed. Sadullah Gülten, Tuğrul Özcan, Kâmil Yavuz), Fenomen Yayınları, Ankara 2021, ss. 1-28.

ÜNAL, Aslan, *Atık'tan Ürün'e Demir-Çelik Cürufu,* (Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017.

Academic Akademik
Literature Literatür

TÜRKİYE SELÇUKLULARININ KUŞATMA SAVAŞLARINDA UYGULADIKLARI TAKTİKLER

Dr. Öğr. Üyesi Filiz AKÇAY

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı

DOİ	:	10.29329/akalid.2024.1058.5
Makale Geliş Tarihi	:	9 Ağustos 2024
Makale Kabul Tarihi	:	9 Ağustos 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi	:	26 Ağustos 2024
Makale Yayım Tarihi	:	30 Ağustos 2024
Sayfa Aralığı	:	102-132

Filiz Akçay, "Türkiye Selçuklularının Kuşatma Savaşlarında Uyguladıkları Taktikler", *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.2, S.2, Ağustos 2024, s. 102-132.[1]

Öz

Türkler en eski zamanlardan beri yaşadıkları yurdu savunmak için saldırılara karşı ön almak ya da yurtlarını büyütmek için ordu kurup düşmana karşı üstünlük sağlayacakları savaş taktikleri geliştirirken bazen hilelere başvururlardı. Bu bağlamda Hun Hükümdarı Mete'nin bunu daha organize bir şekilde yürüterek 10'lu sisteme göre ilk düzenli orduyu kurduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra Orhun Abidelerinde Türklerin düzenli birliklerine, savaş sanat ve taktiklerine dair bilgiler görmek mümkündür. Selçuklulara gelince onlar da savaşlarında pek çok askerî faaliyette bulunmuşlardır; düşmanı yıpratma ve yıldırmaya yönelik akınlar, sürpriz baskınlar, sahte ricatlar, pusular gibi askerî manevraları başarıyla yerine getirmişlerdir. Nitekim Anadolu Türk beyleri de hem Türk askerî kültürünü haiz olması

[1] Bu makale 30 Mayıs-1 Haziran 2024 tarihinde gerçekleştirilen *International Congress of Integrated Social Research and Interdisciplinary Studies*'de sunulan bildiriden oluşturulmuştur.

hem Türkiye Selçuklularının askerî geleneklerinin taşıyıcıları olması nedeniyle ordu düzenlerini buna göre tanzim etmişler; sefer ve savaşlarında pek çok askerî hile ve taktiği, zaman zaman kendilerine göre yorumlayarak, uygulamışlardır. Savaşın türüne göre uygulanan taktikler, orduların psikolojik durumları, iklim şartları, coğrafî şartlar, savaş teçhizatı, ordunun konumlandırıldığı nokta, ordunun nasıl konumlandırıldığı, komutanın ve ordunun cesareti, komutanın öngörüsü, ordunun psikolojik ve fizyolojik durumu gibi pek çok unsur savaşın sonucu hakkında belirleyici rol oynamıştır. Türk beyleri ve onların emîrleri bir sefer organizasyonu gerçekleştirecekleri zaman hazırlıklar günler hatta aylar öncesinde başlardı. Bu hazırlıklar düşmanı tanıma, kontrol etme, yıpratma ve savaş istikametini tayin etme gibi faaliyetlerden oluşurdu. Savaşın mukadderatını tayin edebilecek bu gibi unsurları savaş öncesinde ve savaş sırasında daima göz önünde bulundurur ve savaş düzeni ile taktiklerini bu unsurlara göre belirlerdi. Savaşın dinamik ve karmaşık bir yapısı olduğundan ve düşmanın hamlesinin nasıl olacağı kesin olarak bilinemediğinden, zaman zaman savaş öncesinde belirlenen ordu düzeni ve taktikler savaş esnasında değişebilirdi. Anadolu coğrafyasının kalelerle donanmış yapısı gereği bozkırdan gelen Türklerin kısa sürede öğrenmek durumunda kaldıkları muhasara savaşı teknikleri Türkiye Selçukluları tarafından da etkili olarak kullanılmıştır. Anadolu'ya girdikten sonra muhasara savaşlarına yoğunlaşan Türkler, tarihi antikçağlara dayanan bu savaş tekniğinde zamanla kuşattıkları yerin durumuna ve düşmanın almış olduğu savunma önlemlerine göre değişik taktikler geliştirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, Kale, Kale Muhasaraları, Selçuklular

The Tactics Used by Seljuks of Turkey in the Siege Wars

Abstract

Since the earliest times, the Turks would sometimes resort to trickery while establishing armies and developing war tactics to gain an advantage over the enemy in order to defend their homeland against attacks or to expand their homeland. İn this context, it is known that the Hun Emperor Mete carried out this in a more organized manner and established the first regular army according to the 10-unit system. İn addition, it is possible to see information about the regular units of the Turks, the art of war and tactics in the Orhun monuments. As for the Seljuks, they also carried out many military activities in their wars; they successfully carried out military maneuvers such as raids, surprise raids, false retreats and ambushes aimed at wearing down and intimidating the enemy. Indeed, since the Anatolian Turkish lords had both Turkish military culture and were the carriers of the military traditions of the Seljuks of Turkey, they arranged their army formations accordingly; they implemented many military tricks and tactics in their campaigns and wars, sometimes interpreting them according to their own interpretations. Tactics applied according to the type of war, the psychological state of the armies, climatic conditions, geographical conditions, war equipment, the point where the army was positi-

oned, how the army was positioned, the courage of the commander and the army, the foresight of the commander, the psychological and physiological state of the army, and many other elements played a decisive role in the outcome of the war. When Turkish lords and their emirs were to organize a campaign, preparations would begin days or even months in advance. These preparations consisted of activities such as recognizing, controlling, wearing out the enemy, and determining the direction of the war. They would always take into consideration such elements that could determine the fate of the war before and during the war, and determine the war order and tactics according to these elements. Since the war had a dynamic and complex structure and it was not known for sure how the enemy would move, the army order and tactics determined before the war could sometimes change during the war. Siege war techniques, which the Turks coming from the steppe had to learn in a short time due to the structure of the Anatolian geography equipped with castles, were also effectively used by the Seljuks of Rum. After entering Anatolia, the Turks focused on siege warfare. İn this war technique, which dates back to ancient times, they developed different tactics over time according to the situation of the place they besieged and the defensive measures taken by the enemy.

Keywords: Turkish Seljuks, Castle, Castle sieges, Seljuks

Giriş

Orta Çağ devletlerinde egemenliği temsil eden belirli merkezler vardı. Bu merkezlerin başında hiç şüphesiz müstahkem yerler yani kaleler (kermen) ve surlarla çevrili şehirler gelmekteydi. Orta Çağ devletlerinde güç ve zenginlik genellikle bu merkezlerde toplanmakta dolayısıyla orduların başlıca hedefini de bu merkezler oluşturmaktaydı. Anadolu'daki Bizans kaleleri genellikle birer ordugâh mahiyetindeydi ve bu yerler ordu birlikleri için tam bir kışla hizmeti görmekte, içerisi silah, yiyecek, içecek ve muhafızlarla dolu bulunmaktaydı. Kale komutanları muhasara edilmeleri halinde kalelerine tedbir olarak kendilerine yıllarca yetecek miktarda yiyecek, içecek ve silâh depolamaktaydılar. Örneğin: Selçuklu komutanı Atabey Mübârizeddîn Ertokuş Şebinkarahisar (Kögonya) kalesini düşürünce eline çok miktarda erzak ve silah geçmiştir. Bu hususta İbn Bîbî, içi su dolu sarnıçlar, 40 depo erzak, üç ev dolusu yağ, bal, badem, şeker ve tuz, çok miktarda odun, çok miktarda at ve savaş aleti ele geçirildiğini yazmaktadır.[2] Bununla birlikte savunma maksadıyla surların çevresinde bulunan geniş hendekler ve istihkâmlar da düşmanın kaleye yaklaşmasını engelle-

[2] İbn Bîbî, *el Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umuri'l-'Alâ'iyye, (Selçuk Name),* I, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 369-370.

mekteydi. Mesela Bizans'ın doğudaki önemli kilit noktalarından biri olan Ani şehri böyle müstahkem bir yerdir. Sarp ve yüksek kayalar üzerine kurulu olan Ani şehri ve kalesi, 3 (üç) tarafı nehirle (Arpaçayı), bir tarafı da içi su dolu hendekle çevrili olup, silah kuvvetiyle düşürülmesi son derece güçtü. Buradaki dağlık coğrafya, Ani şehrini adeta doğal bir kale haline getirmişti. Şehri çevreleyen surların görünüşü bile kuşatanları korkutmaya yetiyordu. Kalelerin içi ise büyük bir orduyu barındıracak kadar genişti. Bölgedeki Bizans birlikleri ile onların hazineleri, silahları, yiyecekleri, Ani Kalesi'nin içinde toplanıyordu.[3]

Ani örneğinde olduğu gibi kalelerin ve surlarla çevrili merkezlerin düşürülmesi kolay bir iş değildi. En büyük meydan savaşları bile bir günde sonuçlanırken, müstahkem yerlerin düşürülmesi bazen aylarca, yıllarca sürmekteydi. Bu duruma örnek olarak İbn Bîbî'nin anlatımıyla; Alâeddîn Keykubâd'ın Amîd'in fethedilmesi buyruğuna Kemaleddîn Kamyar'ın verdiği cevap dikkat çekicidir: "…*Harran'ın tekrar elde edilmesi çetin bir iş değildir. Fakat re'yimiz şimdi (Amîd) Diyarbakır'ın muhasarasına koşmaktır. Kemaleddin Kamyar cevap verdi: Ferman padişahındır. Eğer muzaffer ordumuz semaların kalelerini fethetmek isteselerdi burçlarını kolay kolay yerden daha çukur bir hale getirirlerdi. Fakat Diyarbakır öyle bir şehirdir ki: hisarı mermerden bir dağdır. Hiçbir padişah orayı cenk ve muhasara ile fethedememiştir. Bu fetih asla kolay olmayacaktır. Ancak devamlı bir surette üç senede zaptı kabil olabilir. Şöyle ki: ilk senede şehir ve civarının ekinleri yakılır, sürüleri yağma edilir, halk ve çiftlik sahipleri esir alınır. İkinci sene şehre imdat için başka taraftan yiyecek getirilmesine imkân bırakılmaz, üçüncü sene de artık aman dilemek mecburiyetinde kalarak şehri teslim ederler.*"[4] Bu örnekten anlaşılacağı üzere kuşatma savaşlarının hazırlık, kuşatma ve fetihten oluşan üç aşaması, üç yıl gibi uzun bir zamanı alabiliyordu. Harcanan zamanın uzun olması kesin galibiyeti de garanti etmiyordu. Orta Asya'dan müstahkem yerlerin çok bulunduğu Orta ve Yakın Doğuya gelen Türkler, yeni savaş şartlana uyum sağlamakta zorluk çekmediler. Başka bir deyişle, onlar, kısa sürede kuşatma savaşlarına özgü

---

[3] Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi,* (951-1334), Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Tercümeler No: 68, 1946, s. 40; Ani şehri hakkında detaylı bilgi için bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236),* San Matbaası, Ankara 1982

[4] İbn Bîbî, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden,* Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1941, s. 181.

silahlara sahip oldukları gibi kendilerini de bu tür savaşlara kolayca alıştırdılar.[5] Türk hükümdarlarına atfedilen siyasetnamelerde savaş sanat ve taktikleri hususunda dikkat çekmektedir.[6] Türkler meydan savaşlarında olduğu gibi kuşatma savaşlarında da son derece başarı gösterdiler. Diyebiliriz ki Fatımilerin merkezi Alamut (*Kartal Yuvası*) Kalesi dışında Orta ve Yakın Doğuda Selçukluların muhasara edip de alamadıkları hemen hemen hiçbir müstahkem mevki olmamıştır.

1. İstişare ve Hazırlık

İlk olarak sultanlar ne tür bir savaş olursa olsun bir yere sefer kararı alıyorsa evvela o bölge hakkında fikir sahibi olurlar ardından etraflarındaki emîrleri ile istişare ederlerdi. I. Alâeddîn Keykubâd tahta çıkmasının akabinde emîrleri ile yapmış olduğu istişareler neticesinde o zamanki adı ile Kalonoros Kalesi hakkında bilgi almış ve ardından sefer kararı vermiştir. Yine I. İzzeddîn Keykâvus (607-617/1211-1220) Sinop'un fethine karar verirken şehir ve kale hakkında bilgi toplamış yapmış olduğu uzun müzakerelerin akabinde bu seferin gerçekleşmesinde karar kılmıştır.[7]

Karar verme aşamasının ardından muhasara için gerekli hazırlıklara başlanır ordunun toplanması için emir verilir her türde muhasara aleti iaşe ve levazım maddeleri büyük bir titizlikle hazırlanırdı. Yapılan bu hazırlıklar gerçekleştirilen eylemin gidişatı üzerinde genellikle olumlu etkiye sahip olurdu. Çünkü askeri teçhizatı eksiksiz olarak yapılan bir muhasara esnasında muhasara edilen kalelerde alınan savunma önlemlerinin dışında harici zorluklarla uğraşılmazdı. Bu durumun sağlanması daha etkili saldırılar düzenlenmesine imkân verirdi. Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (ilk defa 587-592, ikinci defa 601-607/1192-1196-1205-1211) Antalya'nın fethine karar vermesinin akabinde kâtiplere askerlerin en kısa sürede saltanat dergâhının önünde hazır bulunmaları için ülkenin her tarafına menşur göndermelerini buyurmuştur. Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Halep üzerine

---

[5] V. J. Parry, "İslam'da Harb Sanatı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S. 28-29, 1974-75, s. 199.

[6] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 282; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s. 23, 47-48, 73; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig,* Çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK, Ankara 1974, s. 174-180.

[7] İbn Bîbî, *a.g.e.,* I, s. 169, 254 vd.; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Haz. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2011, s. 48, 60.

yürümeden evvel Maraş sahibi Emîr Nusretüddîn'e[8] saltanat kafilesinin kalabalık birliklerle onun bölgesine gelmekte olduğunu be nedenle muvazzaf askerleri hazır etmesini göreve çağırmasını çok miktarda mancınık ve cephane gibi muhasara âletini temin etmesini fermanla bildirmiştir. Ayrıca uc beylerine de ücretli askerlerini Türk kemandârlarını (yaycı) ve çok sayıda süvariyi orduya katmaları için ferman göndermiştir.[9]

2. Muharebe Hizmet Desteği İstenmesi

Orta Çağ'da yapılan muhasaralarda kalabalık ordularla gitmek avantajlı bir durum idi. Çünkü muhasara eden tarafın sayıca kalabalık olması kale içinde bulunan askerlerin direncini kıran önemli etkenlerden biri olarak görülmüştür. Bu sebeple kaleyi muhasara edenler teçhizat açısından tam donanımlı bir şekilde ve sayıca daha kalabalık ordularla muhasara edecekleri mevkiinin önüne gelip otağlarını kurarlardı. Müttefiklerden gelebilecek her yardımın düşman üzerinde olumsuz sonuç doğuracağının bilincinde olan Türkler bu stratejiyi etkili bir şekilde kullanmak için müttefiklerinden asker desteği isterlerdi.

Şehri savunanlar üzerinde olumsuz etki bırakan bu hamleye örnek olarak Antakya muhasarası esnasında gerçekleşen şu olay verilebilir. 479/480 (1087/1088) yıllarında Antakya şehri Haçlıların eline geçtiği halde iç kale hala düşmemiş ve destek birlikleri gelinceye kadar Haçlılara direnmeye devam etmiştir. Kendilerine direnen iç kaleyi ele geçirmek için buranın çevresini sarmış olan Haçlılar henüz burayı ele geçiremeden kalabalık destek birliklerinin başında bulunan Musul Emîri Kürboğa[10] Antakya'ya 4 Recep 491 Pazartesi günü (7 Haziran 1098) tarihinde varmış ve hemen sonrasında şehrin içinde kalan Haçlıları her taraftan sarıp muhasara etmiştir.[11]

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (634-643/1237-1246) Moğollara karşı gerçekleştirilen Kösedağ Savaşı öncesinde pek çok müttefikinden destek kuv-

---

[8] Emîr Nusretüddîn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Gökhan, *VII-XVI. Asırlarda Maraş Emîrleri (Emîr, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi),* Editörler: İlyas Gökhan/Selim Kaya, UKDE Yayınevi, Kahramanmaraş 2008, s. 111-160.

[9] Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 284, 316-317.

[10] Kürboğa hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa", *Tarih Dergisi*, Temmuz 2011, S. 36, s. 405-422.

[11] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil Fit-Târîh Tercücümesi*, X, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 230.

vetleri toplamaya çalışmıştı. Moğol istilâsına karşı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ortak mücadele hususunda ittifak kurmak istediği komşu hükümdarlar arasında İznik Rum Hükümdarı, Eyyûbî melikleri, Artuklu ve Harezm beyleri ön sırayı alıyordu. Bunlardan Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de bulunan hükümdarlara elçi olarak Saltanat Nâibi olan Şemseddîn İsfâhânî[12] görevlendirilmişti. Daha çok yardım ve destek kuvveti göndermeleri için bu hükümdarlar para ve toprak bağışıyla teşvik edilmiştir. Örneğin Silvan Hükümdarı Melik Gazi'ye 10.000 (on bin) dinar, 100.000 (yüz bin) dirhem ile Ahlat şehri; Mardin Hükümdarı Melik Said'e de Re'sulayn şehri bağışlanmıştır. Bu hükümdarlara yapılan bağışlarla birlikte Moğol tehdidi ve tehlikesi etkili bir şekilde atlatılabilmiş ise de zikredilen meliklerin hiç birinden yardım ve destek kuvveti gelmemiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev vasal hükümdarlardan Çukurova Ermeni Krallığına, Trabzon Rum Devleti'ne ve Halep Eyyûbî Melikine ayrı ayrı elçiler göndermiştir. Bunlardan Halep Eyyûbî Meliki para ve mülk ile tatmin edilmesi halinde yardıma koşabilecek hükümdarların başında geliyordu. Özellikle Ermeni Kralına Konya Ereğlisi ıkta' edildiği gibi kendisine çok miktarda para da gönderilmişti. Bu para ile ondan göndermekle yükümlü olduğu askeri kuvvet dışında Franklardan ücretli asker toplayıp göndermesi istenmişti. Fakat Sultan Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu Devleti'nin vasalı olan hükümdarlardan umduğu desteği ve yardımı görememiştir. Hem Ermeni Kralı hem de Trabzon Rum Hanedanı Moğollardan korkmuş veya çekinmiş olmalı ki vaat ettikleri destek ve yardımcı kuvveti göndermemiştirler. Sadece Halep Eyyûbî Meliki Nasîheddîn Farisî komutasında 2.000 (iki bin) kişilik bir yardımcı kuvvet göndermiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde 640 (1242/1243) yılının kış ayları komşu ve vasal hükümdarlara elçiler göndermek Moğol tehdidini ve tehlikesini onlara anlatmak onlarla ittifak kurmak onlardan yardım ve destek istemek sefer ve savaş hazırlığı yapmak gibi yoğun diplomatik ve askeri faaliyetlerle geçirilmiştir. Bu arada gulâmlardan ve ıkta'lı askerlerden oluşan asıl Selçuklu ordusuna yardımcı ve destek kuvvet olarak Anadolu ve çevresindeki topluluklardan (Sürmari, Genceî, Gürcü, Uçlu, Frank, Kaymer ve Kıpçak) çok miktarda ücretli asker toplanmıştır.[13]

---

[12] Şemseddîn İsfâhânî hakkında bkz. Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2006, S. 19, s. 265-294.
[13] İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s. 65 vd.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 431-432.

3. Karargâh Yerinin Seçimi ve Muhasara Edilen Kalenin Giriş Çıkışlarının Kontrol Altına Alınması

Muhasaraya karar verilip ordunun toplanmasının ardından sefere sultan bizzat iştirak etmeyecekse emîrlerinden birini görevlendirirdi. Savaş için görevlendirilen emîr orduyu toplayıp muhasara araç ve gereçlerini beraberinde alarak sultanın sancağı ile birlikte muhasara mahalline doğru yol alırdı. Muhasara alanına varılınca düşman silahlarının menzili dışında olan muhasara edilen yerin giriş noktalarıyla buralara gelen yolların gözetlenebildiği bir alana ordugâh kurulurdu. Eğer sultan savaşa katılacaksa önce onun otağı kurulurdu. Ordugâh kurulduktan sonra yapılan ikinci stratejik eylem kale savunmasını yapanları çaresiz bırakıp onları teslim olmaya zorlamak için şehre/kaleye giriş ve çıkışları tamamen kesmekti. Bu taktik basit ancak bir o kadar da etkiliydi. Çünkü kaledekiler muhasara boyunca ne kaleden çıkıp savunma için gerekli ihtiyaçlarını karşılayabilirler ne de dışarıdan müttefikleri aracılığıyla kendilerine destek gelebilirdi. Böylece kaledeki askerler malzemeleri tükenene kadar direndikten sonra kale teslim olmak zorunda kalırlardı.[14]

4. Barışa Davet Etme/Eman Verme

Orta Çağ devletlerinin genelinde uygulandığı gibi Türkiye Selçuklu sultanları da muhasara ettikleri kalenin komutanına kale ablukaya alınmışken teslim olmaları çağrısında bulunurdu. Muhasara edenler tarafından yapılan bu teklif için genellikle haberci, elçi, mektup, güvercin veya ok kullanılırdı. Burada amaç anlaşma sağlayarak kaleyi sulh yolu ile almaktır.[15] Kale komutanı teslim çağrısına olumlu yanıt verirse Türkler dışında başka milletlerde pek az rastlanan insanî bir tavırla muamele görmüştür. Alâeddîn Keykubâd döneminde ele geçirilen Alara Kalesi herhangi bir askeri hamleye gerek kalmadan bu şekilde sulh yolu ile ele geçirilmiştir. Olay şu şekilde meydana gelmiştir: Sultan Alâeddîn Keykubâd Kalonoros'u ele geçirip Antalya'ya gitmek üzere yola koyulmuşken gözüne Alara Kalesi ilişti. Kale daha önce ele geçirilen Kalonoros Kalesi'nin sahibi Kyr Vard'ın kardeşinindi. Adı kaynaklarda zikredilmeyen Kyr Vard'ın kardeşi "…elini eteğini dünya zevklerinden çekmiş, zahitlik yolunu tutmuş, kale-

[14] İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s. 46, 70, 159.
[15] Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995, s. 124.

de atlas yerine palas üzerinde oturmayı ihtiyar etmişti." Sultan, devlet büyüklerinden birine bir kol askerle Alara tarafına geçerek kale hâkimine; "…kardeşin bir ay evvel Kalonoros kalesini bizden kurtaramadı senin şu aciz ve zayıf halinle burayı muhafaza edemeyeceğin aşikârdır. Sen akıllı ve dünya cefası çekmiş bir adamsın, senin haline selamet yolunu tutmak münasiptir. Eğer kardeşinin mesleğini ihtiyar ile kaleyi kullarımıza teslim edersen arzularına nail olursun; şayet fermanımız hilafına bir adım atarsan bu hareketinle cehaletinin cezasından başka bir şey göremezsin şeklinde bir teklif yapılmasını emretti. Devletin ileri gelenleri Sultanın fermanını kale hâkimine tebliğ ettikleri zaman kale hâkimi saltanatın kudret ve heybetinden feryat ve figana başladı, derhal vücuduna arız olan kulunç hastalığı ile ömrü nihayete erdi. Kalenin ileri gelenleri, bu hadisenin dehşetinden yerlerine dağıldılar. Kaleyi ister istemez teslim ettiler."[16] Böylece bu kale sulh yolu ile ele geçirilmiş oldu.

I. İzzeddîn Keykâvus'un Ermeni Leon üzerine gerçekleştirdiği Sis seferi sırasında Hançin Kalesi muhasarasında kale halkının isteği üzerine eman verilmişti. Olay İbn Bîbî'de şu şekilde anlatılmıştır: "…sultanın emri üzerine oraya mancınıklar yerleştirip, kalede oturanlara korku ve dehşet saldılar. Üç gün üç gece onların üzerine dolu daneleri gibi ölüm yağdırınca kaledekiler büyük bir sıkıntıya düşerek ne yapacaklarım şaşırdılar. Perişan ve aciz bir durumda 'imdat, imdat' diye bağırmaya başlayıp 3 (üç) gün mühlet istediler. Bu müddet zarfında Tekfurdan kendilerine bir yardım gelmezse hiçbir mazerete başvurmadan kaleyi teslim edeceklerini söyleyince sultan onların isteğini kabul ederek mancınıkları durdurmalarını buyurdu. Kale halkının habercisi Tekfurun yanına varıp durumu anlatınca Tekfur 'benim durumum sizden daha kötü, size yardım edecek güçte değilim durumunuzu kurtarmak için kendi bildiğinizi yapmakta serbestsiniz' cevabını verdi. Haberci geri dönüp Tekfurun cevabını iletince kale halkı Hazreti Sultan'a haber göndererek 'Cihan Padişahı canımızı bağışlar çoluk çocuğumuza, mallarımıza askerlerinden bir zarar gelmeyeceğine dair söz verirse kaleyi ona teslim ederiz' dediler. Sultan onların isteğini kabul etti ve o konuda bir ferman kaleme alındı. Kalenin itibarlı kimseleri Cihan Padişahı'nın huzuruna gelip onun sancağını alarak kaleye götürdüler. Divan nâiblerini de yukarı (kaleye) çıkarıp silahtan zahireden ve diğer şeylerden

[16] İbn Bîbî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 98-99.

ihtiyaçlarını temin ettiler. O işte bittikten sonra oraya kale komutanı (kütüval) ve korucular tayin edildi."[17]

5. Baskı Altına Alma

Muhasara taktiklerinin başında müstahkem yerin dışarıyla irtibatının tamamen kesilmesi ve müdafilerin devamlı baskı altında tutulması gelmekteydi. Hatta dışarıyla irtibatın uzun süre kesik tutulması ve yapılan baskının şiddetli olması kale müdafilerin teslimini büyük ölçüde kolaylaştırmaktaydı.

Tuğrul Bey (419-454/1029-1063) 440 (1048/1049) yılında teslim almak için İsfâhân şehri üzerine yürüdüğünde sert bir direnişle karşılaşmıştı. Şehrin ve bölgenin hâkimi olan Kâkuyye Oğulları canlarını dişlerine takarak İsfâhân'ı bir yıl gibi uzun bir süre savunmuştular. İsfâhân halkının zarar görmesini istemeyen Tuğrul Bey şehri düşürmek için silah gücünü kullanmak istememiş, sadece şehrin dışarıyla olan irtibatını tamamen keserek belde halkını açlığa ve susuzluğa mahkûm etmiştir. Bu durum şehirde büyük sıkıntılara yol açarak halkı canından bezdirmişti. Üstelik 440 yılında kış mevsiminin çok soğuk geçmesi yakacaklarını temin edememiş olan halkı donma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Halk ancak şehrin ahşap camisini yıkıp malzemesini yağma etmek suretiyle donma tehlikesinden kendisini güçlükle kurtarabilmiştir. Tuğrul Bey'in kararlılığı karşısında Kâkuyye Oğulları daha fazla dayanamamış sonunda şehrin kapısını Selçuklu ordusuna açmak zorunda kalmıştır.[18]

Anonim *Selçuknâme*'ye göre Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus da Sinop'u Tuğrul Bey'inkine benzer bir yöntemle düşürmüştür: İzzeddîn Keykâvus 611 (1214/1215) yılında Sinop şehrini kara tarafından kuşatmıştı. Fakat şehrin ve kalenin müdafaa edenleri deniz tarafından devamlı yardım almakta ve ihtiyaçlarını kolayca karşılamaktaydılar. Bu yüzden şehrin fethi gecikmekteydi. Sultan Behram Taranblusu adında bir komutanını şehrin deniz tarafından irtibatını kesmesi için görevlendirmişti. Behram Taranblusu yaptığı şiddetli ve zorlu bir mücadele sonucunda Rumları bertaraf ederek gemilerini yakmış, şehrin ve kalenin deniz tarafından da irtibatını tamamen kesmişti. Şehrin ve kalenin dışarıyla irti-

[17] İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s. 184-185.
[18] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 562.

batının bütünüyle kesilmesi şehrin müdafaa edenleri üzerinde etkisini hemen göstermiş şehirde kıtlık ve sıkıntı baş göstermişti. Artık teslim olmaktan başka çarelerinin kalmadığını anlayan şehir ileri gelenleri Sultan İzzeddîn Keykâvus'a haber göndererek teslim olacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine, 25/26 Cemazeyilahir 611 Cumartesi günü (1 Kasım 1214) tarihinde fethin alameti olarak kale burçlarına Keykâvus'un sancağı dikilerek şehrin ve kalenin fethi tamamlanmış oldu.[19]

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Tell-bâşir Kalesi'nin fethinde ise başka bir baskı yöntemi kullanmıştır: Keykâvus, Halep seferi sırasında kuşattığı Tell-bâşir Kalesi'ni silah kuvvetiyle düşüremeyeceğini anlayınca kale halkının surların çevresinde bulunan bahçelerini ordusuna tahrip ettirmiştir. Bundan maksat kale müdafaa edenlerinin iradesini kırmak ve onları teslim olmaya zorlamaktı. Gerçekten de Keykâvus'un yapmış olduğu bu ekonomik tahrip son derece etkili olmuş geçimlerini bu bahçe ve bostanlardan sağlayan kale müdafileri mallarını kurtarabilmek için kaleyi hemen sultana teslim etmek zorunda kalmıştır.[20]

5. Rüşvet Vermek/Çıkar Antlaşması Yapma

Muhasara esnasında başvurulan stratejik hamlelerden bir diğeri karşı tarafa rüşvet teklif etme taktiğiydi. Şehir muhasara edenleri tarafından yapılan türlü vaatlerle şehrin içerisinden biri veya bir topluluk muhasara edenlerin tarafına çekilmeye çalışılırdı. Bu şekilde şehrin içerisinden muhasara edenlere yardım yapan birilerinin olması muhasaranın kaderini belirlerdi. Buna örnek olarak I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Antalya muhasarasını gösterebiliriz. Keyhüsrev Antalya'yı kuşattığında şehir İtalyan asıllı Aldo Brandini adlı bir kişinin yönetimindeydi. Şehrin idaresi konusunda sıkıntılar yaşayan Brandini döneminde burada ticaret yapan tüccarların malları soyulmuştu. Antalya'da yaşanan bu hadise üzerine tüccarlar Brandini'yi Sultan Gıyâsseddin'e şikâyet etmiş ve ondan yardım istemişlerdi. Kendisinden istenilen yardım çağrısını fırsat olarak değerlendirip geri çevirmeyen Gıyâseddîn Keyhüsrev 604 (1207/1208) yılında Antalya'yı hiç vakit kaybetmeden muhasara altına almıştır. Mevcut yönetimden memnun ol-

---

[19] Anonim, *Selçuknâme, Tarîh-i Âl-i Selçuk (Selçuknâme),* Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 40; İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s. 170 vd.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 304.

[20] İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s. 205 vd..

mayan ve Keyhüsrev'in gerçekleştirdiği şiddetli çatışmaların arasında sıkışıp kalan şehir halkı yaşanan olaylardan dolayı korkuya kapılmış ve surların dışına çıkmaya cesaretleri kalmamıştır. Bu savaş haline daha fazla dayanamayan şehir sakinleri içerisinde oluşan muhalif grup gizlice Sultan Gıyâseddîn'e elçi gönderip şehri ona teslim edeceklerini söylemişlerdir. Kendisine yapılan teklif üzerine sultan hiç tereddüt etmeden şehri daha şiddetli bir şekilde kuşatmıştır. Nitekim muhasaranın sonuna doğru gelindiğini gören şehir halkı da Selçuklu ordusunun içeri girmesini kolaylaştırmak amacıyla şehir kapılarını sonuna kadar açmıştır. Kısa süren bir direnişin ardından sultan, 3 Şaban 603 Pazartesi (5 Mart 1207) tarihinde Antalya'yı teslim almıştır.[21]

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (634-643/1237-1246) döneminde 637 (1239/1240) yılında gerçekleştirilen Âmid muhasarası esnasında rüşvet verme taktiğine başvurulduğunu görmekteyiz. Selçuklu Emîri Zahîreddîn Mansûr tarafından muhasara edildikten sonra Selçukluların şiddetli saldırılarına rağmen şehir surları aşılamamıştır. Bunun üzerine Selçuklu komutanları şehri saldırı ile alamayacaklarının farkına varıp şehrin içerisinden birilerine rüşvet verme etme taktiğine başvurmuşlardır. Zahîreddîn Mansûr'un Nâibi Nâsîreddîn Arslan surların altına yaklaşarak Fahreddîn İbn Dinârî ile bağlantı kurarak ona şehrin mutlaka düşürüleceğini fakat kendisi teslim ederse sultanın büyük ihsanlarına nail olacağını bildirmiştir. Bu haberden memnun kalan Fahreddîn İbn Dinârî 400.000 (dört yüz bin) dirhem karşılığında Âmid'i teslim etmeyi kabul etmiştir. Yapılan antlaşmaya göre Dinârî Selçuklu askerlerinin surların üzerine için kendisine emanet edilen burç duvarından aşağı ip sarkıtmış ve askerlerin bu ip vasıtasıyla yukarı çıkmalarını sağlamıştır. Bu manzarayı gören şehrin ileri gelenleri şehri Selçuklulara teslim etmeye karar vermiştirler.[22]

6. Baskın Düzenleme

Müstahkem yerler baskı ve rüşvetle ele geçirilebildiği gibi bir gece baskını ile de kontrol altına alınabiliyordu. Türkiye Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı Süleyman Şâh (467?-478/1075?-1086), Antakya şehrini ve kale-

[21] Aksarayî, *Müsmeretü'l-Ahbar,* Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000; s. 25; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* s. 283-285.

[22] İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enâm fî târîhi'l-İslâm,* Neşr. Semîr Tabbâre, el-mektebeti'l-Asriyeti, Beyrut, 1920/1999 s. 132; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, V, Neşr. C. Eş-Şeyyâl, Kahire, 1960, s. 295-296; İbn Bîbî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 205-206.

sini böyle bir gece baskını sonucunda ele geçirmiştir. Bu gece baskınının hikâyesi tarihin kaynaklarında şu şekilde nakledilmiştir: Antakya; Ani, Malazgirt, Menbic ve Urfa gibi Anadolu'yu dış istilâlara karşı koruyan Bizans'ın önemli müstahkem şehirlerinden biri idi. Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Bizans'ın savunma sistemi tamamen çökünce bu şehir Ermeni Philaretos tarafından ele geçirilmişti. Bazen Ortodoks mezhebine giren bazen sünnet olup Müslüman gözüken Philaretos güvenilmez bir karakter yapısına sahipti. İdaresi de son derece sert ve acımasızdı. Bu yüzden en yakınlarının bile desteğini yitirmişti. Öte yandan onun bu tavırları karşılıksız kalmadı. Philaretos'un oğlu Barsam kendisini ve Antakya halkını babasının baskısından kurtarmak için harekete geçmiş bu hususta Süleyman Şâh'ın yardımına başvurmak üzere şehrin valisi ile anlaştı. Bundan sonra bizzat İznik'e gelen Barsam kararını bildirip Antakya'yı alması için Süleyman Şâh'ı teşvik etmiştir. Süleyman Şâh tarihin önüne çıkardığı bu fırsatı kaçırmak istememiş Antakya üzerine bir sefer yapmaya karar vermiştir. Bu düşünce ile 3.000 (üç bin) kişilik atlı ve hafif silahlı bir ordu oluşturarak hemen harekete geçmiş yanına da hiçbir özel muhasara silahı almamıştır. O, sürpriz bir gece baskını ile şehri düşürmeyi planlamıştı. Bu baskını gerçekleştirebilmek için de başta şehrin sahibi Philaretos olmak üzere şehrin müdafilerinin bu harekâttan haberi olmaması gerekmekteydi. Bunun için Süleyman Şâh bazı tedbirler almıştı. Bu tedbirler arasında Süleyman Şâh'ın, casusları yanıltmak için atlarını ters nallatmış olması dikkat çekicidir. Süleyman Şâh bunun yanında ordusunu da devamlı gece yürütmüştür. Gündüzleri ise kimsenin dikkatini çekmeyeceği yerlerde dinlendirmiştir. Yol olarak da daima yerleşim yerlerinden uzak sapa yerleri tercih etmiştir. Böylece Süleyman Şâh ordusu ile hiç dikkati çekmeden 12 (on iki) gün içinde Antakya surlarının önüne gelmiştir. Süleyman Şâh Antakya surlarının önüne geldiğinde vakit gece idi. Aldığı tedbirler sayesinde gelişi hiçbir yerde duyulmamıştı. Bu harekât herkes için tam bir sürpriz olmuştu. Şehrin sahibi Ermeni Philaretos bu sırada ordusu ile Urfa'da idi. Süleyman Şâh'ın harekâtından tamamen habersiz bulunuyordu. Bir grup Selçuklu askeri gece karanlığından yararlanarak içerideki destekçilerinin yardımıyla burçlara bağladıkları urganlarla yukarı çıkıp surların içine girmiş ve şehrin giriş kapısını açmış, Selçuklu birlikleri açılan bu kapıdan sessizce şehre girmişti. Selçuklu askerlerinin bundan

sonra attıkları savaş naraları şehir halkını ve askerlerini panik halinde sokaklara dökmüştür. Süleyman Şâh askerlerine halkın arasına karışmamalarını özellikle halkın malına ve canına dokunmamalarını emretmiştir. Philaretos'un idaresinden memnun olmayan şehir halkı Selçuklu askerlerinin mallarına ve canlarına dokunmadıklarını görünce herhangi bir direnişte bulunmamış hepsi evlerine çekilmiş ortada sadece askerler kalmıştır. Süleyman Şâh baskınla savunma imkânını ve avantajlarını yitirerek büyük bir şaşkınlık yaşayan şehir muhafızlarını kısa sürede bertaraf edip şehre tamamen hâkim olmuştur.[23]

7. Rehine Almak/Göstermek

Türk-İslâm devletleri tarafından yapılan muhasaralarda uygulanan farklı stratejilerden biri rehine almak ve gösterme taktiğiydi. Muhasara edenler şehirdeki müdafaa edenleri yıldırmak ve psikolojik olarak savunma dirençlerini kırmak amacıyla şehirdekilerin değer verdiği kişi veya kişileri kullanırlardı. Nitekim bu hamle I. İzzeddîn Keykâvus'un 611 yılında gerçekleştirdiği Sinop'un fethi için yola çıkıldığı sırada Trabzon Rum Hükümdarı Aleksios'un ele geçirilmesi ile etkili bir biçimde kullanılmıştır. İbn Bîbî'de anlatıldığı şekli ile olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Selçuklu ordusu Sinop'a yaklaşmışken casuslar, Kir Aleksi'nin ordunun ilerleyiş güzergâhında, 5.000 (beş bin) süvari ile ava çıkmış olduğu bilgisini Selçuklu serdarlarına bildirir bildirmez Selçuklular bir baskınla onu av mahallinde işret ederken yakalamışlardır. Aleksi bu sırada bir kaç hamle yapmak istemişse de Selçukluların eline geçmiş, askerlerinin bir kısmı ilk hamlede katledilmiş geri kalanları da cephanelikte nezaret altına alınmak suretiyle esir edilmişlerdir. Bu zafer derhal gönderilen bir ulakla Sivas'ta sultana bildirilmiştir. Sultan bu olayı haber alınca büyük bir sevinç duymakla beraber yakalananların muhafazasına itina edilmesi hususunu emir buyurarak saltanat alayının da bölgeye intikal edeceğini ve icap eden kararların alınacağını bildirmiştir. Sultan ertesi günü Sinop'a doğru yola çıkmıştır. Şehre ulaştığı zaman bütün asker saltanat bayrağını karşılamağa gelmiş uzaktan yer öpmek suretiyle selamlamışlardı. Otağı yere indirilir-

[23] Abû'l-Farac Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi,* I, Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999, s. 330-331; Anna Komnena, *Alexiad, Malazgird'in Sonrası,* Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1996, s. 194; Kerim Köksal Kaya, "Anadolu Türk Beyliklerinde Savaş Düzeni, Sanat ve Taktikleri (XIV. ve XV. yüzyıllar)", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi,* Kasım 2022, C. 5, S. 2, s. 164-182.

ken Kir Aleksi'nin ayağı kelepçeli olduğu halde huzura getirilmesi emrolunmuş, Aleksi tahtın önüne gelince merhamet dilenen bir vaziyette yalvararak yeri öpmüştü. Sultan ona acıyarak iltifat gösterdi hayatı selamette bulunduğundan artık müteessir olmamasını ve muradına ermesinin de mümkün olduğunu ima etmişti. Aleksi biraz durduktan sonra yine kelepçe ile yerine gönderilmesi işaret edildi. Ferdası günü sultan, bütün askerin silahlarıyla atlarına binerek hisarın karadan çevrilmesini, Kir Aleksi'ye, saltanat otağının bu tarafa gelmiş olması dolayısıyla maksat hâsıl olmadıkça geri dönmek mümkün olmadığın bildirilmesini emretmekle beraber, Tekfurun kendi adamlarından birini şehre gönderip içeridekilere nasihat verdirmesini tavsiye buyurmuştu. Aleksi kendisiyle birlikte esir edilmiş olan memleket büyüklerinden bir şahsı bu işe memur etti. Sultanın emriyle ayaklarının kelepçesi çözülerek Tekfurun yanına götürülen elçiye Aleksi, memleketin teslim olmasını Sinop halkına tavsiyesi için lazım gelen talimatı vermiş ve göndermiş ise de kale halkı: "eğer Tekfur esir edilmiş ise onun hükümdarlığa layık oğulları vardır; bunlardan birisini kendi yerine geçirir bu memleketi Türklere vermeyiz" mukabelesinde bulunmuşlardır. Sultan işi sağlam bir şekilde halletmek için tekrar bir elçinin şehre gönderilmesini tavsiye etmiş fakat bu da neticesiz kalmıştır. Bir gün sonra Tekfurun ağır kelepçelerle şehrin bir tarafına götürülerek işkence yapılması ve yine halk tarafından şehrin tesliminde ısrar gösterilirse öldürülmesi lüzumu cellatlara tembih edilmişti. Cellatlar Aleksi'ye işkence tatbikine başlamış kale halkı istenileni yine yapmayınca Tekfur; "ey dinsizler, memleketi kimin için saklıyorsunuz? beni öldürecekler sizi kahr ve esaret altına alacaklar bu müdafaanın size ne faydası var?" diye feryat etmiş ancak sonuç alamamıştır. Sabah olduğu zaman sultan bu sefer de Tekfurun baş aşağı asılmasını ve kendinden geçinceye kadar işkenceye devam edilmesini emretmiştir. Tekfura o kadar tazyik ve işkence yapılmıştı ki bu hali şehirden seyreden halk hükümdarlarının feryat ve ıstırabının artık haddini aştığını görünce Tekfurun elçisinin tekrar şehre gönderilmesini söyleyecek sözleri olduğunu bağırarak rica etmişlerdir. Elçi üçüncü defa şehre gönderilmiş halk "eğer sultan Tekfurumuzu öldürmeyeceğine ve selametle kendi memleketine gitmesine müsaade edeceğine ant içer ve bizim mal ve canımızla çocuklarımıza aman verir istediğimiz yere gitmemize mani

olmazsa şehri teslime hazırız demişler" ve böylece Sinop teslim alınmıştır.[24]

8. Düşmanı Kandırma

Muhasara savaşlarında rutin taktiklerin dışında bazen alışılmışın dışında hamleler uygulanmaktaydı. Uygulanan bu sıra dışı stratejilerden biri düşmanı kandırma ve yanıltma hamlesidir. Türkler bu hamleyi eski tarihlerden beri meydan savaşlarında uygulamaktaydılar. Meydan savaşlarında uygulanan bu hamle müstahkem mevkilerin ele geçirilmesinde de zaman zaman uygulanmış ve kısa sürede sonuç elde edilmiştir.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından Kırım seferine memur edilen Sağ Kol Uç Beylerbeyi Hüsâmeddîn Çoban Suğdak şehrinin ve kalesinin düşürülmesinde bu yöntemi başarıyla uygulamıştır. Bu faaliyetin hikâyesi devrin kaynağı İbn Bîbî'de özetle şöyle nakledilmiştir: 624 (1226/1227) yılı içinde kuvvetli bir donanma ve ordu ile Kırım'a gelen Hüsameddîn Coban, Kıpçak Hanı ile Rus Knezini Türkiye Selçukluları Devletine bağladıktan sonra asıl hedefi olan Suğdak şehri üzerine yürümüştür. Kale duvarlarının yüksekliğine ve istihkâmlarının çok iyi güçlendirilmiş olmasına güvenen Suğdak halkı teslim olmayı reddederek savaş kararı aldı. Bunun üzerine Hüsameddîn Çoban ordusuna saldırı emrini vermiş ancak Selçuklu ordusu burada beklenmedik bir dirençle karşılaşmıştı. Askerler surları ve istihkâmları aşıp şehre girememiş şehir halkı canlarını dişlerine takarak beldelerini savunmuşlardır. Savaşın en çok kızıştığı bir anda Selçuklu ordusu Hüsâmeddîn Çoban'ın emri ile yenilmiş gibi yaparak kaçmaya başlamıştır. Şehir halkı bunun aldatma ve yanıltma taktiği olduğunu anlayamamış büyük bir zafer kazandığı intibaına kapılarak kaleyi ve istihkâmları terk edip Selçuklu ordusunun peşine düşmüştür. Böylece Suğdak halkını şehir surlarının ve istihkâmlarının dışına çıkarmış olan Hüsâmeddîn Çoban birden geri dönüp arkasından gelen Suğdak halkını muhasara etmiştir. Artık Suğdak halkı ya teslim olacak ya da imha olacaktı. Cesareti ve ümidi kırılmış olan Suğdak halkı birinci şıkkı tercih etmiş yani aman dileyip teslim olmuştur. Böylece Selçuklu hâkimiyeti altına giren Suğdak halkı daha önce Müslüman tüccarlara verdikleri zararları tazmin etmekten başka vergi vermek istendiği zaman yardımcı kuvvet gön-

[24] İbn Bîbî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 61-63.

dermek gibi klasik tabilik yükümlülüklerini sırtlanmak zorunda kalmıştır.[25]

9. Hendekleri Etkisiz Hâle Getirme

Kale muhasaralarında kaleyi muhasara edenlerin işini zorlaştıran etkenlerden biri kalenin dışına kazılan derin ve geniş hendeklerdi. Kalenin bulunduğu konum ovalık bir arazi ise kale sahipleri saldırıyı önlemek için kalenin çevresine geniş ve derin hendekler kazarak içini su ile doldururlardı. Selçuklu askeri hendekleri geçmek için seyyar köprüler inşa ederdi. Hendekleri geçmenin bir diğer yolu ise hendeğin içinin taş, toprak ve kereste gibi maddelerle doldurulmasıydı. Hendeğin doldurulması ile asker sur dibine kadar yanaşabilir ve önceden belirlenen plana göre saldırıya geçerdi. İbn Bîbî, Kalonoros/Alanya Kalesi'ni tasvir ederken deniz tarafından bir hendekle çevrilmiş olmasından bahseder. Yine İbn Bîbî; Alâeddîn Keykubâd'ın Konya ve Sivas surlarını tamir ettirirken atına binip bizzat hendeklerin etrafını dolaştığını surları tetkik ve teftiş ile hepsini beğendiğini belirtmiştir. Aynı müellifin Harran Kalesi'nin tasvirini yaparken kullandığı şu ifadelerden "Harran kalesinin yüksekliği yıldızlar burcu ile beraber ve yanında (Kaf) Dağı'nın adı anılmazdı; hendeklerini dolduran suların dalgası denizin kalbini ürpertirdi" kalenin etrafındaki hendeklerin içinin su ile doldurulduğunu anlıyoruz. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Meyyâfârikîn üzerine sefer hazırlığında olduğunu haber alan Meyyâfârikîn hâkimi Melik Gâzi, Meyyâfârikîn Kalesi'nin hendeklerinin sularının eksiklerini tamamlayıp muharebeye hazır bir vaziyete geçmişti. İbn Bîbî II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in planladığı Meyyâfârikîn seferi gerçekleşip kale muhasara edilince kalede meydana gelen çarpışmanın ve o sırada yağan şiddetli yağmurun etkisiyle kalenin kenarındaki hendeklerden hendekleri su bastığını başladığını ifade etmiştir.[26] Dolayısıyla bu şekilde korunan kalelere ulaşmak için bu hendekleri kapatmak gerekliydi. Kaleyi kuşatanlar kaleye ulaşmak için öncelikle bu hendeklerin içini toprak, taş veya saman ile doldurmuşlardır. Kale etrafındaki hendekler her zaman içleri doldurulabilecek kadar küçük olmazdı. Böyle durumlarda kaleye ulaşmak için kaleye giriş kapılarını ateşe vermek gibi farklı yöntemlere başvurmak gerekirdi. Örneğin; Karamanoğlu Mehmed Bey beraberinde II. İzzeddîn

[25] İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s. 328-345.
[26] İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s. 55.

Keykâvus'un oğlu olduğunu iddia eden Alâeddîn Siyâvuş (Cimri) olduğu halde taht iddiasıyla Konya'yı kuşattığı sırada Türkmenlerle birlikte hendeğin kenarına gelip Atpazarı ve Caşnigir kapılarını ateşe vermişlerdi.[27]

10. Askeri Teçhizatlar (Mancınık, Arrâde, Ok vb.) Kullanma

Orta Çağ'da inşa edilmiş veya yeni yapılar ilave edilmiş olan şehirlerin çoğu kalın surlarla korunmaktaydı. Bu güçlü savunma sistemi muhasaraya maruz kalmış olan şehir savunmacılarının muhasara karşısında direncini yükseltmekteyken şehri kuşatanların ise direncinin daha çabuk kırılmasına sebep olmaktaydı. Güçlü surlarla çevrelenen bu şehirleri ele geçirmek isteyenler olumsuz bir durumum yaşanmaması için çeşitli askeri teçhizatlar kullanmaktaydılar. Bu silahlardan bir tanesi surların üzerini aşabilen ve en yaygın olarak kullanılan oklardı. Oklar yüz yüze çarpışma gerektirmediği ve uzak mesafeden kullanılabildiği için hem kaleyi kuşatanlar hem de kaleyi savunanlar tarafından sıklıkla kullanılmaktaydı. Kale muhasaralarında surların yıkılması amacıyla sıklıkla kullanılan aletler mancınık ve arrâde idi. Bu aletler muhasaranın olumlu bir şekilde başlaması sürdürülmesi ve sonuçlanması üzerinde oldukça etkili idi. Mancınık ve arrâde ile hem şehirlerin müstahkem duvarlarında gedikler açılır hem de şehrin içerisine kesik başlar, bulaşıcı hastalık taşıyan kişiler, cesetler, akrepler ve fareler gibi muhtelif şeyler fırlatılırdı. Alâeddîn Keykubâd zamanında gerçekleştirilen Harput muhasarası esnasında kalenin etrafına 18 (on sekiz) mancınık kurulmuş kaleye fırlatılan kaya parçalarının dehşetinden mahsurların ümitleri kırılmıştı. Yine Alâeddîn Keykubâd Kalonoros muhasarası sırasında kalenin her tarafına 100 (yüz) tane ağır mancınık yerleştirtmişti. Alâeddîn Keykubâd zamanında Emîr Mübârizeddîn Ertokuş tarafından gerçekleştirilen bir diğer kale muhasarası olan Kâhta muhasarası sırasında Mübârizeddîn Ertokuş tarafından Kâhta'nın kale kapısı hizasına mağribi bir mancınık sağ ve sol cihetlerine de ayrıca birer mancınık kurdurulmuştur. 603 (1206/1207) yılında I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından gerçekleştirilip oldukça çetin geçen Antalya muhasarası sırasında da mancınıklardan atılan top atışlarıyla şehir surları gece gündüz hiç durmaksızın dövülmüştür.[28]

---

[27] İbn Bîbî, *a.g.e.,* I, s. 25; a.mlf, *a.g.e.,* Çev. M.. Nuri Gençosman, s. 100, 180, 210, 211, 292-293.
[28] İbn Bîbî, *a.g.e.,* Çev. M. Nuri Gençosman, s. 44, 96, 111.

11. Lağım Kazma

Kale muhasaralarında uygulanan ve oldukça etkili olan taktiklerden bir diğeri kale surlarının belirli noktalarında içeri doğru geçebilmek için tünel kazılmasıydı. Orta Çağ devletlerinin pek çoğu tarafından kullanılan bu taktiksel hamle surların altının oyulması yolu ile zeminin çökertilmesi ve bazen de bu boşluklarda ateş yakılması şeklinde uygulanmakta idi. Bu hamle Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan (455-464/1063-1072) tarafından 456 (1063/1064) yılında yapılan Ani muhasarası sırasında uygulanmıştır. Sultan Alp Arslan, kalenin yanına mevzilenmiş olan lağımcılara tüneller kazdırmıştır.[29] Alâeddîn Keykubâd zamanında gerçekleştirilen Çemişgezek Kalesi muhasarası sırasında 50 (elli) lağımcı tarafından kalenin altından bir kuyu açıldığı ve bu durumun muhasaranın kaderini etkilediği bilinmektedir.[30] Lağımcıların önemi en çok olumsuz hava şartları veya uzun süren kale muhasarası esnasında artmaktaydı.

12. Mimari Yapılar İnşa Etme

Yukarıda değindiğimiz üzere Orta Çağ'da inşa edilen veya yeniden düzenlenen şehirlerin hemen hepsi kalın ve yüksek istihkâm duvarları olan surlarla korunmaktaydı. Dolayısıyla bu yapıda olan bir Orta Çağ şehrini elde etmek isteyen yöneticilerin öncelikle bu yapıları devre dışı bırakması gerekmekteydi. İslâm devletleri tarafından bu dönemde gerçekleştirilen birçok şehir muhasarasında bu kaide göz önünde bulundurulup buna göre hamle belirlenmiştir. Başarılı olmak için uygulanan bu stratejik hamlelerden biri de şehirlerin önünde muhasara başında veya muhasara devam ettiği sırada muhasara edenler tarafından mimari yapılar inşa edilmesidir. Bu hamle 456 yılında Alp Arslan öncülüğünde yapılan Ani muhasarası sırasında kullanılmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun uç şehirlerinden biri olan Ani, yüksek ve sarp kayalar üzerine kurulmuş olan bir şehirdi. Şehrin 3 (üç) tarafı nehirle (Arpaçayı) dördüncü tarafı ise içi su dolu hendeklerle korunmakta olan müstahkem yerdi. Ayrıca şehrin etrafı dayanıklı taşlardan inşa edilmiş surlarla, surların dışı ise su dolu hendekler ile korunmaktaydı. Ani şehrini İslâm topraklarına dâhil etmek isteyen Sultan Alp Arslan 456 yılında şehri muhasara etmiştir. Ancak şehrin müstahkem yapısı

[29] Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995, s. 51.
[30] İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s. 303.

ve güvenlik önlemleri ilk etapta Selçuklu ordusunda ümitsizlik belirtilerinin oluşmasına yol açmıştır. Hatta aktarıldığına göre Sultan Alp Arslan dâhi bu durumdan etkilemiş ve bir ara muhasarayı kaldırmayı düşünmüştür. Ancak biraz bekleyip düşündükten sonra bu kararından vazgeçip şehrin güvenlik önlemlerini devre dışı bırakacak stratejik hamlelerini uygulamaya koyulmuştur. Sultan ahşap bir burç (kule) inşa ettirip bunun içini askerlerle doldurmuştur. Bu alet sayesinde şehir surlarına yanaşmaya çalışmıştır. Bu şekilde yapılan atak sonucunda çok zaman geçmeden şehir surları üzerinde mevzilenmiş olan askerler devre dışı bırakılmıştır. Surların boş kaldığını gören Selçuklu askerleri de 29 Şaban 456 Pazartesi (16 Ağustos 1064) tarihinde bir köprü kurup Ani şehrine girmeyi başarmış ve bu şekilde şehri ele geçirmişlerdir. Bu taktik Haçlı Seferleri sırasında Maarratü'n-Numan, Sûr gibi kale muhasaralarında haçlılar tarafından da kullanılmıştır.[31]

13. Donanmadan Faydalanma

Türkiye Selçukluları kale muhasaraları sırasında özellikle denize kıyısı olan şehirlerde denizden muhasara yaparak donanma gücünden yararlanmıştır. Çünkü denize kıyısı olan şehirler maruz kaldıkları muhasaralara karşı kendilerini savunma konusunda kara şehirlerine göre daha dirençli olmuştur. Bu gibi şehirler karadan muhasara edilse de genellikle dışarıdan bir müttefikleri aracılığıyla deniz üzerinden erzak ve teçhizat takviyesi alabildikleri için muhasaraya uzun bir süre direnebilmişlerdir. Türkiye Selçukluları için ilk Haçlı seferini müteakip sahillerden uzaklaştıkları için bir Selçuklu donanmasından bahsetmek mümkün değildir. Ancak Selçuklular Antalya, Sinop ve Alâiyye şehirlerini fethedince buralarda tersaneler ve deniz üsleri kurup donanmalar meydana getirmişlerdir. Selçuklu donanması özellikle Suğdak (Kırım)'a yapılan seferde önemini göstermiştir.[32] Bu donanma ile yapılan kale muhasarasına örnek olarak IV. Kılıç Arslan'ın (645-664/1248-1266) hükümdarlığı döneminde Pervâne Muîneddîn Süleyman[33] tarafından gerçekleştirilen Sinop muhasarası gösterilebilir. Pervâne Muîneddîn Süleyman, Sinop'u karadan muhasara edip

[31] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil Fit-Târîh*, X, s. 51-52, 232, 390; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 316-317; Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi,* Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 30.
[32] İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s. 327 vd..
[33] Pervâne Muîneddîn Süleyman hakkında bkz. Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'ınü'd-din Süleyman,* Ankara Üniversitesi basımevi, Ankara 1970.

teslim teklifinde bulunup bu teslim teklifine ret cevabı alınca muhasarayı şiddetlendirmişti. Pervâne surları kurduğu mancınıklarla döverken deniz tarafını da 1.000 (bin) seçme denizci ile kuşatmıştı. Şehrin denizden muhasara edilmesi ve valisinin öldürülmesi üzerine daha fazla direnemeyen Sinop halkı şehri teslim etmek zorunda kalmıştır.[34]

14. Ekinleri/Su kuyularını vb. Etkisiz Hale Getirme

Orta Çağ şehir ve kalelerinin etrafına bölgenin yönetimini elinde bulunduran kişiler tarafından tahıl ekimi yapılırdı. Ancak bu yapıda olan şehirler muhasara edildiğinde ve buna başarılı bir direniş sergilediğinde, şehrin çevresinde bulunan ekin alanları da yapılan bu muhasaradan nasibini alırdı. Çünkü şehri ele geçirmekte zorlanan muhasara edenler bazen muhasara devam ederken şehri açlığa mahkûm etmek için bazen de başarısız olup şehrin önünden ayrılırken şehir müdafilerini cezalandırmak için şehrin çevresinde bulunan ekin alanlarını tahrip ederlerdi. Bu taktik haçlı seferi sırasında etkili biçimde I. Kılıç Arslan (484-501/1092-1107) tarafından kullanılmıştır. I. Kılıç Arslan haçlılar tarafından İznik ele geçirilip askerlerin Konya yönünde ilerlemeleri üzerine harekete geçmiş ancak haçlılarla yüz yüze çarpışacak kuvvete sahip olmadığı için haçlıların geçeceği yollardaki ekinleri ve su kaynaklarını tahrip etmişti. Bu amaçla Kılıç Arslan haçlıların yolları üzerindeki su kuyularına ve pınarlara hayvan leşleri atıp suları içilemez hale getirip her türlü yiyecek maddesini yok ederek yerleşim yerlerini boşaltarak haçlı ordularını açlığa ve susuzluğa mahkûm etmişti.[35]

Muhasara edilen kale içerisindeki savunmacıları teslim olmaya ikna etmek için halkın geçim kaynaklarına zarar verilmesine örnek olarak I. İzzeddîn Keykâvus'un, Tell-bâşir Kalesi muhasarası sırasında kale dışında yer alan ve halkın geçim kaynağı olan meyve ağaçlarının kesilmesi de gösterilebilir. Tell-bâşir Kalesi Selçuklu kuvvetleri tarafından muhasara edilmiş ancak 10 (on) gün geçmesine rağmen henüz ele geçirilememişti. Kalenin teslim olmaması ve kale halkının Selçuklu askerlerinin morallerini bozmak amacıyla kule üzerinden uygunsuz laflar edilmesine sinirlenen Sultan

---

[34] Yûnînî, *Zeylü Mir'âti'z-Zamân*, II, Dairatu'l-Ma'arif-il Osmania, Haydarâbâd, H. 1375 M. 1955, s. 347-348; İbn Bîbî, *a.g.e.,* II, s. 165.

[35] Steven Runcinman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* I, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1989, s. 144 vd.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* s. 103; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi,* s. 106.

Keykâvus her sipahiye silâh deposundan keskin birer balta verilmesini ve sabahtan kuşluk vaktine kadar muhasara edilen kalenin çevresinde bulunan bahçe ve bostanlarındaki üzüm ağaçların kesilmesini emretmişti. Böylece kaleyi müdafaa edenler cezalandırıldığı gibi teslim olmaya da zorlanmış olacaklardı. Keykâvus'un emri gereğince sipahiler meyve ağaçlarını kesmeye başladılar. Sultanın bu emri karşısında burçlardan bağlarındaki ağaçlarının ve bostanlarının kökünden kazındığını gören mal sahiplerinin barış girişiminde bulunmaları gecikmedi. Kale sakinleri kumandanlarına giderek çoluk çocuklarının rızkı olan ağaçlar olmadıktan sonra kalenin ellerinde kalmasının bir anlam ifade etmediğini söyleyerek teslim olmaları gerektiğini söylediler. Kale halkının isteği karşısında kumandan kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Böylece Sultan'ın uygulamış olduğu taktik işe yaramış oldu.[36] Benzer bir olay da II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında gerçekleştirilen Tarsus muhasarası sırasında meydana gelmiştir. Kale muhasarası başlayınca Şerefeddîn Mahmûd-i Erzincânî, Emir Seyfeddîn Torumtay[37] ve Çaşnigir Sirâceddîn Sarıca gibi büyük emirlerin bazıları ordularla Ermen ovalarına ve tepelerine saldırlar ve "İbn Bîbî'nin ifadesine göre: "Ermenilerin nar ve narenciye ağaçlarını, ekinlerini acımadan kesip yaktılar."[38]

15. Diğer Muhasara Taktikleri

Yukarıda ele aldığımız yaygın olarak kullanılan taktiklerin dışında Selçuklu ordusu kuşattığı kaleyi ele geçirmek için alışılmış saldırı yöntemlerinin dışına da çıkmaktaydı. Bu yöntemlerden biri Sultan Alâeddîn Keykubâd döneminde Çemişkezek Kalesi muhasarasında gerçekleşmiştir. Çemişkezek Kalesi muhasarasında mancınık saldırısından bir sonuç alamayan Selçuklu Komutanı Kondistabl[39] Emir Esededdîn[40] ustalara içine bir Selçuk-

---

[36] İbn Bîbî, *a.g.e.,* I, s. 205-206; İbnü'l-Esir, *a.g.e.,* XII, s. 307; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220),* s. 54-55.

[37] Emîr Seyfeddîn Torumtay, İbn Bîbî tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının son yıllarında büyük emîrlerden birisi olarak kaydedilmektedir. Ancak bu dönemde Tarsus muhasarası dışında herhangi bir olayda ismi kaydedilmektedir. Emîr Seyfeddîn Torumtay, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarından sonraki süreçte ön plana çıkmıştır. Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Erkoyuncu, *Selçuklu Emiri Seyfeddin Torumtay ve Vakfı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, s. 11-31.

[38] İbn Bîbî, *a.g.e.,* II, s. 86.

[39] Unvan hakkında bkz. Mustafa Daş, "Selçuklularda Kullanılan Batılı Bir Unvan: Kondistabl", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* S: 6, Aralık 2021, s. 126-132.

[40] I. Alâeddîn Keykubâd döneminde devlet kademlerinde görev almaya başlayan Emir Esededdîn Ayaz'ın daha önceki yıllarına ait bilgimiz yoktur. Emir Esededdîn Ayaz hakkında bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türkiye

lu askerinin sığabileceği delikli 10 (on) demir sandık yaptırmıştı. Daha sonra bu sandıklar iplerle kale üzerine sarkıtılmış ardından da içindeki askerler kale savunucularını ok yağmuruna tutmuştu.[41]

Bundan başka muhasarayı gerçekleştiren sultanın askerlerin cesaretini ve şevkini artırmak için türlü vaatlerde bulunduğu dolmuştur. Alâiyye/Alanya Kalesi 2 (iki) ay gibi bir sürede alınamayınca orduda ümitsizlik emareleri görülmeye başlamıştı. Sultan Alâeddîn Keykubâd askerin moralini düzeltmek için 100 (yüz) baş sığır, 1.000 (bin) baş koyun ve 10.000 (on bin) dirhem gümüş dağıtılmasını emretmişti.[42]

Bazı muhasaralarda muhasara öncesi kuşatan ordu ile kuşatılan kalenin en mahir savaşçıları teke tek mücadele ederdi. Sultan İzzeddîn Keykâvus tarafından kardeşi Alâeddîn Keykubâd Ankara Kalesi'nde kuşatıldığı vakit Emir Mübârizeddîn İsa ile Emir-i Candar Necmeddîn Behramşah teke tek mücadele etmişlerdi. Bu mücadele önce mızrakla yapılmış, mızraklar kırılınca da gürz ile daha sonra da kılıç ile çok uzun süre devam etmişti. Mücadeleden bir sonuç çıkmayınca Sultan Alâeddîn Keykubâd adamı Mübârizeddîn İsa'yı kaleye geri çağırmıştı.[43]

Tüm çabalara rağmen kalenin saldırı sonucu alınamaması durumunda geri çekilmek gerekebilirdi. Ancak bu geri çekilmeyi bir hezimet gibi göstermemek gerekiyordu. Zira antlaşma yapılmadan muhasaranın kaldırılması kuşatan taraf açısından büyük bir başarısızlık anlamına geliyordu. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Tarsus Kalesi Sâhib Şemseddîn İsfahânî tarafından kuşatılmıştı. Mancınıkların attığı taşların darbeleriyle kalenin bedenlerinde büyük yarıklar açılmış böylelikle fethe ramak kalmıştı. Ancak diğer emirler Sahib İsfahânî'yi kıskandıkları için muhasarayı ağırdan almış gereği gibi gayret göstermemişlerdi. Bu nedenle muhasara uzamıştı. Bu sırada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev muhasaranın kaldırılmasını istemişti. Bu durum üzerine Sâhib Şemseddîn diğer emirlere "yarın bu işi yüzüstü bırakıp eli boş dönmek doğru olmaz" diyerek Sis

---

Selçuklu Devlet Adamlarından Esededdin Ayaz", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 27, Aralık 2010, s. 471-488.

[41] İbn Bîbî, *a.g.e.,* I, s. 302.

[42] İbn Bîbî, *a.g.e.,* I, s. 262.

[43] İbn Bîbî, *a.g.e.,* I, s. 156.

tekfurunu Selçuklu lehine anlaşma yapmaya ikna etmişti. Böylelikle geri çekilişin hezimet olarak algılanmasını engellemişti.[44]

Netice olarak Türkiye Selçukluları devrinde yapılan muhasara savaşlarında şehirlerin ve kalelerin düşürülmesi için birtakım yöntemler uygulanmaktaydı. Bunların başında muhasara edilen kentlerin ve kalelerin halkına teslim olma çağrısında bulunmak Türk hükümdarlının hiçbir zaman ihmal etmedikleri bir Türk-İslâm âdeti idi. Eğer müdafaa edenler teklifi kabul ederler ve teslim olurlarsa hayatları bağışlanır şehirlerinde kalmalarına izin verilir; kültürlerine ve inançlarına dokunulmazdı. Teslim olma şartlan arasında din değiştirme yani İslâm dinini kabul etme gibi bir hüküm hiçbir zaman yer almazdı. Kalelerin ele geçirilmesi için müstahkem yerin dışarıyla irtibatının tamamen kesilmesi ve müdafaa edenlerin devamlı baskı altında tutulması gelmekteydi. Hatta dışarıyla irtibatın uzun süre kesik tutulması ve yapılan baskının şiddetli olması kale müdafilerinin teslimini büyük ölçüde kolaylaştırmaktaydı. Müstahkem yerler çeşitli baskılar sonucunda teslim alındığı gibi şiddetli bir gece baskını sonucunda da düşürülebilmekteydi. Mesela Türkiye Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı Süleyman Şâh Antakya şehrini ve kalesini böyle bir gece baskını sonucunda ele geçirmiştir. Türkler tıpkı açık alanlarda yaptıkları savaşlarda olduğu gibi, müstahkem yerlerin ele geçirilmesinde de rakiplerini yanıltma yöntemini başarıyla uygulayarak kısa sürede sonuca gitmekteydiler. Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından Kırım seferine memur edilen Hüsâmeddîn Çoban Suğdak şehrinin ve kalesinin düşürülmesinde bu yöntemi uygulamıştır.

Müstahkem yerlerin düşürülmesinde en etkili yöntem hiç kuşkusuz silâh gücüydü. Türkler silâh gücünü kullandıkları muhasara savaşlarında genellikle şöyle bir yöntem izlemekteydiler: Çepeçevre muhasara edilen müstahkem yer önce yağmur gibi yağdırılan oklar ve mancınıklardan atılan güllelerle baskı altına alınmaktaydı. Öyle ki bu faaliyet sırasında müstahkem yerin müdafileri burçlara bile yaklaşamamaktaydılar. Bu arada nakkâblar surları delme lağımcılar da yer altından tünel açma faaliyetiyle meşgul olmaktaydılar. Sipahilerin bir kısmı da baltalar, nacaklar ve koçbaşlarıyla sur kapısını kırmaya, diğer kısmı da merdivenler ve ucunda de-

[44] İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s. 86-87.

mirden cengeller bulunan urganlarla kale burçlarına çıkmaya çalışmaktaydılar. Hangi faaliyet sonuç vermişse oradan surların içine girilmekteydi. Surların içine girilmesi genellikle müstahkem yer müdafileri birden savaşma azimlerini ve cesaretlerini kırmakta ve onların teslim olmalarını kolaylaştırmaktaydı. Bundan sonra yüz yüze yapılan çarpışmalarla son direniş noktalan da bertaraf edilip müstahkem yere tamamen hâkim olunmaktaydı.

Burada Türk komutanlarının fetih sırasında tutum ve davranışlarıyla ilgili özellikle belirtmeden geçemeyeceğimiz bir durum vardır. Fetih tamamlandıktan sonra kale ve şehir halkının canına ve malına hiç dokunulmamaktaydı. Bu hususta özellikle Selçuklu sultanları tarafından sıkı tedbirler alınmakta ve uygulanılmakta idi. Daha önemlisi kale ve şehir halkına karşı Türk'ün inancında ve siyasetinde daima mevcut olan hoşgörü ile davranılmakta isteyen herkesin yerinde kalmasına müsaade edilmekte yerli halkın inanç ve gelenekleri içinde yaşamalarına da hiçbir zaman karışılmamaktaydı. Sadece fethin sembolü olarak tek bir dinî yapı cami haline getirilmekteydi. Diğerlerinin faaliyetleri ise aynen devam etmekteydi. Hatta bazı kiliseler de vergiden muaf tutulmaktaydı.[45] Hâlbuki aynı çağda Bizans idaresi kendi dindaşlarından farklı mezhepte olanlara bile en ufak bir müsamaha göstermemekteydi. Ele geçirilen kalenin veya müstahkem yerin burcuna (kongere) bayrağın ve sancağın çekilmesiyle o kale veya müstahkem yerin fetih ve teslim faaliyeti tamamlanmış olmaktaydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse kale veya sur burcuna törenle dikilen bayrak veya sancak hâkimiyetin el değiştirdiğini belirtmekte idi. Teslim olan kale veya müstahkem yer müdafaa edenlerine "hatt-ı aman", "ahid-nâme" veya "sevgend-nâme" verilerek onların hayatına ve malına dokunulmamakta, istedikleri yere gitmelerine izin verilmekteydi. Aynı şekilde kale ve müstahkem yer sahibinin hayatına dokunulmadığı gibi kendisine de başka bir yerden ıkta' tahsis edilmekte idi.

Müstahkem yerin alınmasıyla işler bitmemekte idi. Hâkimiyetin kalıcı ve devamlı olabilmesi için müstahkem yer ve çevresinde bazı faaliyetlerin gösterilmesi ve birtakım tedbirlerin alınması gerekmekteydi. Bu faaliyetleri ve tedbirleri şu şekilde belirlemek mümkündür: Eğer alınan müstahkem

[45] Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, Hrand D. Andresyan, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi No: 956.05, Basılmamış Tercüme, 1944, s. 264.

yer sadece bir kale ise buraya bir kale komutan (kutuval/dizdar/kaledar) tayin edilmekteydi. Kaleye atlı ve yaya olmak üzere gulâm ve sipâhîlerden seçkin ve güvenilir muhafızlar yerleştirilmekteydi. Ayrıca bu muhafızların yiyeceği, zahiresi, silahı ve mühimmatı da kaledeki depolara konmaktaydı. Görevlendirilen ustalar da muhasara sırasında zarar görmüş burçların ve duvarların tamirini yapmaktaydılar. Bunun için kale çevresinde kireç ocakları bile kurulmakta idi.

Düşürülen müstahkem mevki bir şehir ise önce beldeye bir askeri vali (subaşı) tayin edilmekle işe başlanmaktaydı. Şehirdeki bazı yapılara minber ve mihrap konulmak suretiyle bunlar camiye çevrilmekteydi. Daha da önemlisi şehre kadı, imam, hatip ve müezzin gibi dini ve adalet hizmeti veren görevliler atanmaktaydı. Ayrıca surlar ve burçlar tamir ettirilip kalenin ambarları silah ve erzak ile doldurulmaktaydı.

Müstahkem yer alındıktan sonra sadece kale ve şehrin içinde değil bu yerlerin çevresinde de bazı çalışmalar yapılmakta ve tedbirler alınmakta idi: Büyük Divan (Divan-ı Ali) memurları (nuvvab) ve uzmanları (kardan) kalenin veya şehrin çevresindeki arazinin tahririni yapmakta ve gelirlerini tespit etmekteydiler. Savaş yüzünden yöredeki yurdundan ayrılmış ve barış sağlanınca geri dönmüş olan çiftçilere ve köylülere eski toprakları iade edilmekteydi. Daha da önemlisi kendilerini toparlayabilmeleri ve tekrar üretici olmaları için bu çiftçilere tohumluk buğday, çift öküzü verilmekteydi. Eski vergiler de yeniden tespit edilip azaltılmaktaydı. Kayıpların, kaçakların ve olmuş olanların emlak ve malı tahrir edilip devlet hazinesine alınmaktaydı.[46]

Sonuç

Selçuklu devrinde yapılan muhasara savaşlarında şehirlerin ve kalelerin düşürülmesi için bazı yöntemler uygulanmaktaydı. Bunların başında muhasara edilen kentlerin ve kalelerin halkına teslim olma çağrısında bulunmak Türk hükümdarlının hiçbir zaman ihmal etmedikleri bir Türk-İslâm âdeti idi. Eğer müdafaa edenler teklifi kabul ederler ve teslim olurlarsa hayatları bağışlanır şehirlerinde kalmalarına izin verilir; kültürlerine ve inançlarına dokunulmazdı. Teslim olma şartlan arasında din değiştirme yani İslâm dinini kabul etme gibi bir hüküm hiçbir zaman yer almazdı.

[46] Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 170-180.

Kalelerin ele geçirilmesi için müstahkem yerin dışarıyla irtibatının tamamen kesilmesi ve müdafaa edenlerin devamlı baskı altında tutulması gelmekteydi. Hatta dışarıyla irtibatın uzun süre kesik tutulması ve yapılan baskının şiddetli olması kale müdafilerinin teslimini büyük ölçüde kolaylaştırmaktaydı. Müstahkem yerler çeşitli baskılar sonucunda teslim alındığı gibi şiddetli bir gece baskını sonucunda da düşürülebilmekteydi. Mesela Türkiye Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı Süleyman Şâh Antakya şehrini ve kalesini böyle bir gece baskını sonucunda ele geçirmiştir. Türkler tıpkı açık alanlarda yaptıkları savaşlarda olduğu gibi, müstahkem yerlerin ele geçirilmesinde de rakiplerini yanıltma yöntemini başarıyla uygulayarak kısa sürede sonuca gitmekteydiler. Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından Kırım seferine memur edilen Hüsâmeddîn Çoban Suğdak şehrinin ve kalesinin düşürülmesinde bu yöntemi uygulamıştır.

Müstahkem yerlerin düşürülmesinde en etkili yöntem hiç kuşkusuz silâh gücüydü. Türkler silâh gücünü kullandıkları muhasara savaşlarında genellikle şöyle bir yöntem izlemekteydiler: Çepeçevre muhasara edilen müstahkem yer önce yağmur gibi yağdırılan oklar ve mancınıklardan atılan güllelerle baskı altına alınmaktaydı. Öyle ki bu faaliyet sırasında müstahkem yerin müdafileri burçlara bile yaklaşamamaktaydılar. Bu arada nakkâblar surları delme lağımcılar da yer altından tünel açma faaliyetiyle meşgul olmaktaydılar. Sipahilerin bir kısmı da baltalar, nacaklar ve koçbaşlarıyla sur kapısını kırmaya, diğer kısmı da merdivenler ve ucunda demirden cengeller bulunan urganlarla kale burçlarına çıkmaya çalışmaktaydılar. Hangi faaliyet sonuç vermişse oradan surların içine girilmekteydi. Surların içine girilmesi genellikle müstahkem yer müdafileri birden savaşma azimlerini ve cesaretlerini kırmakta ve onların teslim olmalarını kolaylaştırmaktaydı. Bundan sonra yüz yüze yapılan çarpışmalarla son direniş noktalan da bertaraf edilip müstahkem yere tamamen hâkim olunmaktaydı.

Burada Türk komutanlarının fetih sırasında tutum ve davranışlarıyla ilgili özellikle belirtmeden geçemeyeceğimiz bir durum vardır. Fetih tamamlandıktan sonra kale ve şehir halkının canına ve malına hiç dokunulmamaktaydı. Bu hususta özellikle Selçuklu sultanları tarafından sıkı tedbirler alınmakta ve uygulanılmakta idi. Daha önemlisi kale ve şehir halkına karşı

Türk'ün inancında ve siyasetinde daima mevcut olan hoşgörü ile davranılmakta isteyen herkesin yerinde kalmasına müsaade edilmekte yerli halkın inanç ve gelenekleri içinde yaşamalarına da hiçbir zaman karışılmamaktaydı. Sadece fethin sembolü olarak tek bir dinî yapı cami haline getirilmekteydi. Diğerlerinin faaliyetleri ise aynen devam etmekteydi. Hatta bazı kiliseler de vergiden muaf tutulmaktaydı.[47] Hâlbuki aynı çağda Bizans idaresi kendi dindaşlarından farklı mezhepte olanlara bile en ufak bir müsamaha göstermemekteydi. Ele geçirilen kalenin veya müstahkem yerin burcuna (kongere) bayrağın ve sancağın çekilmesiyle o kale veya müstahkem yerin fetih ve teslim faaliyeti tamamlanmış olmaktaydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse kale veya sur burcuna törenle dikilen bayrak veya sancak hâkimiyetin el değiştirdiğini belirtmekte idi. Teslim olan kale veya müstahkem yer müdafaa edenlerine "hatt-ı aman", "ahid-nâme" veya "sevgend-nâme" verilerek onların hayatına ve malına dokunulmamakta, istedikleri yere gitmelerine izin verilmekteydi. Aynı şekilde kale ve müstahkem yer sahibinin hayatına dokunulmadığı gibi kendisine de başka bir yerden ıkta' tahsis edilmekte idi.

Müstahkem yerin alınmasıyla işler bitmemekte idi. Hâkimiyetin kalıcı ve devamlı olabilmesi için müstahkem yer ve çevresinde bazı faaliyetlerin gösterilmesi ve birtakım tedbirlerin alınması gerekmekteydi. Bu faaliyetleri ve tedbirleri şu şekilde belirlemek mümkündür: Eğer alınan müstahkem yer sadece bir kale ise buraya bir kale komutan (kutuval/dizdar/kaledar) tayin edilmekteydi. Kaleye atlı ve yaya olmak üzere gulâm ve sipâhîlerden seçkin ve güvenilir muhafızlar yerleştirilmekteydi. Ayrıca bu muhafızların yiyeceği, zahiresi, silahı ve mühimmatı da kaledeki depolara konmaktaydı. Görevlendirilen ustalar da muhasara sırasında zarar görmüş burçların ve duvarların tamirini yapmaktaydılar. Bunun için kale çevresinde kireç ocakları bile kurulmakta idi.

Düşürülen müstahkem mevki bir şehir ise önce beldeye bir askerî vali (subaşı) tayin edilmekle işe başlanmaktaydı. Şehirdeki bazı yapılara minber ve mihrap konulmak suretiyle bunlar camiye çevrilmekteydi. Daha da önemlisi şehre kadı, imam, hatip ve müezzin gibi dini ve adalet hizmeti

[47] Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, Hrand D. Andresyan, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi No: 956.05, Basılmamış Tercüme, 1944, s. 264.

veren görevliler atanmaktaydı. Ayrıca surlar ve burçlar tamir ettirilip kalenin ambarları silah ve erzak ile doldurulmaktaydı.

Müstahkem yer alındıktan sonra sadece kale ve şehrin içinde değil bu yerlerin çevresinde de bazı çalışmalar yapılmakta ve tedbirler alınmakta idi: Büyük Divan (Divan-ı Ali) memurları (nuvvab) ve uzmanları (kardan) kalenin veya şehrin çevresindeki arazinin tahririni yapmakta ve gelirlerini tespit etmekteydiler. Savaş yüzünden yöredeki yurdundan ayrılmış ve barış sağlanınca geri dönmüş olan çiftçilere ve köylülere eski toprakları iade edilmekteydi. Daha da önemlisi kendilerini toparlayabilmeleri ve tekrar üretici olmaları için bu çiftçilere tohumluk buğday, çift öküzü verilmekteydi. Eski vergiler de yeniden tespit edilip azaltılmaktaydı. Kayıpların, kaçakların ve olmuş olanların emlak ve malı tahrir edilip devlet hazinesine alınmaktaydı.[48]

Kaynakça

ABÛ'L-FARAC GREGORY (BAR HEBRAEUS), *Abû'l-Farac Tarihi,* I, Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999.

AKSARAYÎ, *Müsmeretü'l-Ahbar,* Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000.

ANNA KOMNENA*, Alexiad, Malazgird'in Sonrası,* Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1996.

ANONİM, *Selçuknâme*, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Selçuknâme),* Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

BAL, Mehmet Suat, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2006, S. 19, ss. 265-294.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011.

DAŞ, Mustafa, "Selçuklularda Kullanılan Batılı Bir Unvan: Kondistabl", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* S: 6, Aralık 2021, ss. 126-132.

[48] Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 170-180.

ERKOYUNCU, Betül, *Selçuklu Emiri Seyfeddin Torumtay ve Vakfı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019.

GÖKHAN, İlyas, *VII-XVI. Asırlarda Maraş Emîrleri (Emîr, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi),* Editörler: İlyas Gökhan/Selim Kaya, UKDE Yayınevi, Kahramanmaraş 2008, ss. 111-160.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali "Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Esededdin Ayaz", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 27, Aralık 2010, ss. 471-488.

İBN BÎBÎ, *el Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umuri'l-'Alâ'iyye, (Selçuk Name),* I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

____, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden,* Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1941.

İBN DOKMAK, *Nüzhetü'l-enâm fî târîhi'l-İslâm,* Neşr. Semîr Tabbâre, el-mektebeti'l-Asriyeti, Beyrut 1920/1999.

İBN VÂSIL, *Müferricü'l-Kurûb*, V, neşr. C. Eş-Şeyyâl, Kahire 1960.

İBNÜ'L ESÎR, *el-Kâmil Fit-Târîh Tercücümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

KAYA, Kerim Köksal, "Anadolu Türk Beyliklerinde Savaş Düzeni, Sanat ve Taktikleri (XIV. ve XV. yüzyıllar)", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Kasım 2022, C. 5, S. 2, ss. 164-182.

KAYMAZ, Nejat, *Pervane Mu'ınü'd-din Süleyman,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236),* San Matbaası, Ankara 1982.

KOCA, Salim, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

____, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK, Ankara 1997.

____, *Türkiye Selçukluları Tarihi,* Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Haz. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2011.

NİKETAS KHONİATES, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa", *Tarih Dergisi*, Temmuz 2011, S. 36, ss. 405-422.

PARRY, V. J., "İslam'da Harb Sanatı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S. 28-29, 1974-75, ss. 193-218.

RUNCİNMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi,* I, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1989.

SEVİM-MERÇİL, Ali-Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995.

SİMBAT, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi,* (951-1334), Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Tercümeler No: 68, 1946.

SÜRYANİ MİHAİL, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, Hrand D. Andresyan, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi No: 956.05, Basılmamış Tercüme, 1944.

ŞAMAN DOĞAN, Nermin, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1, Haziran 2010, ss. 231-251.

TANERİ, Aydın, "Hüsâmeddin Çoban" *DİA,* C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 513.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig,* Çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK, Ankara 1974.

YÛNÎNÎ, *Zeylü Mir'âti'z-Zamân*, II, Dairatu'l-Ma'arif-il Osmania, Haydarâbâd, H. 1375 M. 1955.

KİTAP KRİTİĞİ: "HETERODOKS DERVİŞLER VE ALEVÎLER"

"Heterodox Dervıshes and Alevis"

[Gülten, Sadullah, (2023), Heterodoks Dervişler ve Alevîler, İstanbul: Timaş Yayınları, (ISBN: 978-605-08-4766-6)]

Selçuk SARI

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
(Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi)

DOİ : 10.29329/akalid.2024.1058.6
Makale Geliş Tarihi : 9 Haziran 2024
Makale Kabul Tarihi : 6 Ağustos 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi : 16 Ağustos 2024
Makale Yayım Tarihi : 30 Ağustos 2024
Sayfa Aralığı : 133-139

Selçuk Sarı, "Gülten, Sadullah, (2023), Heterodoks Dervişler ve Alevîler, İstanbul: Timaş Yayınları, (ISBN: 978-605-08-4766-6)", *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi AKALİD)*, C.2, S.2, Ağustos 2024, s. 133-139.

Alevilik, Hz. Ali'nin soyundan gelenleri ifade etmekteyken zaman içinde anlam değişikliğine uğrayarak Hz. Ali'nin yolundan gidenler için de kullanılır olmuştur. Farklı coğrafyalarda benimsenmesine rağmen bir inanç sistemi haline gelmesinde Türklerin etkili olduğu ifade edilmektedir. Türkler, İslam ordularının Maveraünnehir fetihleri sürecinde İslamiyet ile tanıştılar.

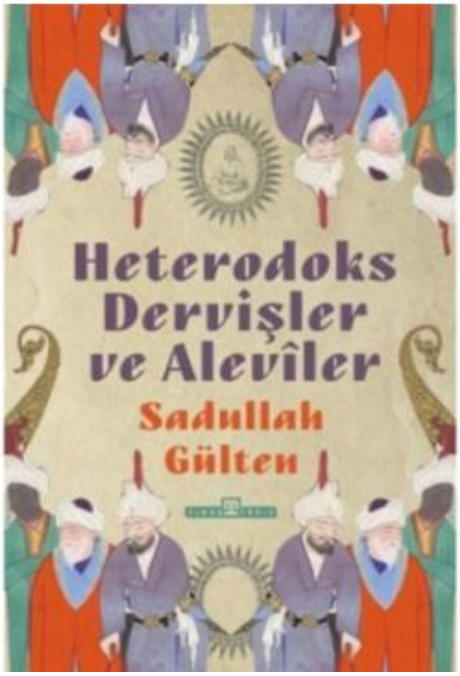

IX. yüzyıldan itibaren gruplar halinde İslamiyet'e tâbi oldular. Türklerin eski inanç ve yaşayışlarının İslamiyet ile uyumu bu tâbiyeti hızlandırdı. Türkler, sahip oldukları değerleri İslamiyet ile yeniden yoğurup şekil verdiler. Türkistan'dan Anadolu'ya yerleşme sürecinde de karşılaşılan toplumlar ile yeni bir etkileşim oluşturdular. Bu noktada Anadolu dervişleri de etkileşime dâhil oldular.

Dervişler ve tekkeler Anadolu'nun ve Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaşmasına hizmet ediyorlardı. Türkler, Anadolu'da dinî bilgiyi dilleri ve yaşayışları kendilerine yatkın olan dervişlerden öğrendiler. İşte bu süreçte Eski Türk inanışları ve kültürü ile İslam inanışın karıştığı ve Aleviliğin bu inanç ve kültürlerin bir sentezi haline geldiği ifade edilir.

Anadolu'da dervişlere, tekkelere ve fikirlerine siyasi otoritenin yaklaşımı XIII. yüzyıla kadar ılımlı olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'ni kökten sarsan 1240 Babai İsyanı ile ılımlı hava değişmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında da aynı ılımlı hava oluşmuştur. Fakat XVI. yüzyıldan itibaren başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesi ılımlı havayı yine değiştirmiştir. Destek verilen dervişler ve tekkelere karşı tedbir alınmaya başlanmıştır. Bu dönemlere dair merak edilenleri öğrenmek kolay değildir. Yaşantılarını kayıt alma ve belgeleme imkânları kısıtlıdır. Genelde sözlü kaynaklar üzerinden aktarımlar yapılır. Onların da gerçekçiliği sözlü kaynakların özelliği olarak belirsizdir. Bu noktada Osmanlı Devleti tarafından tutulan kayıtların önemi ortaya çıkmaktadır. Kayıtlar arasında bulunan başta tahrir, mühimme ve vakıf defterlerinin satır aralarında, Anadolu'da faaliyet gösteren abdal, ata, dede ve baba ünvanını taşıyan Yesevî, Kalenderî, Haydarî, Vefaî ve Bektaşî tarikatlarına mensup derviş ve şeyhler hakkında önemli bilgiler bulunur. İncelediğimizde çalışma da sözlü kaynakları arşiv belgeleri ile netleştirmektedir.

Bu çalışmada, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Alevi Bektaşi Kültürü Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN'in yazarı olduğu "Heterodoks Dervişler ve Aleviler" isimli kitabın tanıtımı ve değerlendirmesi yapılacaktır. Prof. Dr. Sadullah

GÜLTEN tarafından hazırlanan eserin ilk baskısı 2018 yılında Gece Kitaplığı yayınlarından çıkmıştır. Tanıtımını yaptığımız baskı ise Timaş Yayınları'ndan 2023 yılında çıkmıştır. İlk baskıya ilaveten ikinci baskıda çalışmaya beş bölüm daha eklenmiştir ve genişletilmiş ikinci baskı şeklindedir. Ayrıca Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK tarafından bir sunuş bölümü hazırlanmıştır. Çalışma Sadullah GÜLTEN'in makaleler derlemesi şeklinde olup on üç bölümden oluşmaktadır. Aleviliğin yanı sıra Kalenderilik, Vefailik ve Haydarilik tarikatlarını da konu alan makaleler bulunmaktadır.

" Osmanlı Devleti'nde Alevi Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler" adlı birinci makalede Alevilik sözcüğünün tarihi kökenine inilmiştir. XIII. yüzyılda ortaya çıkan ve XVI. Yüzyılda dini propaganda malzemesi haline gelen Kızılbaşlık kavramına değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş kavramına yüklediği anlam ile Kızılbaşlık ve Alevilik kavramlarına farklı yaklaşımı açıklanmıştır. XIX. yüzyılda Alevi isminin siyasi, tasavvufi kullanımlarına değinilmiştir. İlaveten makale içerisinde tahrir ve mühimme defterlerinde "Alevi" şeklinde kaydedilmiş yerleşim yeri ve toplulukların olması irdelenmiştir. Özellikle, Oğuz boylarından Çepnilerin yaşadığı yerler arasında bulunan Ordu'nun diğer adı ve Ulu Yörük Türkmenlerine tâbi cemaatlerin tahrir ve mühimme defterlerine Alevi şeklinde kaydedilmiş olması üzerinde durulmuştur.

"Efsaneden Gerçeğe; Güvenç Abdal'a Dair Bazı Mülahazalar" adlı ikinci makalede Güvenç Abdal'a dair değerlendirmeler yapılmıştır. Hayatına dair geniş çaplı, kesin bilgiler bulunmadığından pek çok iddianın ortaya atıldığı ifade edilmektedir. Konuyla ilgili Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi'nden başka kaynakta bilgilerin yer almadığı ifade edilmiştir. Güvenç Abdal'ın tarihi bir şahsiyet olduğu, tahrir defterinde yer alan yerleşim isimleriyle adının ve silik de olsa hatırasının yaşatıldığı ifade ediliyor. Bunun ötesinde Çepnilerin teşkilatlandırılmasına yönelik iddiaların tarihi bir değeri olmadığı ifade edilmiştir.

"Kökler ve Dallar: Tahtacı Alevilerinin Menşei ve Tahtacı Cemaatleri" adlı üçüncü makale Tahtacı cemaati üzerine kaleme alınmıştır. Tahtacılar'ın tarihsel kökenine inilerek isimlerinin nereden geldiğine ve yerleşim bölgeleri üzerinde durulmuştur. Mesleki kabiliyetleri sebebiyle 1940'lı yıllara kadar göçebe yaşadıkları ve orman işlerinde yatkın oldukları ifade edilmektedir. Tahtacı Alevileri, yörük ve Türkmen olarak bilinen konar-göçerlerin ormanlık alanlara yerleşerek ağaç işçiliğinde uzmanlaşan kısmıdır. Çalışmada

Tahtacıları Anadolu'nun eski kavimlerine veya farklı Türk kavimlerine bağlamanın ya da üst kimlik aramanın beyhude olduğu ifade edilmektedir. Dördüncü makale "Osmanlı ve Vefâi Tarikatı İlişkilerine Bir Katkı: Yörükân-ı Seyyid Ebu'l-Vefa Cemaati, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet" konuludur. Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda siyasi, sosyal ve dini alanda ön plana çıkmış tarikatların en mühimlerinden biri Vefâi tarikatıdır. Konuya yönelik Ahmet Yaşar Ocak'ın çalışmalarının önemi vurgulanmakta ve mevcut çalışmaların yeni araştırmalara destek olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu bölümde Ebu'-Vefâ cemaati tarihi, tahrir defterlerinden edinilen bilgiler ve faaliyet alanları üzerine durulmaktadır.

Beşinci makale "Dervişler ve Göçebeler Arasındaki İlişkiye Dair Bir Değerlendirme: Barak Baba ve Baraklılar" konuludur. Türkmenlerin hayatında önemli rol oynayan şeyhlerden Barak Baba'nın Yunus Emre tarafından tarikat silsilesi içinde sayılmaktadır. Döneminde yaşamış diğer şeyhlerin aksine onun tarihsel şahsiyeti, tasavvufi meşrebi ve tarikatı hakkında oldukça fazla malzeme bulunduğu ifade edilmektedir. Barak Baba Türkmenler nezdinde önemli bir yer edinerek kısa zamanda kalabalık bir Türkmen grubunu kendisine bağladığını, onlardan bazılarının ise Baraklılar adını alarak bu isimle anıldıkları görülür. Bahsedilen cemaat, zaviye ve köylerin tamamını Barak Baba ile ilişkilendirecek malzeme yoksa da onun ününün Türkmenler arasında oldukça yaygınlaştığı, adının ölümünden yaklaşık iki asır sonra yazılan Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'nde geçmesinden hareketle söylenebilir.

Altıncı makale "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderiler ve Haydariler" üzerine hazırlanmıştır. Makalede Kalenderi ve onun başlıca şubesi olarak Haydariyye tarikatının tarihçesi ve Anadolu'ya gelişleri, faaliyetleri üzerine durulmuştur. Anadolu'nun İslamlaşmasında pek çok tarikat mensubunun etkili olduğu bilinmektedir. Malazgirt Savaşı'nda hemen sonra Anadolu'ya doğru başlayan derviş göçleri Moğol İstilası sırasında ve sonrasında artarak devam etmiştir. Anadolu'ya gelen dervişler arasında çoğunluk Kalenderiler ile onun başlıca şubesi Haydariyye tarikatına mensup Haydarilerdi. Makalede bu tarikatların ortaya çıkışı, Anadolu'da yayıldıkları alan, Selçuklular ve Osmanlılarla ilişkileri üzerinde durulmuştur. Her iki tarikat da dağıldıkları bölgelerde mevki kazanmışlar ve Bektaşiler ile yakın ilişki kurmuşlardır. İlerleyen süreç içerisinde Bektaşi tarikatının içinde eriyerek kaybolmuşlardır.

Yedinci makale "Eski Türk İnançları ve Kalenderilik Bağlamında Osmanlı Topraklarında Vegan Sufiler: Etyemezler" üzerine hazırlanmıştır. Türkler, kurdukları yerleşim yerlerine coğrafi ve kültürel, sosyal, iktisadi ve dinî anlayışlarını yansıtan isimler vermiştir. Bunların içinde Etyemez, Peyniryemez, Balyemez gibi isimler dikkat çekmiştir. Günümüzdeki vegan anlayışını çağrıştıran bu isimlerin konar-göçer kültüre uygun olmadığı bilinmektedir. Makalede bu isimlerin altında yatan anlayışlar irdelenmiştir. Etyemez adının, gıybet etmekten kaçınanlar için kullanıldığı düşünülse de bu isim eski Türk inançları ve Hint-İran mistisizminden etkilenerek ortaya çıkan Kalenderi akımıyla ilgilidir. Buradan yerleşim yeri isimlerinin gelişi güzel olmadığı pek çok bilgiye ulaşılabileceği ifade edilmektedir.

Sekizinci makale "Hızır İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler: İnsanların zor zamanlarında yardım edeceğine inanılan varlıklar hemen her toplumda görülür. Türk-İslam dünyasında bu varlık Hızır olarak tebarüz etmektedir. Bölüm içerisinde Hızır inanışında farklı inançların etkisi anlatılmaktadır. İlaveten Hızır-İlyas inancının yayılmasında heterodoks dervişlerin ve süreç içerisinde özellikle Bektaşi dervişlerinin etkisi anlatılmaktadır.

Dokuzuncu makale "Çorum'da Kalenderi Geleneğinden Bir Abdal: Kutbu'l-Büdela Abdal Ata ve Zaviyesi" üzerine hazırlanmıştır. Çorum'da Türkmenler arasında faaliyet gösteren ve adıyla anılan bir zaviye kuran Abdal Ata'yı konu almıştır. Mevcutta Abdal Ata üzerine yapılmış çalışmalarda yer almayan kaynaklardan bilgiler eklenmiştir. Bölgedeki faaliyetlerini ve etkinlik kurduğu yerleşim yerleri, köyler hakkında bilgi verilmektedir. Başta tahrir defterleri olmak üzere, Muhyiddin Çelebi'nin Hızırnâmesi, bazı vakıf kayıtları ve Yakacık Köyü'ne ait temettuat defteri gibi pek çok kaynaklardan faydalanarak hazırlanmıştır.

Onuncu makale "Üryan Hızır Menakıbnâmesi: Değerlendirme ve Transkripsiyon": Üryan Hızır Menakıbnâmesi üzerine yazılan makalede: XVI. Yüzyıldan sonra Safevi etkisiyle kurumsallaşan bir Alevi ocağının kurucusuyla ilgilidir. Bir din büyüklerinin kanaatlerini, faaliyetlerini, anlatan çalışmalara menakıbnâme, velâyetname denilmektedir. Türk destani geleneği ile benzerliği olan türün ilk örnekleri Karahanlılar'a kadar gider. Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılarda da vardır. Osmanlı dönemindekilerin zirve olduğu XV. Yüzyıla ait Bektaşi menakıbnâmeleri ön plandadır ve Aleviliğin kurumsallaşmadığı dönemi temsil eder. Üryan Hızır'ın Anadolu'nun İslamlaşması hususunda faaliyetle bulunan bir Kalenderi şeyhi olmalıdır. Üryan Hızır Ocağı'na mensup Hızır Tac tarafından rivayet edilen bilgiler

sonucunda yazılmıştır. Ölümünden sonra Üryan Hızır Ocağı'nın diğer ocaklar içinde önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

On birinci makale "Bir Heterodoks Derviş Kimliğinin İnşası Yahut Vefâilikten Aleviliğe: Şeyh Çoban ve Evladına Dair" bir makaledir. Şeyh Çoban, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma serüveninde ön plana çıkmış bir Vefâi şeyhidir. Anadolu'nun pek çok yerinde Şeyh Çoban adını taşıyan cemaat, zaviye, türbe, mahalle ve köye rastlamak mümkündür. Vefâi tarikatı içinde yer alan Şeyh Çoban Sivas şehrini irşat alanı olarak seçmiş ve faaliyet göstermiştir. Pek çok yerde de adına zaviye ve türbeler inşa edilmiştir. Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde bulunan zaviye ve türbe bu makalede konu olmuştur.

On ikinci makale: "Anadolu'da Bir Vefâi Şeyhi: Tahrir Defterleri Işığında Dede Karkın Hakkında Bazı Değerlendirmeler" üzerine hazırlanmıştır. Dede Karkın, Vefâi tarikatının Anadolu'daki ilk temsilcilerindendir. Vefâi tarikatı XIII. yüzyıl Anadolu'sunda pek çok mürid edinmiştir. Karkın'da Anadolu'daki ilk şeyhidir. Oğuzların Karkın boyuna mensup bazı cemaatlerin hem dinî hem de siyasi önderi olmasından dolayı etrafında önemli bir nüfus bulunmuştur. Maraş, Mardin, Hamid bölgelerinde zaviyeler kurulmuştur. Zaviyeler hem Dede Kargın'ın anısını yaşatmak hem de fikirlerini yaymak için hizmet etmiştir. Tahrir defterleri içerisinden de konuya dair bilgiler aktarılmıştır.

On üçüncü makale: "Baba Mansur'dan Şeyh Harun'a: Bir Alevi ocağının Tarihsel Kökenine Dair Bazı Gözlemler" üzerine kaleme alınmıştır. Alevi ocaklarının Anadolu Aleviliği üzerinde etkisine yer verilmiştir. Ocaklar hakkında, kuruluş süreçleri ve kurucularına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu noktada sözlü kaynaklar yoğunluktadır. Fakat kaynaklar ortaya konulduktan sonra güvenilirliklerini emin olmak gerekir. Çünkü arşiv belgeleri haricinde karışık ve güvenilmez bilgilerin yer aldığı bilinmektedir. Osmanlı merkezi yönetimi tarafından ocakzâdelere verilmiş ve bir kısmı günümüze kadar gelmiş olan eski şecere (*siyadetnâmeler*) ile beratlar da önemlidir. Bu yüzden Osmanlı döneminde tutulmuş arşiv vesikalarına ulaşmak gereklidir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde kurulmuş zaviyelere ait kayıtların tespiti bazı problemlerin çözümüne ve yeni değerlendirmeler yapılmasına katkı sağlayabileceği ifade edilmektedir. Bu noktada Baba Mansur Ocağı Tunceli Mazgirt merkezli ocak üzerinden açıklanmıştır.

Prof. Dr. Sadullah Gülten, konar-göçerler ve Anadolu tasavvuf tarihi alanında kıymetli eserler ortaya koymuştur. İncelemiş olduğumuz eseri kendisine ait makaleler derlemesinden oluşmaktadır. Bu makalelerin bir kısmı daha önce yayınlanmış ve eser içerisinde genişletilerek kullanılmıştır. Bir kısmı da ilk defa okuyucuların ilgisine sunulmuştur. Metin içerisinde de bahsettiğimiz gibi sözlü kaynaklar süreç içerisinde değişime uğramaktadır. Doğruluğu şüpheli kaynaklar üzerinden yanlış ve zararlı yorumlamalar yapılabilmektedir. İncelemiş olduğumuz eserin kıymeti de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Rivayetler, menkıbeler gibi soyut aktarımlar belgeler üzerinden tenkide tabi tutularak somutlaştırılmaya ve tarihsel bir kurguya dönüştürülmeye çalışılmıştır. Makalelerin hazırlanmasında Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın eserlerinden ilham alındığı belirtilmiştir. Alanın duayenlerinin esere yönelik değerlendirmeleri de çok kıymetlidir. Yazarın tutarsız genellemelerden ve ideolojik yaklaşımlardan uzak durması duayenlerden takdir toplamıştır. Yazar ve eserinin Alevilik araştırmalarında yadsınamaz bir başvuru kaynağı olduğu vurgulanmıştır.